

**БІБЛІОТЕКА
НОВІТНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ**

Улас Самчук

1947

• ПРОМЕТЕЙ •

Улас Самчук:

ЮНІСТЬ ВАСИЛЯ ШЕРЕМЕТИ.

Видавництво „Прометей“
Редактор художньої літера-
тури проф. Б. Подоляк. Об-
кладинка — В. Залуцький.

УЛАС САМЧУК

Ю Н І С Т Ь

В А С И Л Я

Ш Е Р Е М Е Т И

р о м а н

diasporiana.org.ua

1 9 4 6
П Р О М Е Т Е Й

Всі права застережені за автором.

With Permission of UNRRA
Team 107, 19. August 1946

Друкарня С. Слюсарчука в Мюнхені.

ВІД АВТОРА

Умови і час, серед яких появляється ця книжка, змушують мене сказати кілька слів до читача. Твір був написаний перед війною. Та сама подія була головною перешкодою його появи в друку своєчасно. Надолужуємо втрачене зараз. І хоча темою твір досить далекий від наставлення та вимог нашого пекучого сьгодні, однак поява його в друку обумовлюється певною закономірністю.

Я ставив, і зараз ставлю, собі досить, як на письменника, виразне завдання: хочу бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, чую, переживаю. Для цього маю свою вироблену концепцію свою ідеологічну підмурівку і виконую це завдання з послідовною черговістю.

Мені хотілося б в художньому вислові передати головніші етапи, нашої, багатой на драматичні моменти, доби. Нам судилось бачити, чути і переживати більше, ніж можна було сподіватися протягом одного життя людини. Ми були свідкати подій виняткових... Виняткових не тільки для нашого часу, але й для часу писаної історії взагалі. Не зашкодить також бути свідомим, що в сумі причин, що зумовили повстання цих великанських подій, велике місце займає наявність такого простого факту, як поява на кону історичної сцени нас українців. Нас, як окре-

мої історично діючої духовости, та всього, що з цим поняттям пов'язується.

Ця книга порушує невелику частину проблеми нашого українського сектору. Це низка питань з середовища молоді перших років після першої світової війни одної з наших провінцій. Я хотів навітлити їх такими, якими бачили їх мої очі і, якими чула їх, моя душа. Без особливих окрас, без спеціальних „виховних тенденцій”, без „за” і без „проти”.

Єдиною моєю тенденцією було — бачити все, навіть моїх незначних героїв з далекого провінціального містечка, співтворцями їх епохи. Я хотів показати людей, які пізніше творили зміст того, що ми недавно пережили, в їх первопочатку. Не змушую читача і критика „бути вдоволеним”. Мені імпонувало б більше „бути правдивим”.

Улас Самчук.

фенбах, 21. березня 1946 року.

„НА ШКОЛИ“

По свіжій, чорній, тільки що розораній землі ступає людина. Це Федір Шеремета. Міцний, широкоплечий із сивастою підстриженою бородою та добре кровним великим носом на худому, засмаглому обличчі. На ньому сіра від поту полотняна сорочка, виношений дірявий кашкет, обліплені землею, важкі чоботи. Повільно, ділово проходить він своїм полем, час від часу пробує тужавість землі та залишає за собою глибокі сліди.

Дещо далі від нього, уздовж межі сусіда Никанора за плугом ступає юнак. Це Василь Шеремета, — середущий Федорів син. Сірі, кортові його штани до колін закачані, босі ноги мають барву землі, на шиї у нього завішені віжки, лівою рукою тримає чепігу, а правою вряди-годи помахує над утомленими кіньми довгим, хльостким батогом. Легкий західній вітер кошлає його густе, каштанове волосся. Борозною за ним наввипередки, ніби на пружинах, стрибають галки та ворони.

Сонце, барви яєчного жовтка, непорушно стоїть на сіро-синьому тлі, над лісом, у тому місці, де над хвилястою лінією дерев, мов баня палацу, вивищується знана стара липа. Облита сонцем, листя її горить переливно і само випромінює тонке, ніжне, тріпотливе сяйво.

Погода поважна, згусла, суха... Одна з тих, що свідчить про передосінь, коли простори виповнює згущений суворий спокій, коли небо не дуже синє, але стверdle, мов добра, стара емаль, коли в повітрі вібрують запахи, які дає розрита на-свіжо земля, зрілий овоч, дим чисельних огнищ, випари городів, де долежують свій час жовтогарячі гарбузи, доцвітають айстри, гвоздики, жоржини.

Тут ось побіч, на легкому схилі над шляхом, стоїть хутір. Довга, сіра, пошита соломою дерев'яна клуня; причітком до неї повітка з брамою, кутом до повітки цегля-

ний хлів, що переходить у хату. Щоб відрізнити від хліва, її підбілено вапном. Праворуч і ліворуч від дороги огорожа з колючого дроту та молодий грабовий ви-сад. За ним ряди овочевих дерев — яблуні, груші, сливи, окремо вишні.

Старий Федір Шеремета стоїть серед свого поля — дивиться направо, дивиться наліво. Бачить те й інше, чує звуки села, і від цього на обличчю його помітний спокій, рівновага, вдовolenня. Його рухи підтверджують це саме. Вони повільні, потрібні, розумні. Він бачить поле, хутір, сад... Це все його, ним створене, ним покликane до життя. Отой хутір побіч... Це вже не його, але і це діло його рук. Він належить його старшому синові Сидорові. Ще не так давно це було також його, але Бог благословив... Діти росли... Старший син одружився і відділився від нього. З Богом... Маєш, ось тут твоє і працюй, як і я, у поті чола; край цю святу землю і жий собі, як живуть всі чесні люди.

А другий його син, середущий, оцей, що ви його бачите... Це ще підліток... Він також оре поле, але... Ні. З цього господаря не буде. Федір післав його „на школи“... Може, Бог дасть, вийдуть з нього люди, і звільнить він трохи місця отут, на цій скибі. Міцний хлопець, круглий, мов огірок, викроєний по батьківськи. Він ріс і виріс під звуки війни, що була ось тут під боком. Він пережив революцію у час, коли починає жити в тілі душа і коли вона бачить і чує більше, ніж коли інше...

Старий Шеремета вийшов на поле недаремно. Завтра рано син його відійде „на школи“, а сьогодні він ще ходить за плугом. Сонце ось-ось сідає, а треба було б йому якось відсапнути... Старий хотів би щось йому допомогти, але не випадає якось отак вирвати з руки чепігу, коли ще треба разів із десяток обійти кругом. Але досить і того, що старий тут, що він бачить, як син оре, що він йому співчуває...

А шляхом проходять люди. Здалека вітаються, збивають кураву. Ідуть навантажені вози. Ще ось трохи і придуть сусіди. Всі вони знають, що малий Шеремета відходить завтра „на училища“. Ніяково отак не прийти і не поговорити на послідок... А так, знаєте, людина живе, як живе, як Бог вкаже, як там доведеться. З дня на день, а там і роки минають... Це, все таки не проста річ, що

огой Федір вигадав. Заманулося йому післати сина і так зробив.

Старий Миколай Жив'юк, добрячий товариш і Федорів сусіда, „цього не дуже то похваляє“... Воно то, як-неяк, а куди там вже нам, мужикам. Бог сотворив людей так: ти є пан, родився паном і ним будь. А ти є знов мужик, родився мужиком для гною і будь вдоволений. Старий Миколай має гарні сірі в яблуках коні, а це куди більше варте, ніж витрачатися на хлопчиська, що відбивається від ґрунту та йде тинятися по світі, мов той блудний син, що і про нього піп у церкві читає. Ні, ні... Старий Миколай ніколи такого не похваляв і похваляти не буде.

Але все таки цього вечора він приходить перший. Ще сонце не встигло сісти, як він вже простав з поля. — Дай-боздоровля! — і подає свою тверду, куцопальку, мов прац, долонь, а потім крутить жовтими, як бурштин, пальцями цигарку з листа якоїсь священної книги і димить махоркою. Чого більше простій людині треба? .. Хвала Богові. . .

Розмовляють... Є про що. Про сівбу, про погоду, про врожай. Не нова це матерія, але вона ніколи не старіє. А коли вже стемніло, і Василь одводить на подвір'я коні, всі йдуть за ним. До них навинувсь ненароком Данило... Все більше розумів. Незабаром прийде й Никанор... Слово за слово... Про се і про те... Хтось там почув щось „з газет“. Всі заходять до хати, а останнім входить Василь. Він ще мусів обчистити начиння, занести коням на ніч, напоїти їх, підстелити свіжої соломи. А тепер він, як зовсім дорослий дядько, кожному тикає брудну руку і вітається „дайбоздоровля“... І дядьки вже всі знають, що то тут сьогодні діється. Вони тут зовсім непрохані, але це не значить, що вони прийшли сюди тільки заважати. Ні. Вони прийшли щось сказати, щось послухати. Ось Василь при всіх скидає запітнілу сорочку. Мати наливає до ночовок теплої води і кладе кусень рябого мила. Іншим разом вона б того мила отак не поклала. Мило потрібне до білизни, а не на те, щоб вмиватися, але то вже сьогодні такий день. Василь не даремно вмиває не тільки носа і біля носа, а й голову, і спину, і під похвами, все то він вмивлює, так ніби хоче лишити тут весь бруд і вийти у світ чистим. Залишаються тільки при ньому мозолі на руках, смага на обличчю... Але їх уже ніяким милом отак просто не змиєм...

Мати готує вечерю. Спідниця підтикана, рукави покачухані, голі руки виглядають, як дві копістки. Такі вони гніді та сухі. З під очіпка вибивається кілька пасм сивастого волосся. Але вона не має на все часу. Син завтра йде отуди десь, Господь знає куди, треба йому щось спартолити. Якогось там коржа з білої муки, якихось розбити пару яєць... Хай хоч раз поїсть того ліпшого. А то все чорний хліб, та чорний хліб... Та огірки, та цибуля, та іноді той шматок сала... Господи, Господи... Такі витрати, що страх один... Але що ж зробити? Раз треба, то треба...

Так школа то велика річ. Миколай Жив'юк сам того не „похваляє“, але що тут скажеш? Все таки то велика річ. Туди отак не підеш, як до корчми. Зайшов, сів і сидиш. Там треба знати, що й до чого. Чоловік мусить там фасон показати... І чобота вичистити, і носа, як слід хустинкою витерти... — От, приміром, коли я був на службі... Мій офіцер каже мені: у тебе, Ніколай, руки, як граблі... І Миколай показує свої руки. — Що ж, кажу... Мужик родиться з такими руками, а піп з іншими. Кожний має свої руки... Хто до чого... Мені треба гній возити, то добрі мені й такі... — Та ти, каже він, хоч вимий їх... Ні, на що, кажу, мило тратити. Я краще за ті гроші пачку корішків закурю... А коли помру, то чорт тільки ногою тупне, як побачить такого. Навіть до пекла не приймуть...

— Но, но... Воно так і не так, — озивається Данило, і на цьому кінець, Більше він не сказав, що є так, а що не так. Миколай подивився на нього і каже далі: — у святій євангелії написано: у поті лица твого будеш їсти хліб свій. Сам Бог так сказав. І я вам кажу: найсолідший той хліб, що їється у поті лица.

— Но, то звесно, — буркнув байдуже Никанор.

— Звесно, — підтакує Миколай. — Так... А чи всі це хочуть сповняти прикази Божі і закони, написані на небесах... Я ото їздив за большевиків, і гагітатор мені каже: Богові!... А що тобі, каже, Бог, ковбаси, чи чоботи дасть? А я йому кажу: я молосся не для пищі тілесної, а для духовної... Ага. Ти, значить, каже, не хочеш работать... А я йому показую свої руки. На, дивись, сучий пасинку!... Хто не хоче работать, я чи

ти... У тебе руки білі, а у мене чорні... Я Бога шаную і так роблю, як він сказав... Ми, каже, за трудовою народ! А я йому на те: за трудовою, щоб самим не трудитися. От, кажу, легше носити оту люшню, оту твою винтовку, ніж день махати косою... Я бачив, як тягали Виноградова бо в нього буди білі руки, а питається: чому не тягали того безбожника, що мав також білі руки? Виноградов усе таки дохтор. Це знає всяк... А тамтой?...

— Та, то звесно, — буркнув знов Никанор. Миколай дивиться по черзі на всіх. Він шукає співчуття на свої слова. Він дивиться також на Василя, як той сидить при миснику і спокійно вечеряє, ніби всі ті розмови не про нього. А хочеться Миколаєві знати думку того вченого хлопця. І Миколай переводить на інше.

— Н-ну; а що там по газетах? — питає він зниженим голосом. Василь не відповідає відразу. Треба й собі поважний тон втримати...

— Та, — каже він, не дивлячись на Миколая, — ніби мають бути вибори... До польського сойму...

— Е, — махнув рукою Миколай. — Не вірю я, щоб тая Польща вдержалась... — Не мала, як кажуть, баба клопоту, то купила поросся... Той „за трудящий народ“, а той за „нетрудову буржуазію“... Еет! Все, щоб тільки людей обдурювати... Найліпше, коли був цар...

І Миколай перескакує на свого коника, як то було за царя. І все було. І люди добре жили. А тепер ось... А, що й казати. Дядько сердито спльовує. Никанор мовчить і тільки підбуркує — те, то се, в залежності від мови. Коли Миколай сердиться, що зробили революцію, Никанор ворухиться сюди-туди, мов морж, і кидає, дивлячись у землю.

— Та, що й говорить... Тьомний елемент! — це стоєється до народу, що робив революцію. Василь інколи щось своє додає. Але він хоче вже дуже спати. Прокинувся вдосвіта, цілий день орав. Завтра знов раненько вставай. У хаті повно диму. Вже спеклися коржі, і добре було б, щоб ті філософи пішли уже собі. Але вони не йдуть. Вони не купують часу, і ніч для них не є щастя. Цигарка зникає за цигаркою. Слова, хоч скупі, але все таки поволі вириваються і вириваються... Василь бере свій дерев'яний пофарбований гнідою барвою, сундучок.

Він складає туди свої пожитки, все, що має — кілька фотографій своїх товаришів, невеличку зв'язочку листів. Кілька випадкових книжок, як „Востров Син”, чи брошура про демократію та соціальний устрій. Старі зшитки його щоденників, історія Грушевського, другий томик Кобзаря, виданий у Петербурзі, кілька підручників: Малініна і Буреніна, Кісільова, Лєсгафта... І після цього Василь не зважає на дядьків, каже всім добраніч і виходить.

Прекрасна ніч. Передосіння, зоряна, з чітким виразом часу, насторожена і одночасно спокійна. На полях ще десь співають. Це звані обжинкові пісні, які так любить Василь. Вони прості, одноманітні, але у них чувається сива давнина. Здається, то співають предки... Василь спить ще у клуні, але він не йде, як звичайно, спати. Він наперед обходить подвір'я. От дивна річ. Нічого він тут не має, а все таки не легко — отак взяв тай відкинув. Завтра раненько він все те лишає і їде не так далеко. Лишень до повітового містечка, якихнебудь п'ятнадцять кілометрів. Але все таки він лишає. Він тут виріс, і тут глибоко вросло його коріння. Нім. Навколо розкидані хутори. Кожний з них врослий у твердь землі. Стежки й дороги втопані своїми людьми. Там он межі батьківських піль, дерева, сад, що кожної осени приносить овоч...

Василеві треба йти спати. Ні, він ще не все зробив. Йде на город, у сад. Нічого тут цікавого. Звичайний город, звичайний сад. Висохле бадилля маку, розставлені коноплі, порозкидані між буряками та огірками гарбузи. Такий само звичайний і сад. Яблуні-ранети, яблуні папіривки, сякі і такі, а на них овочі ростуть собі і доспевають... Василь у всьому щось знаходить для себе. Це тасмниця його. Він того нікому не прозрадить, та й питати його ніхто не буде. Просто любить і все...

На заході, де зайшло сонце, стоїть барвіста заграва. Ядерні поодинокі зорі горять на темному небі. Деревя стоять непорушно і поважно, мов лицарі на варті. Тиша й не тиша. То там, то там порушує щось її. Людський голос, гавкіт собаки, посвист якоїсь пташки. А все те разом гарне і своє...

Василь вертається. Поволі йде до своєї клуні. Зі скрипом відчиняє великі тяжкі двері. Там міцний запах

свіжого збіжжя, яке навозив сюди Василь. Напомадки знаходить своє лігво і лягає. Робиться тихо, тільки все ще інколи виривається з хати сміх дядьків, або десь під стріхою заворушиться сонний горобчик.

Дядьки ще не розійшлися. Вони все сидять, бо для них час не міряється годинами. Сон для них — річ не купована, а коли зйдуться сусід з сусідом, то не можна ж отак на галай-балай, плюнув і пішов. Треба знати порядок, честь, що й до чого, треба сказати всі слова, треба поділитися кожною думкою, висловити ще й ще те, що було і поміркувати над тим, що прийде. Це не так просто... Ні, ні... Це життя, сільське життя, му-щицьке...

А Василь вже лежить горілиць на соломі і дивиться в темряву. Думає. Про що? О, є про що. Про батька, що залишиться без помічника, про меншого брата, про те, що чекає його там, про школу, директора, про учительку французької мови, з якою мав окремі розмови, про те, чи вдасться скласти іспит з латини, про товаришів і про безліч, безліч таких ось справ, які не дають можливості відірватися від землі та земного, щось забутися.

На дворі ніч, темрява, зорі, тиша. Василь іноді вслухається, ніби бажає почути новий звук, ноту доквілля... Нічого немає. Село є село, і всі його звуки завжди ті і завжди незмінні, і немає їм ні кінця, ні початку...

* * *

Такого ранку Василь не забуде. Він увійшов до нього і там десь в його душі застиг з усім, що мав. З барвами, тонами, цілим настроєм. Щось змінилося. Були ж роки і до цього часу. Так само їхалось до школи, але цей рік має нове. Василь вже думає. У ньому є щось дуже живе і до безмежності вражливе. Не даремно через його уяву пройшли постаті Достоєвського, Дікенса, Гоголя, ті випадкові гості, яких він зустрів і випустив до себе.

Прокидається і встає одразу. Сонце проривається крізь щілини клуни. Чути гомін курей і худоби. Чути „отченаш“, що його проказує в голос мати. Вона ходить, щось робить і при тому молиться. Перед пороговим каменем стоїть високо вимощений пшеничною соломною віз. Батько виносить і дбайливо кладе мішки, мішечки... Там борошно,

там крупи, там сало. Одягу зайвого не має. Малий клуночок з доморобною білизною і це все. „Сундучок“ його гордо і невидібно лежить на соломі і тільки невеличка чорна його колодочка вказує, що там зберігаються скарби. Ключик від того символу висить прив'язаний до паска Василевих штанів.

Мати вже зварила юшку з курки . . . Коли вона встала? Ну, як заспівали другі півні, то й встала . . . Треба розпалити, зварити, приготувати. Оглядатись немає на кого. Заманулось ото батькові посилати отого шмаркача до „училіщів“ . . . Святий Бог, знає, що то з нього вийде . . . Але тепер вже не порадиш . . . Хай вже їде, хай вчиться . . . Господоньку, мати Пречиста — і що він там вчить, і на що воно кому потрібне . . .

Василь снідає. Вже прибраний, мов на параді . . . Вже не той Василь, що його кожний день бачать. Здається, що він вибрався до церкви, чи щось . . . Вже він і шию вимив, і волосся намочив, і чесав його довго на всі боки, і з під нігтів бруд викалував, і довго на долоні з мозолями дивився . . . Їх не відмиєш, вони вросли глибоко, ніби хтось понакапував туди воску.

Чоботи також вакував і виблянсовував щіткою. Френча свого вирівнював, як тільки міг, шкода, що мати не має праску, щоб трохи його випрасувати. Одразу інакше виглядав би . . . Але вистачить і так . . .

Снідав не довго. Мати одразу накинулась: — Ото мені ідець . . . Бач, вже запанів . . . Їж! — Не було в цих словах ніжності. Мати цього не знає. Зате в очах її повно турботи, повно жалю. Дивиться вона на сина не з одного боку. Бачить вона все: те, що зовні і те, чого звичайне око не бачить; — Їж, кажу тобі! Хто то тебе там нагодує. Там поклала трохи коржів . . . Буде до чаю . . . Ах, ті мені чай! Нудно мені від них. Чайми ситий не будеш . . . Молока пляшку вложила також, але хіба то на довго вистачить . . . Як дозволить робота, то на другий тиждень старий знову щось привезе . . . А ти там не дуже роздавайся! . . .

Василь не відповідав. Встав і перехрестився на образи. У матері робляться очі вогкими. Яюсь так дивно . . . Вона знає, що син не їде за море . . . Знає також, що він мусить їхати, але . . . Ах! Що тут допоможуть слова. На дворі вже тупають і пирхають коні. Вже і менший брат устав, і сестричка бігає по лавах, і батько вже цвюгнув кілька разів батоном.

Будьте здорові, мамо! — несподівано вирвалось у нього, похапцем поцілував матері руку і вийшов. Немає часу зволікати. Батько сів на віз, Василь уместився біля батька, коні рушили, колеса покотились. . . . Мати стоїть на порожньому камені і хрестить їх на дорогу. З її очей виразно виступають сльозини і котяться по зморщених щоках десь на груди, чи на камінь . . . Гарячі, від самого серця, єдині материні сльози!

Батько і син їдуть. Сонце зійшло і піднялося. За возом зводиться курява. Коні біжать весело, їх голови підняті, вуха нагострені. Зустрічають сусідів. — Дай — бо — здоровія! — Коні зупиняються. — Та що? Ідете вже! — Та їдемо! — Значиться до школи? — довго немає часу розмовляти. Війо! За селом батько і син їдуть мовчки. Лиш іноді батько покаже батоном на те, чи інше поле, чи якийсь хутір. — Дивись. Вже і зябля поорана. Або: — І чому він не позвонить ті копи. Думки його все біля того самого вертаються. За дві години під'їжджають до міста. Починають зустрічати інші підводи. Дорога брукована круглим камінням, колеса грюкотять, що й голосу не чути, воза мало не рострясе. Місто лежить у долині. Спочатку видно лиш приміське село, гору з руїнами замку та кілька білих будинків, розкиданих на схилах гір. Поволі, все більше, виринає місто. Виходять жидівки, хриплими голосами питають, чи є що на продаж, сухими кістлявими руками чіпляються за люшні.

— Одчепись, як не хоч дістати! — поважно вигукує старий Федір і байдуже їде далі. Ось великий колодязь, ось поверховий будинок і напис „Споживчий склеп“. Вузькі, нерівні хіднички, по них пішоходи. Всі написи польські. Інколи зустрічаються військові з орликами на чотирьохкутніх шапках. . . . Містечко повільне, півсонне, далеке від світу, але Василеві видається, що це середина всього, що тільки є на землі. Він ще не був ніде далі. Він знає, що є десь великі міста, але все те тільки в географії Вуліха, чи на поштових листівках. Справжнє лиш те, що бачать очі. Це є також шматочок міста, і тим часом хай вистачає.

Біля костелу проти ресторану з написом „Уділ“ Федір повертає вліво. Ще пару хвилин, і вони на місці.

Невеличкий будиночок на вулиці Костельній. Тут буде мешкати Василь Шеремета. Мешкання вже замовлене,

господиня їх чекає. Вхід до кімнати через шкляний ганок та вузенький коридорчик. У кімнаті чисто... Всі меблі прості, тверді, але чисті, поліровані. Посередині хати великий ясеновий стіл, над столом висяча бронзова нафтова лампа, кругом стола чотири стільці, праворуч комод з гіпсовими фігурками Толстого і ще якогось добродія у англійському капелюсі. Над комодом велике люстро в позолочених рямцях. Біля передньої стіни тверда канапа, збоку біля входу розкладне ліжко...

Старий Федір не часто заходить до тієї хати. Йому тут трохи ніяково. Трохи воно тут затісно та й зачисто. Його чоботи не для таких помостів. Він краще вже постоїть біля воза, або піде десь на місто та розглянеться що тут по чому... Для нього самі турботи. Треба грошей, треба муки, треба сала. Вчитися то вчитися, але на цьому не кінець. За все треба платити. Тут тобі шклянки води ніхто не дасть задурно. Старий підкладає коням та йде на вулицю, на ринок, до свого жидка Фройка, до всіх, хто з ним має якісь торговельні справи, яким Федір возить пашню, чи худобу на продаж. Фройкові він сказав: — Ага... Оце привіз до школи свого малого... Часом йому пару марок бракне... То ви вже його, Фройку, того... Ну, дайте йому... Я приїду, то верну... Тільки не дуже щедро...

Фройко, розуміється, обіцяв все зробити... — Добре, добре! Не бійтесь, дядьку Федоре! А чого він там буде вчитися?

— Чого буде? — не одразу відповів Федор... — Та всього потроху...

Коли Федір вернувся, Василь вже не був сам. Приїхав його приятель Євген Лискевич. З ним приїхала його сестра Тетяна. Євген — син священика. Господиня почала швидше звиватися, принесла обід, запропонувала чаю. Василь швидко міняється. Чується щось зовсім інше, ніж було дома, там з мамою, з татом. Мабуть це таки є те місто, те зовсім інше. Не дурно старий Федір відмовляється заходити до хати, відмовляється від обіду і від чаю. Нащо йому все те? Він чує себе тут зайвим. От хіба вже син... Хай він там між тими людьми дає собі якомсь раду, а я вже старий до того, щоб путати себе, щоб привчатися до чогось нового...

Федір зібрався і поїхав. На прощання Василь поцілував велику, шорстку і брудну батькову руку. Якось хотілося б щось батькові сказати. Якесь тепле добре слово, щось приємне. Ні. Батько нічого такого не потребує. Сів на воза — вийо, коні рушили, віз покотився, батькова спина по часі зникла. Василь стоїть хвилинку... Чи не побігти йому за батьком? А хто буде орати, скородити, водити на пашу коні, заносити їм наніч? Батько. Все той батько, все той старий, перемучений. Він тут у місті панича вдає, а звідки то візьмуться гроші, борошно, крупи, сало, книжки... — Васька! — крикнув на нього Євген. Василь швидко повертається і біжить... Біжить до ганку, на сходи. Вітер розвіває його густе, каштанове волосся. Ще хвилинка і він у кімнаті. Тетяна також збирається від'їжджати, і Євген тільки того і чекає. Нарешті він буде вільний, нарешті позбавиться тієї опіки старших... Батька, матері, сестер, чи братів... Євген має інші думки, інші наміри, і Василь також переймається ними, бо вони більш відповідають його вікові. Батько забувається... Ні. Не забувається, але відходить у бік, у тінь. Євген показує пуделочко цигарок „Небо“, і ось тільки зникне сестра, як вони вже без найменших перешкод можуть собі порядно закурити...

— Ну, хлопці!... Я їду... Женю! Кажу тобі: не будеш учитися — зробимо, як з Валентином. На другому тижні приїде „папа“... — проговорила Тетяна. Валентин — це старший Євгенів брат. За неуспіхи у школі його лишили „на другий рік“... Тепер вони в одній клясі, хоча мешкають не разом.

— А ти, Танько, не турбуйся. Я вже учень шостої кляси... Мені потрібні не поради, а гроші... — примруживши ліве око, сказав Євген. — Фігу тобі, не гроші! Щоб не вчився, щоб лазив по театрах, щоб бігав за дівчатками... Знаємо ми вас таких... Ну, будь здоров! — закінчила Тетяна, забрала кілька клумочків з покупками, підставила Євгенові для поцілунку рожеву свіжу щоку і вийшла...

Ще за хвилину Тетяна від'їхала. Слава! Євген кидається до Василя. — Насамперед закуримо! Василю? Куриш?

— Ще не пробував, але давай! — Євген гордо вийняв зеленаву коробочку, не менш гордо відкрив, дістав цигарку, постукав нею об прикривку хвацько засунув її в зуби... Подав цигарки Василеві... — Тягни!

Закурили. Що ж далі? Нічого довго розважати. Євген має гроші. Василь має також гроші. Перед ними ще кільканадцять годин цілковитої свободи. Сонце світить, мов улітку. Місто дрімає. Тепло, спокій, ситість. По мурах і тумбах плякати. Вони говорять про всяку всячину, а також і про те, що в саду „Тіволі“ цього самого вечора колишні артисти Александрівського Петроградського театру дають оперету „Роза Стамбула“. Грає Горев, Полінова... Чого ще треба більше? Немає часу розважати... Котра година? Шість. Початок о восьмій. Ще безліч часу і непогано було б, заломавши кашкети, махнути сюди й туди по Широкій з цигарками в зубах. Напевно когось побачать, і напевно хтось побачить їх. Василь тягнеться, як тільки може. Він весь засмаглий, його блюза не зовсім свіжа, його штани-галіфе не бачили праски. За те він старанно зачесався, старанно вичистив все, що тільки можна було вичистити. Євген виглядає, „як панич“, і йому це все не завдає жадних труднощів.

Виструнчені, підтягнуті з усіх боків, хлопці виходять. Дивне почуття. Ціле літо вони провели на селі. Зараз вони тут, і видається, що їх тільки й чекали, що одна їх поява на вулиці зацікавить ціле містечко, що всі панночки тільки й є на те, щоб ними цікавитись, що всі хто повз них проходить, посміхаються, вітають їх... Якесь захоплення всім, що тільки бачать очі. Вони йдуть вільно, легко... Нічого важкого на думці. Ще недавно Василь журився за батька, за домою, за латинський іспит. Зараз усе щезло й розвіялось. Ось вони зупинились перед шевською майстернею „Золотий Чобіт“. Там виставлено кілька елегантських чобіт з блискучими острогами. Приємно і собі мати б такі чобітки. Дарма. Ті чоботи не на їхню кишеню, але то нічого. Вони вдають, що кожній хвилині ті чоботи можуть належати їм. Пішли далі, зайшли до крамнички з південними овочами Квасюка та з'їли по шматку кавуна. Продавачка рожевощока, товстенька;приємно до них посміхалася. — Невідомо, хто з них рожевіший... Панночка, чи оте яблучко?... промовив Василь. Панночка соромливо посміхнулася... — Дивись, дивись, як паленіє, — докинув Євген і по хвильці додав: Куди ходите на вечірню? До собору, чи до ма-настиря?

— А вам на віщо? — Кокетуючи сказала дівчина.

— Він хоче знати, чи ви побожні, — кинув оком на дівчину Василь.

— Певно, що побожна, — відповіла сміючись дівчина. Можеб ми вам колись допомогли — сказав Василь.

— Що?

— Ну... Молитись...

Дівчина засміялась. — Ні, ні, ні!... То я вже сама.

Поговорили. Скінчено. Євген платить. — Ні, ні, Василю!... Ти вже іншим разом... — Добре. Євген все платить. Виймає гроші і кидає їх, мов мільонер. Ще, може, по шкляночці води з малиновим соком?

— Ні. Іншим разом, як ще до вас заглянемо... На вечірні...

Добре... Ха-ха-ха!...

Вийшли. Пішли далі і все далі. Ще кілька разів зупинялися перед вітринами. Ось крамниця годинників. Направду отой „доксик“ цікаво було б набути. Прекрасний годинничок. — Дивись, дивись!... Ось пішли ті ліцеїстки у синьому...

Це ті самі, що їх вони минулого року помітили. Дві сестри з довгими косами з великими синіми очима у темносиньому одязі... Свіжі, приємні, дещо заповажні панночки. Цікаво б з ними познайомитись. Хлопці йдуть за ними у напрямку Василянського монастиря. Дівчата звертають на директорську і скоро зникають. Хлопці йдуть далі... Їх очі полюють на всі боки. Інколи трапляються знайомі, і Євген віддає їм „честь“ по військовому. До вечора вони вже обидва зашаслися квитками перших рядів на оперету в „Тіволі“.

Рівно о сьомій заграла в „Тіволі“ оркестра. Це знані „Дунайські хвилі“, що розмашно лунають над містом долиною. Ще не зникло соняшне світло, а вже загоряються на стовпах електричні жарівки. Гурти молоді, легко одягнуті хлопці та дівчата, голосно розмовляючи, ідуть чисто заметеними хідниками по Костельній у напрямку „Тіволі“. Закриваються крамнички, вертаються з порожніми кошиками риночні сидухи, повільна прохолода спускається ледве помітним покривалом над горами, над ярами та гаями, над передмістям туніки, над ліцеальним парком. А „Дунайські хвилі“ не змовкають ані на хвилину. Під їх звуки так легко йдеться, так

хочеться закрутитися у швидкому вальсі, так приємно було б обняти ті молоденькі липки, насаджені вздовж нового бетонового хідника, що двома доріжками провадить на гору, де зелені купці грабини творять подобу парку. Огороджений дерев'яним парканом простір весь виповнений дерев'яними лавицями. Спереду висока сцена, збита з дощок. Це й є відкритий театр „Тіволі“. Скільки разів відвідували його хлопці. Бачили тут ковбойські фільми, народні танці Авраменка, виступи хору, російських рецитаторів.

І ось вони знов тут. Публіка займає місця. Он спереду знані тузи містечка — жінка директора банку пані Амалія, її брат Юрій, її найновіший приятель, торговець сукном Братунь, її знайомий вахмістер уланів дванадцятотого полку, її сусід Дибенко, студент Краківського університету і багато інших. Всі вони між собою, всі свої... Вітаються, цілують паням руки, швидко говорять, палять цигарки, сміються. Ось вона, та міська атмосфера, та безжурна легкість, коли не треба ходити від рання до смеркання по ріллі, не треба годувати худобу, виносити гній... Василь також тут. Так. Він сидить майже в перших рядах разом з Євгеном, недалеко від пані Амалії, з котрою, до речі, Євген знайомий, тільки соромиться підійти, щоб привітатися. Там є також знана панна Галя, до котрої майже цілий рік таємничо зідхав Євген і котра його водила за ніс одчайдушно з ним кокетувала і аж, коли довела хлопця до білої пропасниці, одного вечора у присутності сестри Тетяни заявила: — Женья! Які у вас очі... Соромтесь... Ви ецьо мальчішка!...

Фу! Як це було прикро і неприємно. Тепер Євген все те добре пам'ятає. Він вже обходить ту кучеряву панну сотими дорогами і краще згине, ніж покаже своє правдиве почуття. Зрештою, за останнє літо Євген все те забув... І дяка Богу! Василь знов дивиться на лямпочки електрики і згадує дім... Батька, матір, худобу і все, все, до чого призвичаївся... Але ось пролунав третій дзвінок, і чоколядової барви завіса широко відкрилася...

Все навкруги стихло, унерухомилось. Заграла оркестра, виступили на сцену строкато одягнені люди, заспівали, затанцювали, замиготіли голі жіночі ноги, і всі думки знов змішалися і знов відлетіли у неіснуючі простори...

Ну, ось... Перший день минув. Завтра ще неділя, а після завтра „початок“. У неділю Василь та Євген встають пізно. Є досить часу. Василь звик вставати рано, тому прокинувся о шостій і довго лежав навznak, вдивляючись у стелю, у висячу бронзову лампу, у літографію на протилежній стіні, що зображувала якийсь ліс з дикими вепрами.

Біля восьмої прокинувся Євген. Господиня внесла чай. — Но, но... Досить вже валятися. Треба йти до церкви.

Хлопці зриваються. Волосся, розпатлане, штани злітають. Хочеться розім'ятись. Євген підбігає до Василя, хапає його під пахви. Василь тісно обіймає Євгена, і починається . . . За хвилину все пішло ходором. Стільці, ковдри на ліжку, черевики . . . Босі ноги тупотять, лампа хитається, фігурка Толстого на комоді труситься.

— А ви що? З ума зійшли? — Виглядає з дверей господиня, але побачивши хлопців без штанів, зникає. Василь і Євген якось розірвалися. Попідтягали штани, почали митися, одягатися, чесатися. Євген затягнув фальшивим голосом „Гей чого, хлопці“, Василь йому підтягнув.

— Знаєш що? — заговорив Євген старанно витираючись мокрим вишиваним рушником. — Треба нам добре вигити. — Знайдемо Хмелюка . . .

Виш'ємо. Ось тільки зйдемося . . . Гнатьюки вже, здається, приїхали.

Сіли за стіл і почали „оплітати“ білі коржі з салом запиваючи все чаєм. Потім закурили. Василь відмовлявся, але Євген підбадьорив і пішло. Василеві не смакувала цигарка. Гірко, нудновато, але головне дим. Він тримав її делікатно двома пальцями правої руки, тягнув у рот дим і, не затаючись, швидко тонким струмочком видував його назовні.

— Куди підемо? — запитав Євген.

— Пропоную гори, — сказав Василь. Василь дивиться на Євгена. Такий вже він викапаний гімназист шостої класи. Якраз такий, яких описують у романах. Василь посміхається зі своєї думки.

— Якого дідька смієшся? швидко питає Євген.

— А не можна?

— Смієся . . . Я ось покажу палець.

Василь вже регочеться. Чого він регочеться — сам не знає. Забагато у нього веселости. Євген хапає бльок-нот, і жбурляє ним у Василя. Обидва зриваються на ноги, накладають кашкети і з грюкотом виходять . . .

Гори Крем'янця не Альпи і не Гімалаї, але все таки вони гори. Найвища з них Бона — чотириста метрів. І не такі вже вони негарні. Скорше навпаки. Це глибока долина, куди якогось там року Божого влізло місто Крем'янець і залишилося там до цього дня. Бона скидається на забутий шолом. На ній сірі старечі замкові мури, які ніби колись мав руйнувати Максим Кривоніс. Зліва гора Хрестова, а там дві Дівочих . . . А між ними круті яруги і зарви, і все то втикане то косатими березами, то молодими сосонками, ясенем, кленом та різною, різною рослинністю, яка старанно зеленіє, цвіте, барвіє на всі тони . . . Інколи голий білий пісок, чи висторчений камінь, а все разом повінь красвидів, що не знаєш куди дивитися — вправо, вліво, взад, чи вперед.

Хлопці вибирають Бону. Сонце саме піднялось отам деє за Туніками і ллє безліч спокійного передосіннього світла. Засапані, спітнілі хлопці видряпуються найстримкішим схилом просто під мури замку. Місто вже давно під ними. Дрібне, мале, розкидане, ніби на малюнку. Над ним дві комахки, що завзято вимахують руками і щосили репетують. — Подивись, подивись — Почаїв? — вигукує Василь. Сиравді. На самому обрїю, на горі, ген там на південь видніють кілька веж. Здається можна зірватися і полетіти . . . Хлопці втоплюють туди зір. Дме полудневий вітер і патлає їх волосся. Небо, сонце, барви рідної землі, старі замкові мури, історія . . . Ех, як чудово бути такими якраз — здоровими й молодими, щоб царювати думками над містами, селами, над барвними стріхами хат, над садами міщан, над квітниками, дивитися і бачити, як повільно міняється все, як вкриваються осінньою бронзовістю дерева, як линияє на сіро небо! . . . З долини від монастиря та собору лунають дзвони — знані, свої, рідні звуки, ті самі, що лунали тут від століть а, можливо, і тисячоліть . . .

По кількох годинах шумливого перебування на горі, захоплені і щасливі біжать униз. Їх жене туди голод. Чудовий, здоровий голод після котрого можна накинутись на все і безконечно, дико пожирати.

Вриваються додому. Перший раз побачили вони Маню. Хто вона? Це наймолодша, струнка, мов тичина, і полохлива, мов лань, дочка господині. Їй шістнадцять років . . . Вона має довге, русяве волосся і сині, глибокі очі. Від неї віє дикістю і кришталевою недоторканістю. Василь та Євген несподівано застали її в коридорі, а до всього не одягнуеною як слід. Як вона перелякалася, як швидко зникла за дверима кухні, як викрикнула. Хлопці увірвалися до кімнати, Євген схопив Василя за лікті: — Слухай! Ми мусимо колись її піймати . . . Обов'язково!

Але вона може зо страху зомліти.

Хай! Все одно . . .

Входить господиня, застеляє стола, розставляє посуд. Вона сьогодні в доброму настрою. — Були у церкві? — питає вона. — Так, — без найменшого вагання відповідає Євген. — А гарно тепер правлять . . . Єпископ . . . Боже, Боже . . . Як гарно тепер правлять . . . Хор такий! Старий Крамарчук так уже їх вимуштрував . . .

Хлопці по дикунськи зловживають розумуванням старої. Їх очі жадібно стежать за тим, що парує у мисках. Це борщ. Добрий, український, червоний борщ з кусником свинини і ложкою сметани. Накидаються на нього, і варто щось подібне бачити . . . Запахаються, мов голодні вовки. Після так само беруться до гречаної каші зі шкварками. Смакує. Все смакує. Не треба, борони Боже, двічі казати, щоб їли. При цьому йде жвава виміна думок про Маню, про тих ліцеїсток, що їх учора бачили на вулиці, про дівчину з овочевої крамнички. Що їм, тим лобурям на думці більше? Євген вічно захоплюється, вічно закохується, але ніколи не має тут успіху. Він соромливий не менш від Мані. Багато слів, багато вигуків, багато червоної на щоках барви, але варто зіткнутися з будьякою дівчиною, як вся його відвага зникала, мов тінь . . . Спускав очі додолу і мовчав, мов води в рот набрав.

І ось вони „готові“. Євген поважно витягає своє „Небо“ і ще поважніше затягається димом. Він вже курить насправжки. Входить господиня. — Ви, паничу, курите, як димар. Всі мої занавіски пожовкнуть.

— То будуть жовті, — байдуже кидає Євген. Після цього Євген лягає на своїй твердій канапі. — Ходи, Василю, помріємо . . .

Але замість того Василь перевертається на своїй складаній постелі і počуває себе чудесно. Це дещо роз-

чаровує Євгена. Він лежить горілиць і намагається пускати кільцями дим. Господиня збирає посуд та скатертину і виходить. Євген довго не лежить. Він зривається і підсідає до Василя. — Слухай! Як ти думаєш? чи Маня пішла б з нами до кіна?

А ти б пішов з нею? — відповідає Василь.

Ні. Я сам ні. Ми обидва . . . З нею.

А ти б її спитав . . .

Василіо . . . Піди ти . . . Ну, піди . . . Слухай! Піди. Я плачу всім білети.

— Я, — каже байдуже Василь . . . Мені що. Піду ось і питаю, — і Василь починає вставати.

Чекай. Що ж ти їй скажеш? Як? Ти скажеш: панно Маню. Дозвольте запросити вас до кіна. Так? Ну, кажи . . . Я хочу знати. Що власне ти їй скажеш?

Я прийду і скажу, — каже зриваючись Василь: — Євген просить вас сьогодні до кіна.

— Ні, Василіо. Не жартуй. До чого тут жарти. Я цілком поважно. Вона гарна дівчина. Що, скажеш, не гарна? У неї гарні коси, очі, стан . . . Ех, так би і обняв її за той стан, уух!

Говорили довго. Ні Василь, ні Євген не виконали свого наміру. Ніхто з них не пішов до Мані і ніхто не запросив її до кіна. На дворі рипнула фіртка. — Дивись! — викрикнув Василь. — Маня! Євген зірвався, мов ошпарений, підбіг до вікна і несподівано застукав у шибу. Маня, що саме зачинала фіртку, глянула на вікно, метнулась, що аж її коротенька спідничка замаяла, і вмить зникла. По короткому часі хлопці також зібралися і вийшли до міста . . . На Широку . . .

Ш К О Л А.

Першого вересня. Вівторок. Сім годин. За стіною, де сплять господар і господиня, старий годинник вибив ті сім годин, і нічого тобі, Євгене, вже не допоможе. Він і сам це знає. Встають обидва, вдягаються уважніше, старанно чистять взуття, старанно причісують неслухняні густі патли. Чверть на вісьму, і господиня вносить чай. — Добре „утро“, — витається вона. Ну, ну!... Скінчилася гулянка. А чому так пізно вчора прийшли? Ой, скажу вашому „папі“. Останні слова видно спрямовані до Євгена, бо Василевого батька ніхто „папою“ не кличе.

→ Були в кіно, — відповідає, як звичайно без церемонії, Євген.

— В кіно, в кіно... Тільки гроші витрачаєте. Нічого путнього там не побачите.

— Бачили ковбоїв, — сміється Євген. Господиня не розуміє, що то таке, і замовкає. Хлопці швидко пють чай, швидко їдять, Євген швидко закурює, Василь відмовляється від цигарки, і обидва виходять. На сьогодні ще без книжок. Ще немає розкладу лекцій. Василь учора з намагою склав свою латиню і чується зовсім добре. Йдуть попід ліцеяльними мурами вузьким, вичовганим хідничком і видається, що летять на крилах. Школа все таки цікава річ. Особливо коли починається рік, коли ще не докучили її лавиці, її мури. По всіх вулицях гамірні гурти молоді. Всі вони поспішають до якоїсь школи. Ті он менші до вище-початкової. Ті в зелених кашкетах з відзнаками Меркурія до комерційної. Панночки у чорних фартушках з чорними бантами у косах це „росіянки з Алексіної“. Ті старші, цибаті, це семинаристи духовної семінарії. Біля брам ліцея гурти польських ліцеїстів та ліцеїсток у гнідих оксамитових рогатівках. Цілі зграї малої дівтори з початкових шкіл з малими ранчиками, течками, кошачками, перегукуючись, вимиті і вчищені йдуть до своїх шкіл.

Учнів української гімназії не тяжко пізнати. Це переважно селюки... Міцні, присадкуваті, смагляві, трохи незграбні парубчаки, переважно в чоботах, дешевих коротких штанах, коротких вилялях френчиках і таких саме кепках. Лиш іноді хтось з них має прилаженіший

вигляд, носить „формену“ темно-синю з білими обвідками шалочку колишніх російських гімназій. Мова їх відповідає їхній зовнішності. Вона проста, вузлувата. Її модуляція невибаглива, її зміст не складний. Вони недавно покинули село з усім тим, що має в собі земля, проста, чорна праця, старі немудрі звичаї предків багатьох поколінь. Хто і як усіх їх сюди стягнув? Скільки їх таких? Цілі гурти, цілі зграї, і всі вони йдуть цього приємного соняшкого ранку до гімназії на вулиці Гірній.

Який це дійсно вибагливий ранок. Проміння сонця так своєрідно і вишукано обливає кожну живу і не живу річ, кожне місце на землі. І обчовганий старий камінь, і небарвлений дерев'яний паркан з намальованими крейдою індіанами, і оброслий мохом примурок ліцеяльного муру, — все те по своєму випромінює з себе привітну, радісну, теплу свіжість, ласку, добро і любов. Ми хочемо радісно жити, кажуть молоді школярі. Ми хочемо барвити і сяяти, кажуть айстри у невеличкому городчику біля хатки сторожа повітового суду. Ніби у танку йдеш уперед, а очі, щоки, чоло свіжі й ясні.

Так чуває себе у цей день Василь Шеремета, так само Євген Лискевич і так всі інші, що йдуть разом з ними. Всі вони йдуть до будинку з назвою школа. Здається всього п'ять простих літер, але варто тільки вдуматись у їхній зміст. Це кімнати, де стоять лавиці, де на стінах висять картини, де в шафах зложено книги. На кожній тій лавиці, на кожній стіні, у кожній шафі чекає на тебе старанно зібрана віками мудрість. Хочеш ти знати, що хоронить в собі така стара, добра наша земля, яку ти щодня бачиш з її рівнинами, горами, лісами? Ти будеш все те знати. Хочеш ти довідатись, з чого складається повітря, яким ти дихаєш, і яке дає тобі життя? Ти зможеш довідатись. Хочеш пізнати, що таке вогонь, вода, чи що то за математична істина, коли два рази два творить чотири? Все, все, молодий чоловіче, ти довідаєшся там, у тому простому будинку з простою назвою. Тому така радісна, така особлива ця година. Василь завжди переживав її, завжди діткливо і гостро відчував кожний непомітний момент такого часу, але сьогодні він вже ось юнак, учень постої кляси, майже самостійна людина. Йому вже лишилось небагато, ще пара кроків, і він залишить за собою все, що різнило його від повного, міцного, незалежного мужа.

Що ближче підходять хлопці до школи, то гурт їх більшає. Ось уже їх не двоє, а троє, четверо, шестеро. Мова їх самі вигуки. Прилучається Козенко... — Здоров! Го, го, як виріє! Міцно тиснуть руки. Хочеться сказати все в одному слові. Прилучаються обидва Гнатуки. Те саме. Гурти знайомих дівчат — панна Варвара, панна Надя і багато інших панн, молодих, свіжих, по сільському засмаглих. Справжня повинь молоді, що пливе не згори вниз, а знизу догори, що хвилюється своїм власним хвилюванням і горить своїм власним вогнем. Весь хідник заповнений. Всі одягнені ще зовсім політньому. Ще тепло, ще зелено. Широколисті каштани під будинками Бакімера, де міститься гімназія, ще зовсім у формі. Вони ще, як належить, зелені, всі листки на місці, тільки дуже зрідка якийсь листок зрадить усіх, і рідних, і друзів, відірветься від своєї гілки, щоб срамотньо впасти до найглибших низин.

Ну, ось і гімназія. Проста... Навіть дуже проста. Невеличкий, старий, жовтий будинок. Ганок з двома колонами і широкі, камяні, витоптані сходи. Цей будинок не був призначений на школу. Він не має претензії на таке високе призначення. Його розплянування не відповідає вимогам школи. Він не має коридорів, не має клясів. Він заповнений невеликими клітками із старими немодними вікнами, і кожна з тих клітин — менша, чи більша — зветься сьогодні клясою і має число, писане римськими цифрами. Одна спільна, тісна роздягальня. Щодня вміщає вона одяг трьох сотень людей. Всі чотири стіни тісно завішені. Кожний кілочок вішалки втримує кілька одягів. Полиці завалені шапками, кашкетами, жіночими капелюшками та беретами. Поміст втоптаний сотнями ніг, і кожна з тих ніг приносить сюди з вулиці частину бруду. Скільки треба б булоб сторожів, щоб утримати все те в порядку. Старий сторож Павло ледве чи дасть собі з тим раду.

Ніхто з тих молодих людей не питає, чому це так. Навіщо зайві питання, зайві слова? Все до найменшого відоме, знане, оклепане. Українська гімназія, без прав, без будинку, без бібліотеки, без фізичного кабінету, без дотацій, без державної допомоги, це річ така нормальна і така звичайна. Вона заплана молоддю, що все таки чіпляється за своє людське право вчитися, знати, бути, бай-

дуже, чи подобається це комусь, чи не подобається, чи хтось хотів би на цій землі бачити тих лобатих людей і чути їхню веселу мову. Хай! . . . Кожний син і кожна дочка, що приїхали сюди селянськими драбинчастими возами, чи навіть прийшли пішки з різних місцевостей від Почаєва, від Вишнівця, від Шумська, чи Білозірки, всі вони мають вдома шматок власного прапрадідівського ґрунту, що його дістали у спадщину від когось там, що жив перед ними вже стільки десятків і сотень років . . .

Всі вони сьогодні покинули той ґрунт, обернулися до нього спиною, сказали: прощай, поле, прощайте, солом'яні стріхи, прощайте, куряві, немощені шляхи, старі стежки, якими ходили їх батьки між житами, між зеленими луками, між полями довгими, між гаями темними, де виспівувались веснянки і цвіли дикі черешні своїм раннім, білим, соняшним цвітом.

Можливо, хтось запитає, чого вони, ті хлопці і ті дівчата тут хочуть? Можливо, вони хочуть стати „панами“, домогтися легкого „панського“ хліба . . . Можливо, вони знехтували ріллю, щоб перейти до міста і тут віддатись розкладові, забути старі закони, потоптати древні правди і жити пасожитами, як живуть тут інші, що прийшли сюди здалека? Чи так, Василю? Чи так, Козенку, чи так Гнатюче? Щоб сказати всю правду, — не так! Ця ось гімназія, запхана у найдальший кут містечка, це ніяка фабрика добрих, теплих посад, чи якихсь надзвичайних привілеїв. Ця гімназія не дає жодного права, крім права бути вічним попихачем і вигнанцем у себе і на чужині, на цьому суходолі і за океаном. Земля, повітря, вони не погоджуються, щоб ця школа навчила бути рівним з рівними. Ні, ця школа вчить бути і не бути, знати і не знати, хотіти і не досягнути. Така ця школа, ця відкинута „законом“ вигнанниця, ця затоптана і занечищена, де кожний крок кпин, ганьба, пересуд, заперечення добра, любови, вищих і кращих поривань. Хто прийде у ці нерівні стіни від української ріллі і українського плуга, той винесе звідсіль велику тугу, велику ненависть, велике прагнення будь-що-будь встояти, не впасти, не піддатися, а пройти світ з тавром вигнанця гордо зі свобідним думанням у свобідній душі . . .

Ні, ні . . . Ця школа не дає дипломів на посади, на теплі місця. Вона скорше їх заперечує. Вона дає тільки

голі істини, сухі й абстрактні поняття, вишукану філософію, мудрість, якою живуть мрійники і Дон-Кіхоти; це діра, крізь яку раби і парії шукають виходу у світ, де серед пісків пустель людської глупоти і забобонів, можливо, знайдеться шматок того, що становить справжній сенс життя . . .

Минулого року п'ята кляса нараховувала дев'яносто учнів. Дев'яносто хлопців і дівчат містилися у маленькому просторі, ділилися на А і Б, на зміну ранню і вечірню, дихали тяжким чадним повітрям, сліпли при кволому освітленню, але все таки якось воно йшло. Всі кожного ранку приходили і кожного вечора відходили. Учителі чекали на платню, учні на виклади, батьки сушили голови, матері тошніли і похитували безнадійно головами... Але все таки якось воно йшло...

Сьогодні першого вересня тисяча дев'ятест двадцять другого року учнів дещо зменшилось. Не всі змогли повернутись з літніх вакацій. Одні вже переросли школу, і їх забрано до війська, іншим не стало чим платити за навчання. Ще іншим не вистачило мужности, щоб витримати і йти за вимогами школи. Були й такі, що спокусилися на ближчий хліб та певнішу майбутність і перейшли до ліцею, чи духовної семінарії. Пан куратор шкільний в Луцьку на це якраз і розраховував. Він зветься Гломбінський. Йому хтось навів переконання, що українські хлопці та українські дівчата не потребують школи... А як потребують школи, то не потребують до неї права. На що їм та школа, коли вони можуть бути і без школи. Той самий куратор Гломбінський переконаний, що польські хлопці і польські дівчата потребують школи. Гарної школи, великої з добрими клясами і добрим парком, і великими книгозбірнями, і дорогими кабінетами... А вже коли українські хлопці та дівчата конечно хочуть школи, то можуть йти до ліцею. Там з них будуть п'ять, чи шість років кпити, будуть їх вивертати, перевертати, робити те, що на думку Гломбінського є гарне і комусь потрібне.

Цього року кількість учнів дещо зменшилась, але все таки двісті п'ятдесят мужицьких синів і дочок зібралось під цією полатаною стріхою. Шоста кляса править за залю. Вхід до неї просто з роздягальні. З самого раня двісті п'ядесят юнаків товпляться у цьому просторі. Че-

кають на відкриття шкільного року. Микола та Валентин Гнатюки — міцні, кремезні мельниченки, Анатоль Прихода, Авенір Козенко... Співак-бас Біленко з Почаєва, Гриб — співак, артист з під Білозірки... Їх таких сотні. Всі стоять пліч-о-пліч, всі вітаються, посміхаються, чекають. Сторож Павло вже давно скінчив свою роботу і з почуттям гідності очікує кінця. Він вніс три столи, зсунув їх до купи, застелив великим зеленим сукном. За ними поставив дванадцять простих нефарбованих стільців.

Ті учні, що знайшли місце, сідають. Решта стоять. Василь і Євген умостилися на передостанній лавиці середнього ряду. У школі вони не мають звички витикатися наперед. За ними сидить старший Євгенів брат Валя. Він вже щось робить. Незграбно, але старанно він малює профіль панни Сладек. Округлий гарбуз із кількома рисками, що мають зображати кирпатий носик та віддуті уста. Готово. Валя складає папірця і підписує: Маня Сладек. Папірець переходить з рук до рук. Дістається до Мані. Розгорнула. Її округлі, повні, рожеві щоки ще більше рожевіють. Обертається, кривить презирливо уста і показує Валі язика. По хвилині папірець вертається з допискою: Дурень.

Починається. Відчиняються двері з канцелярії і одночасно директорської. Входять директор, учителі і учительки. Округла, масивна, з голеною головою, на якій спереду стирчать два вусики, постать директора Петра Михайловича Струка. Невеличка, елегантна його жінка Варвара Сергіївна — Французенка. Тонкий, худий і високий Семен Іванович Пилипенко — хемік і математик. Україніст і латиніст незграбний і закислий Річицький. Виструнчений з вусиками а ля Вільгельм II історик та географ Іжакевич. Далі історик поляк, учителька полька з лисом на шиї, учитель співу... Бракує малювання, рисуння, гімнастики та релігії.

Всі встають, сідають. Встає і говорить з російським акцентом директор. Його мишачі вусики весь час ворухаться, заплилі товщем очі моргають. Голос його намагається бути переконливим. Треба учитись. Батьки посилають своїх дітей, витрачають на них, тяжко працюють. Наш народ потребує вчених людей, потребує інтелігенції... Хто змарнує молодість, ніколи того не нажене... ітд., ітд. Все знані слова. Кожного року вони

повторюються. Хлопці і дівчата слухають їх, мов церковне казання, і невідомо, чи хто тим переймається. І коли все кінчається, і коли великими, бурхливими потоками все розливається по своїх клітках, щойно тоді починається те, справжнє. З шумом і гармідером розсідаються по лавицях. Хто і з ким буде сидіти. Ти там, а я тут. Ми обоє сидимо разом. Ти, Василю, сідай там, а я тут... Ні. Василь з Євгеном сидять на своїх старих торішніх місцях. У цій кімнаті минулого року була п'ята кляса. Тепер тут шоста, бо ця кляса найбільша. На лавиці вирізблені літери В. Ш. і С. Л. Тут також досить всіляких дряпин, порізів, рівчаків, поміток. Все це наслідки піврічної нуди за шкільною лавицею на лекції латини чи церковної історії.

Входить сторож Павло. Хтось викрикнув: Хай живе Павло! — Хай живе! — безладно почувись викрики... Сміх, оплески, вигуки. Павло трясє буйним волоссям, а широкий рот його сміється. Хвилини із п'ять анархія. Павло погрожує п'ястуками, але голосу його не чути. Валя Лискевич, похилившись наперед, танцює вальса. Товста Маня пищить, бо її тягне за здоровенну косу Євген, Гриб вистрибнув, мов півень, на лавицю і диригує „де згода в семействі“. Це не кляса, а каруселя, побіч вільним вузьким простором постійно проходять сьоми та восьмиклясники, які мають цей єдиний прохід до своїх кляс. Будинок Бакімера гуде, мов лев, і ворушиться, ніби він стоїть на вулкані. Це він почав свій шкільний рік...

І справді. Рвучко і несподівано двері директорської відчинилися і на порозі з журналом в руках появилася енергійна, жвава та елегантна Варвара Сергіївна... Вона тільки глянула своїми гарними, вишневыми очима — п'ятдесят хлопців та дівчат стояли за лавицями, мов статуї. По нерівних, діравих дошках помосту чітко і рівно зацокали її енергійні кроки...

„ПОД НЕБОМ УКРАЙНИ“.

Василь Шеремета не просто собі учень шостої класи гімназії. Василь Шеремета також голова шкільного гуртка „Юнацтво“. Сталось це перед роком і ось як: у жовтні, коли падали без кінця нудні осінні дощі, коли вздовж хідників текли без перерви брудні потоки, і вітер шарпав невинні дерева, гурт молодих людей під проводом Анатолія Приходи та Авеніра Козенка задумав епохальну справу. Заснувати гурток... Так. Заснувати якраз гурток і назвати його „Юнацтво“... І видавати свій журнал. Так. Видавати якраз свій журнал і назвати його також „Юнацтво“.

Мати свій журнал, містити вірші... Чудово! Це епоха! Збірatisя темніючими осінніми вечорами і читати Бєлінського, чи Винниченка, деклямувати вірші Олеся і завзятує спєречатися. Скільки в цьому приваби, соків, мудрости! Люди „з гуртка“, ідейні і сучасні, носії краєчих чеснот і традицій, „вічні революціонери, дух, що тіло рве до бою“... Борці й визвольники поневоєнних, кандидати на тюрми та заслання.

Хіба даремно пережили вони велику війну? Революцію? Перед їхніми очима пройшли мільйонами люди, а вуха їхні чули гарматні реви і співи пісень волі. Шляхи вгналися під колесами обозів, котились тяжкі мортири, маяли барвисті прапори. І все то мало б зникнути безслідно, як тільки отам трохи далі, за Шумськом, лягла границя, що відкрояла цю країну від великої землі революції!

Анатоль Прихода не роджений бути революціонером. Він тільки має прекрасне розумне, задавакувате чоло, гарні сині очі і рівного, під Аполона, носа. Він також любить вірші — їх читає і їх пише. „І зняв я із серця свого павутиння, знов захотілося жить і любить“. Це слова безсмертні і належать вони Анатолію Приході. Це

він зібрав тих досить спокійних селяків, це він їх назвав „Юнацтвом“...

Василь Шеремета надто непомітний, щоб належати до гурту з такими чудовими прикметами. Він крім того має купу іспитів і зовсім не усвідомлює собі, що ходить по тій саме плянеті, по якій ходять гуртківці з „Юнацтва“. Але ніхто також не має найменшого поняття, що таке Василь Шеремета. Це майбутній Пушкін. У нього, правда, зовсім не кучеряве волосся, але у нього кучерява душа, думка, фантазія. Він читає „Фавста“, і в його, нікому незнану, уяву вкрадаються чортячо дивні бажання... Стати, бути, піти, здобути... Господи, Господи! Ціла повинь прагнень бути святим, генералом, Гарібальді, самим Вашингтоном. Якісь піднебесні, захмарні, далекі й великі ідеали... І нарешті він вирішує. Так. Він поет. Василь Шеремета — другий Шевченко.

На цьому Василь зупиняється і таким влонюється він до гурту учнів цієї скромної школи. Непоказний він — то правда. Соромливий — також правда. Вайлуватий і погано вдягнений, але він поет... Але коли б не Валя Лискевич, що забрав і повів того поета по всіх шинках, де п'ють, де грають у карти й бешкетують, то Василя Шеремети ніхто і не бачив би. Такий він надто сірий...

Але вічність хотіла, щоб Василь Шеремета довідався, що в гімназії існує гурток. Хтось, десь, якимось йому про це сказав, і Василь Шеремета не махнув на це рукою. Ні. Ця звістка забрала йому не тільки спокій, вона забрала йому і сон. Мрії зароїлися, душа наповнилась чадом, уява хоробливо зіп'ялася дуба, мов баський кінь, і понесла бідного Василя у таку далечінь, що він сам перелякався. І щастя шалено йому сприяло. Одного дощового, брудного ранку в обрамленню двох колон гімназійного ганку, мов юний Гете, стояв він — Анатоль Прихода. Валя Лискевич з отруйним глумом промовив: — Ти тільки поглянь... Бачиш? Яка божеська зарозумілість... — А це хто такий? — невинно вирвався запит Василя. — Не знаєш? Це ж знаний поет Анатоль Прихода. Надсон номер два...

Василя той глул не діткнув. Серце його стиснулось, і очі враз засяяли... Де можна було б із ним побачитися? Віч-на-віч, без людей? Як це зробити? Коли? Всі

ці питання захвилювали Василя і він дістав на них відповідь. Там і там. На Туніках, така то вулиця. Найкраще в неділю...

Тим часом сталося таке: був дощ, кожний день... Було брудно і мокро. Обрій не було. Їх затигнула сіра безнадія осени, та, що влізла під шкуру і там виграє по первах симфонії холоду та нудьги. Дороги таких днів і таких ночей трагічно розбиті. По них можна плавати човнами, і нагадують вони страшенно брудну ріку. До Василя вже пару тижнів не приїжджають з дому. Господиня спочатку „мала жаль у серці“. Вона підтримувала існування своїх мешканців, як могла. Чай з сахариною, миска юшки, кусень чорного хліба, але коли це потривало дні і тижні, її жаль зовсім залишив серце і воно стало черствішим від її чорного хліба. Одного негарного вечора вона так просто і сказала: — Ну, що ж, молодий чоловіче! Як це ви собі уявляєте?

Не треба тратити слів. Василь і без них знає все до коми. Хоч-не-хоч, а збирайся та йди до дому. Це без сумніву вихід з положення і без сумніву єдиний. Василь пробував шукати інших виходів, але його спроби закінчилися ганебною невдачею і залишився цей один і невідкличний наказ: іти додому!

На другий день після школи, коли на хвилину ущух дощ, він бере в руки палицю і чимчикує додому. Дорога, справді погана. За чобітьми рвалися закарваші чорного багна, але Василь усе йшов та йшов і аж коли стемніло дійшов додому...

Нічого радісного він вдома не застав. Батько його лежав хворий на спину, а мати кожний день бідкалась, що немає кому поїхати до міста, щоб завезти лобуреві бодай бохонець хліба та чисту сорочку. Але ось він і сам прийшов. Добре. Дуже, дуже добре. Хай навіть не вертається. Як тепер у повітря лихого їздити до того міста, і де його до нечистого набратися тих грошей, щоб за все платити і платити. От хай сидить дома, як і всі сусідські діти, і робить щось на подвір'ї у клуні, чи хліві. Чи ж то мало на господарстві роботи?

Так розважає мати. У хаті півморок. Маленька нафтова лампочка ледве блимає на комінку. У запічку майже без руху лежить старий Федір. Слова матері падають у морок,

і ніхто на них не відповідає. Деякий час панує глибока мовчанка, але по часі щось у запічку заворушилось. Це батько. Він поволі відкашлявся і, вимовляючи кожне слово окремо, проговорив: — Не... слухай... то дурні... гутірки... Зараз... мені... завтра... вертайся... до школи.

Старий не сказав, як вертатись. Їхати, чи йти, але Василь зрозумів, що батько два рази казати цього не потребує. Стало знов тихо. Мати вже сиділа біля печі зовсім тихо, жувала щось своїм беззубим ротом. На це навинувся сусіда, старий Миколай. Хтось йому вже сказав, що Василь прийшов з міста, і не можна від Миколая вимагати, щоб він не зайшов спитати, що там у місті діється, та що „пишуть газети“...

Миколай курить товстючі, мов великий палець, цигарки з махорки. Папір використовує всілякий. Може це бути руда обгортка з оселедця, може бути старий ще царський паспорт, може також аркушик зі святого, як він казав, „писанія“... Все одно. На цей раз Миколай, як звичайно, сів проти печі, полум'я падало на нього і освітлювало його червоним сяйвом. Він виняв з-за пазухи якусь книжку і почав повільно і дбайливо видирати з неї „папірка“. При тому Миколай розпитує, що і як там у світі, чи довго ще Англія буде мовчати і не піде війною, чи Німеччина виплатила всі контрибуції, чи більшовики ще часом не змінилися. Василь на всі питання відповідає. Це, треба сказати, хитрий хлопець той Василь. Він тобі все знає... Ну, що ж... Не дивина. Чоловік живе у місті, газету кожний день читає... При тому Миколай закурив і сховав свою книжку...

— А що то маєте за книжку? — питає Миколая Василь.

— Оце о? — перепитує Миколай, тикаючи книжкою перед себе.

— Еге.

— Е!... Щось таке... То Максим десь вискіпав... Щось таке про жидів...

— Ану покажіть...

Миколай неохоче, але подав книжку. Початку вже немає. Василь перегортає сторінки, дивиться на аркушеві підзаголовки. В одному місці натрапляє на назву книжки — „Под небом України.“ В російській мові. Василь заці-

кавлюється. — А не могли б ви мені позичити цю книжку? — ставить питання Василь.

Миколай відповідає не одразу. Видно з усього, що це йому не до вподоби. Покрутившись трохи, він відповідає: — Та... воно, як сказати... чому ні. Міг би. Тільки що ж я буду курити? А без курива, знаєш, чоловік здуріти може.

Василь пішов десь до комори і по часі вийшов звідти з старим польським букварцем. — Може хочете польської грамоти вчитись?... Ось вам тим часом букварець... І папір якраз підходящий...

Миколай засміявся. — Та вже давай! — сказав він по філософському. — Що маємо робити...

Василь одразу взявся читати. Почав з шостої сторінки. Їв гарячу печену картоплю і читав. Миколай говорив, а він читав. Година йшла за годиною, а він читав. Миколай пішов, мати постелила постіль, а він все читав. Мати почала щось мимрити, бурчати, потім сваритися, але Василь нічого не слухав, не чув, а робив своє. Маленька лампочка стояла на краю стола і ледве блимала. Плямка світла падала йому на сторінку книжки і літери майже зливались в один чорний рядок. Але все то пусте. Василь читав, все читав... Вуха його почали горіти, на щоках появився рум'янець. Щось дуже рідне, своє, близьке віяло на нього зі сторінок тієї простої випадкової книжки. На дворі за вікном шумить вітер, у вікно б'є дощем, а Василь чує запахну літню українську ніч, і співи соловейка, і чари високого зоряного неба, і відбиток чорних струнких топіль на тлі виднокругу. Щось старе, але своє і знайоме виходило з небуття, і Василь переживав те всіма нервами, кожним відрухом своєї молоді вражливої натури. І десь так над ранок, коли проспівали другі півні, Василь скінчив книжку. Повінь жагучого почуття огорнула і обезвладнила його. Він похапцем бере шматок паперу із зшитка, бере олівець і з нього виривається кілька звичайних, але римованих стрічок:

Ні! Не можу не любити свою я країну!

Від щирого серця її я люблю.

Колиб навіть прийшлося в лихую годину,

За неї я радо умру!

Без віддиху, без надуми, без перерви, не мудро і не вимушено вирвався той вірш. Так вирвався, як виринається окрик, веселий сміх, чи щирий плач.

І тоді розхвильований хлопець ліг на своє місце, щоб відпочити. Але сну не було. Поволі минала ніч, приходила череа малі вікна ранкова сірість, падав дощ, кричали півні, брязкали ланцюгами у хліві коні, брехав собака.

Того самого дня Василь повернувся до міста. Спізвився на лекції, але привіз з собою хліба і вірша. У неділю коло години дев'ятої він прийшов до Приходи. Застав там також Козенка. Це два нерозлучні приятелі, різні виглядом і вдачею, але щось їх тримало вкупі: Козенко дрібний з маленьким гостроносим обличчям з гострозорими, пивної барви, очима. Прихода високий, вродливий, одинокий син заможних міщан, певний себе і своїх здібностей. Учився він „на п'яторках“, найкращий декляматор, знавець безлічі віршів, першорядний каліграф і найкращий писака шкільних завдань, якими він іноді заробляв, пишучи шкільні завдання недотепним товаришам.

Кімната, де мешкав Прихода, невеличка, утульно завішена селянськими килимами та літографічними картинами. Під вікнами ростуть величезні фікуси. Прихода мешкав сам, спав на м'ягкому тапчані, обідав у своїй вродливої, молодой господині, яка любила дивитись у сині, блискучі і глибокі юнакові очі, і тому частувала його від щирого серця. До нього приходили його товариші: Козенко, Біленко, іноді Гриб, іноді Гнатюки, Мельничук, Ярчук. Всі вони так чи інакше зв'язані з різними музами. Одні віршують, інші малюють, ще інші співають, чи грають. Всі разом творили міцний, гарний, барвистий, звучний гурт.

Поява Василя справила на Приходу і Козенка деяке вражіння. Перш за все їх вразила правдива, не роблена, не вдавана скромність цього юнака. Він чув себе справді незначним, справді малим, справді не вартим і тієї найменшої уваги. Познайомившись з Приходою і Козенком його вразило те, що вони обидва дуже розсміяні. Це ще більше в'язало Василя. Він запитав, чи тут гурток „Юнацтво“. Йому відповіли, що тут. А чи тут приймають „твори“ до того журналу? Йому сказали з усмішкою, що тут. Він зрозумів ту усмішку. Форма, якою Василь звертався до своїх колег, була дещо дивною. Ті „твори“ і неозначені

звороти, все то було напевно не так сказано, але в тому було стільки безпосереднього юначого зацікавлення і наївності, що розумний Прихода одразу це відчув і належно оцінив.

— А ви щось маєте? — спитав він просто Василя.

— Угу! — муркнув той, дещо пом'явся і вийняв з книжки, що її тримав у руках, шматок старанно списаного паперу. Прихода прикусив нижню губу, моргнув на Козенка і протягнув руку. — Новий поет, — сказав він, і ці слова звучали для Василя, як глум... Бо він же ніякий, властиво, поет, а так собі...

Прихода одразу почав читати і то в голос. Прочитавши перший рядок і не питаючи згоди Василя, він з місця переправляє: „Не любити, — не можу свою я країну!“ — Ось так буде ліпше, каже він. Василь зразу погодився, що так буде справді ліпше. Прихода читав далі. Він читав це все зі своєрідною патетикою, піднесеним голосом, тримаючи папір високо перед очима. І коли скінчив, Козенко вирвався перший: — Анатолію! Це добре! —

— Прошу сідати, товаришу Шеремето, — заговорив Прихода. До цього часу Василь стояв серед хати з шапкою в руці і не знав, що власне йому робити.

І з цього почалося. Василь Шеремета від цього першого дня увірвався в число передніх поетів „Юнацтва“. Він почав часто відвідувати Приходу. Дуже часто. Правда він не був говіркий. Він не відзначався дотепністю Козенка, але завжди щось вносив своє до цієї двійки. З двох стало три. Всі різні, всі по-своєму своєрідні. Василів вірш негайно приймають. Більше... Разом з іншими „творами“ його читають на загальних сходах літературного гуртка.

День, коли це сталося, має для Василя Шеремети також окреме значення. Це було десь за пару тижнів після його вступу до гуртка. Неділя. День нехолодний, ясний, навіть соняшний. Снігу ще не було. Над Боною пливли на схід кусні великих хмарин. У соборі дзвонили дзвони на службу Божу. Зграї різнобарвних голубів кружляли над міською ванною Галкіна.

За той час Василь вже пізнався з усіма членами гуртка. Були там з різних класів, починаючи з п'ятої. Особливу увагу звертала на себе одна одинока панна з вось-

мої кляси. Хто вона, та панна? Висока, русява, з гарним прямим носом, великими синіми очима. Ходить завжди рівно, повільно, майже гордо. Одягнена у куце блакитної барви пальто, на голові мала простого такоїж барви капелюха зі стрічками. Її звали Настуся . . . Настуся, Настя Медзінська — полька. Чого ж вона в такому разі у тій занедбаній гімназії? Чого вона між тими юнаками? Це, власне, цікавило Василя, але він нічого не розпитував, ніколи з нею не зустрівся, не говорив і навіть не мав до того наміру.

Коли Василь йшов на загальні збори свого гуртка, він був дещо схвильований. Вийшов надто рано. Євген хотів іти з ним, але Василь не погодився. Хотів бути сам, а як не зовсім сам, то в кожному разі нікого знайомого біля себе. Пройшовся містом, зупинявся перед книгарнею „Просвіти“, довго дивився на вилочені книжки, на портрет Шевченка, на шкло вітрини у якому так переливалось ранкове осіннє сонце. Потім пішов далі. Оглядав вітрину з годинниками. Знов ті чудові, вибагливі соняшні промені, знов ті переливи у гранях фальшивих брилянтів, знову ті чудові небесні струни, що звисають з високостів і відзиваються нечуйними тонами в усіх тайниках юначої душі.

Він пішов поволі Директорською догори, дійшов до гімназії. Перед тим дивився на вежу ліцею, де був годинник. Бачив виразно, що стрілка годинника ось-ось покаже дев'яту, але чомусь відтягав, ніби боявся, чи соромився того моменту. А, прийшовши до кляси, застав там майже всіх членів гуртка. А їх чимало. Багато з них Василеві зовсім незнайомі. От хоч би той у військовому ґаліфе із шрамом на чолі. Кажуть, що то син мирового судді з Вишнівця. Виглядає він на інтеліґента. Невідомо, чому він належить до цього гурту. Василеві здавалось, що він вмє танцювати, вмє грати преферанса, вмє залицятися, вмє цілувати паням ручку, але . . . Ні. Він не виглядає на хлопця з нахилами до літератури.

Василь увійшов зовсім непомітно. І це теж добре. Ніхто не звернувся до нього, коли він зайшов. Він помітив багатьох. Прихода, розуміється, сидів на першій лавиці, а біля нього сиділа панна Настуся з великим, м'яким, синього кольору, шалем через плече. Василь також

помітив, що Прихода, коли він увійшов, кивнув йому головою, потім нахилився до панни Настусі і щось їй шепнув. Червона барва залила Василеве обличчя. Не було найменшого сумніву, що Прихода сказав їй щось про Василя. Панна Настуся виразно це підтвердила, бо зараз таки озирнулась й шукала його поглядом. Невідомо, чи знайшла, бо Василь до речі вибрав собі задню, ще порожню, лавицю. Трохи згодом підсів до нього незграбний, замурзаний чимсь чорним, заїка Москалюк. Василь сидів тихо, ніяково, боязко, мов дівчина на весіллію.

На катедрі сидів з течкою Семен Іванович Пилипенко. Він сьогодні напараднений. У чорному вбранні, з білим твердим комірчиком, волосся зачесане направо. Піджак сидить на ньому, як звичайно, мішкувато, його висока тонка постать дещо хистка, неміцна... Сьогодні він тримає в своїх руках долю всіх поетів гімназії а їх тут стільки. Всі вони чекають присуду, мов злочинці. Василь просто вже не дихає. Він впер очі кудись під лавицю і сидить, ніби чогось недоброго об'ївся.

Пилипенко відкрив читання. Що то була за поезія! ... Коса, роса, небеса... Кохання, щебетання, милування... Дівочі очі, темні ночі... З тим чергувалися завзятуці заклики до праці, до бою, до волі з неволі. Тріщали кайдани, валились тирани, здіймались омани, рідили тумани... Яка вишукана тріскотня, яке чарівне муркотіння слів. Василь Шеремета хотів сховатися під лаву. Ні, не тому, що вірші ті невдовольняли його. Він жахався одної думки, що ось ще одна мить, і Семен Іванович витягне і його за вуха та поставить перед судом цього ареопагу мудреців. Що він там понаписував? Нащо він складав ті ялові слова, в яких немає ані крихітки правдивої поезії, в яких немає ані порядної рими на взір тих, що їх оце переслухав.

Але все скіччилося зовсім несподівано. Семен Іванович перечитав Василевого вірша якось між іншим, потім зупинився, перечитав для себе, і нарешті прочитав ще раз голосно, з увагою.

Всі слухали особливо. Василь збурачів, і очі його вилізли з очниць, мов у ідіота. Семен Іванович між іншим спокійним тоном сказав: — Це, панове, добре! Тут є щирість!

І це все. Точка. Вірш прийнято. Настуся знов обернулася, бо капосний Прихода щось їй знов шепнув. На цей раз Василь сам себе видавав з руками і ногами. На що він подібний. Це жарина, а не людське обличчя. До нього можна прикурити цигарку. Чомусь усі обернулися, чи, можливо, Василеві так здалося, але в кожному разі всі дивляться не вперед, а назад, а замузаний Москалюк штовхнув Василя ліктем і майже голосно сказав: — Це ти таке написав? Та брешеш?

Василь Шеремета увійшов непомітно, але вийшов навіть дуже помітно. І звідсіль почалось. Козенко взяв його на зубок. Настуся весь час на нього поглядає. Судді син забажав з ним познайомитись. Семен Іванович, викликаючи його відповідати хемію, інколи заговорював за Гайне. І коли відбулись перші загальні збори гуртка для вибору управи і голови, всі під сміх та жартівливі оплески одногосно обрали Василя Шеремету на голову. При цьому Біленко зотягнув басом, і всі дружньо його підтримали:

А в нашого голови, нема клепки в голові,
Набий, бондар, голову, все стальними обручами,
Бийте, хлопці, голову батогами, батогами...

Можливо для Біленка, для Козенка та для інших це був жарт. Для Василя Шеремети це ніякий жарт. У нього на чолі виступив піт. Він намагається відмовитись, але від сорому йому бракує слів. Він дивиться на всі боки, ніби зацькований, на нього скеровано стільки веселих очей... Всі плещуть, і Василь здається. — Не бійся, Василю! Вивеземо! — каже поблажливо Прихода і поклепує його по плечі.

Для Приходи та інших цей вибір голови — вихід з положення. Головою мав бути Прихода. Він це знає і всі це знають. Але Прихода надто яскравий. Йому перешкадає його виразність, а Гриб, а всі інші люблять більше матовости. Заздрять вони Приході? Хто знає. Можливо. У кожному разі Прихода більший за них під кожним поглядом.

І тут навинувся Шеремета. Цього вони ще не зміряли. Він має себе десь глибше, а те що на зовні не може когось лякати. Прихода знає, що він для Шеремети божище, і він ставить на Шеремету... І виграє...

РІК ПІЗНІШЕ.

Від того часу минуло якраз триста шістьдесят п'ять днів. Кожного дня щось міняється. Історія робить свої неухильні кроки. Василь Шеремета також. Триста шістьдесят п'ять днів — це не маленьке число. Сонце сходить і сонце заходить. Росте трава, жито, дерева, падає сніг, віють буйні вітри. За ці саме дні в гурті „Юнацтво“ зайшли зміни. Одні люди вибули, інші прибули. Не повернувся з літніх вакацій найкращий маляр Мельничук. Кажуть, лишився, женитись. Прихода переходить до духовної семінарії, бо загрожує йому військова служба. Українська приватня гімназія не звільняє його від цього державного обов'язку.

Це дуже важливі події. І не тільки ці. До гурту „Юнацтво“ наблизився Прокіп Шпачук. Це не байдужа і не буденна поява на обр'ю „Юнацтва“. Прокіп Шпачук — це кусник самої землі і виглядає він, мов виколупана брила. Чобіт своїх він не звик чистити. Вони у нього сірі і незграбні. Появився він поволі й непомітно, але згодом все більше і виразніше входив до гуртка.

Появились брати Гнатюки — Микола і Валентин. Василь знає їх ще з минулого року. Але зустрічалися вони на нейтральному ґрунті ресторану Хмелюка в товаристві Валі Лискевича та його приятеля кадета Ігоря Крупа. То було галасливе і барвисте товариство. Василь потрапив до нього випадково, як випадкове і все, що в життю буває. Круп належав до далекого, іншого світу. Його божками були Блок, Єсенін, Верхарн та Бодлер. Вони пиячили, бешкетували. Круп іноді приходив до Василя і байдуже тикав йому якусь шірвану книжку. — Прочитай, — кидав він одно слово. Це були Ніцше, Дізраелі, Мурау. Англійські класики йшли впереміж з російськими декадентами. Були то переклади перських поем, чи перекази про Конфуція. Василь Шеремета все то брав

все вкладав до свого мозку. Круп з цього приводу казав: — Я п'яниця, Валя дурень, а ти мусиш стати великою людиною. Зрозумів?

Так. Зрозумів. Це щось інше, ніж гуртківці з „Юнацтва“. У цих є „проблеми“. Коли вони випивали, у них зав'язувались завзятуші змаги про Христа й Антихриста, про значіння Сингапуру для Великої Британії. Навіть Анатоль Прихода так далеко не ходив. Він цікавився Чупринкою, Вороним, Олесем. Найновішим словом для нього був Тичина, якого недавно відкрив інструктор союзу кооперативів Семен Крук.

На цьому тлі Василь Шеремета пізнав Миколу Гнатюка. Це рослий, міцний, барчистий юнак з прищуватим обличчям. Разом бували у Хмелюка. Мотя приносила випити й закусити. Починались дискусії, які тягнулись до часу, коли ціле місто спало глибоким сном. Василь був серединою між крайностями. Між Приходом та Крупом. Згодом він все більше наближався до Приходи і повільно нахилився сюди Гнатюка... І зараз той уже в „Юнацтві“.

Від „Юнацтва“ відійшла Настя Мединська. Це сталося минулого року, весною, на останньому зібранні гуртка. Домігся цього Козенко. Він взагалі проти жінок, а Мединська до всього полька. Треба, щоб гурток „Юнацтво“ був чистий від домішок. Гурток підтримав Козенка. Проти були Прихода та його підголосок Шеремета, але це не вплинуло.

Настя Мединська була незнаною плянетою на небозводі Василя Шеремети. Бачив її і то в різних місцях. Була це велика жіноча сила. Прославилась вона тим, що залишилась на другий рік в тій самій восьмій класі. Цього ніхто не сподівався.

Кажуть, Настя Мединська — красуня. Має на рідкість ясні, прозорі, мов небо, сині очі. Незалежний, безтурботний спокій покривав її обличчя. Не знала кокетування, і це було їй зовсім зайве. Варто їй було тільки дивитись рівно, спокійно, трошки обіцяюче, і цього вистачало. Навіть Ігор Круп, твердої вдачі і стоїк, що на цілий світ дивився з неймовірної висоти, благально домагався знайомства з нею. Відкинула. Це було в „Тіволі“ на хіднику, увечері. Круп був під градусом... — Що він собі, той добродій Круп, думає? — спокійно сказала Настя. — З п'яним? На вулиці? Ніколи...

Ця гордість, ця м'яка зворушлива гордість, обеззброїла Крупа, і він втратив бажання робити нові наступи. Він став від цих слів абсолютним паціфістом.

З такої віддалі Василь Шеремета знав і розумів Настю Мединську. Він і не думав скорочувати між нею і собою відстань. Інколи він дозволяв собі дещо її коштом пофантазувати. Він її трошки обожнював, але, так здалека, обережно, несміливо. Легенди про прекрасну Олену, Венеру, яка ніби вийшла з морської піни, він переносив чомусь на ту струнку, юну, русяву дівчину в блакитному капелюшку. Був випадок, коли вона, та чудова Олена, та Венера, що вийшла з пінного моря, якимсь чином сама підійшла до Василя і химерним, розтяжним голосом спитала: — Пане Шеремето! Ви, здається, читаете Мільтона?

Василь зніжковів. Звідки вона знала такі про нього подробиці? — Так, — несміливо відповів Василь і тільки чекав найшвидшої можливості урвати цей зв'язок. Урвав і відійшов. Ні, не думайте, що це робилось з нечесних побуджень. Зовсім просто. Василь Шеремета не певний себе. Він не має потрібних слів, а для розмови з такими паннами вони конечні. Він до всього того має клятущу властивість майже буряково червоніти. І коли вже він червоніє, то червоніє до самих кінчиків вух, а це ніяк не випадає йому з його юначим самолюбством. І що з того, що він читає про війну чортів з янголами, що йому за неї так дотепно розповів сліпий Мільтон.

Але то було триста шістдесят п'ять днів перед цим. Було то давно, і мудра Альма Матер за той час зробила велитенську дорогу. Весна змінила зиму, літо весну... Дні тікали в напрямку нової зими. Тимчасом йшла сильна, аж п'яна, осінь. Листя, як звичайно, доживало свої дні. Вже в кінці вересня ознаки осені помітні стали на кожному камені, і комарі з долини Ікви сердито догравали шалені концерти на закінчення свого сезону. Але в „Тіволі“ все ще тріскотіли старі мідяні труби Гакманової оркестри, і сонце заходило все ще весело та кокетливо.

Такого саме дня, в кінці вересня, Василь Шеремета після школи вийшов сам з дому з наміром зайти на почту. Там він мав пригоду. У віконичку, де продають

поштові значки з головою П'єлудського, сиділа молода, гарна панночка. А перед віконцем стояв негарний, з роскуйовдженою головою селянин. Свою стару, заялозену кепку він тримав у цупкій великій, палькатій і брудній руці. Між гарною панною і негарним селянином виникла така розмова:

Негарний селянин: — Чи тут можна купити поштову марку? — запитав він без належних уклонів.

Гарна панночка: — Не розумем, — відповіла насуплено і майже сердито.

Негарний селянин: — Марку... Поштову марку... То прощу таку марку... Сюди... — і виняв зза пазухи зім'ятого листа, на котрому стояли хоробрі каракулі.

Гарна панночка: (сердито) Пропше мувіць по-польську!

Негарний селянин: (засоромлено) — Не умем... Не вмю... Я вам заплачу... скільки то коштує?

Гарна панна кинула поштову марку, негарний селянин поклав їй гроші. І додала: — Час вам вже навчитися по польськи... І вирвалось то у неї так щиро і так по українському, що селянин тільки низько вклонився на знак того, що зрозумів її досконало.

Ця пригода породила у Василя кілька нових думок. Він вийшов з пошти, йшов хідником в напрямку Василянського монастиря і думав.

У цей саме час він почув: — Василю!.. Оглянувся. На другому хіднику стояв брат Євгена Валя Лискевич. Його здоровенне чорне галіфе ще дуже відгонить революцією. Волосся дбайливо, насвіжо зачісане. Сірий, з округлими полами, піджак старанно заціпнутий, а краватка-метелик оздоблює його підборіддя.

— А, здоров! — Має він звичку кричати при зустрічі, хоч би це чула й ціла вулиця. — Куди йдеш? Ходім зо мною...

— Куди? — швидко питає Василь, перебігши вулицю.

— До Насті...

— До якої Насті? — здивовано перепитує.

— До Насті Мединської...

Василь миттю забуває пошту, гарну панночку, селянина. Він тільки здивований.

— Ні, Валю... Не можу! — виривається в нього.

— Чому? Я зустрів брата Олександра. Він просить занести Насті запрошення на учительську вечірку. Ти ж знаєш... Олесь трошки за нею того...

— Ні, ні, Валю... Не можу...

Кинь вдавати дурника. Ходім! Кралка! Настя варта того, щоб ми її відвідали. Ти її ще не знаєш. Вона чудесно танцює. А потім вона прекрасний товариш... Побачиш...

Вони вже йшли в напрямку Дубенської рогачки. Василь вже не перечив. На його носі висів сором, в очах стояв страх. Він сам не знав, що і як; чи вертатися, чи йти, чи обуритись, чи просити. Це зовсім щось нове в його житті. Він ще ніколи не відвідував панночок у них вдома... Це карколомна революція в його житті. А одночасно його несла якась сила. Хотілося комусь щось довести, і ноги його бадьоро ступали в такт з ногами Лискевича.

Вони мусли досить довго ступати. Виявилось, що Настя мешкає геть там аж за станцією, далеко, за містом, за зрубом, за горою, біля старої копальні. Цього Василь не знав і ніколи б не догадався. Він був здивований, коли за півгодини ходи Валя Лискевич вказав йому недокінчену й розбиту стрільнями війни велику цегляну будову без вікон, без дверей, над котрою стирчав у небо здоровенний димар. — Там вона мешкає, — сказав Лискевич.

— Де там? В руїнах? — дивується Василь. Навкруги жодної будівлі. Праворуч поле й лука, ліворуч схил гори, якась зарва, далі зруб, на зрубі червоне стерницько гречки та пара великих насінників ясинини. Кілька білих кіз вештаються між оброслими пагонками пнями.

І тільки під самим рудим муром Василь помітив кілька невеличких вікон за котрими висіли білі серпанкові занавіски, а малі з нефарбованих дощок двері вказували, що тут вхід до цього своєрідного палацу.

— Вона якраз тут мешкає, — сказав Лискевич і застукав у двері.

По короткому часі двері відчинилися, і на порозі стояла старша з поморщеним лицем, жінка. Рукави у неї закачані, на обличчю сліди борошна. Голос її лагідний і добрячий.

— Чи панна Настуся вдома? — питає Лискевич.

Жінка з хвилинку на нього дивиться і відповідає:
— Вдома... Прошу! Зайдіть... Але вона зайнята. Почекайте ось тут, я зараз спитаю...

Опинилися в невеликому білому просторі. Білі стіни, білі фіранки, біла з округлими спинками постіль. Над ліжком Мати Божа католицька, навпроти недомальована акварелька гори Бони. І все те — капелюшок, фото в золотих рямцях і черевики під ліжком, все свідчить, що тут власне, те місце, де мешкає „вона“. Прекрасна Олена, Венера, що вийшла з піни моря, казка, яку оповідає життя. — Настуню!.. До тебе прийшли, — чути голос старої. — А хто? — падає там десь питання, і цього цілком досить, щоб живий, знаний звук ствердив присутність її. Василь Шеремета переживає. Він переживає все. В його життю кожний новий крок мусить пройти через його-душу. Він намагається себе тримати, чути час, бачити барви, але нутро його, дух, плоть, нерви і серце виконують свої делікатні функції.

Інший Валя. Цей поводитьсья по своєму. Посмішки, слова, рухи.

— Чи дозволите знати хто прийшов? — питає з-за стіни протяжно Настя.

— Не дозволимо, — каже Валя..

— Валя! Чую... А другий хто?

— Не скажемо, — басує Валя.

— Та скажііть! Ви ж знаєте, що жінки цікаві. Вийти я зараз не можу... Прошу хвилинку зачекати.

Увійшла стара, принесла синіх поморщених сливок... Прошу... Частуйтесь... Вони вже трохи перестояли, але смачні...

Так. Сливки смачні. Солодкі й соковиті. Василь їх бере обережно. Він бачить акварельку на стіні. Скромні чисті, теплі барви — барви меланхолійної осени, позлітка, нанесені обережною рукою, проміні згасаючого сонця, поблідла синь неба. За стіною цокає годинник... Цок-цок! Цок-цок!...

Зовсім несподівано входить Настя. Свіжа, як звичайно у скромній сіросиній суконці. Очі сяють і сміються.

— А! Ви? Василь? Вітаю! Не сподівалась... От вже кого, кого, але вас не сподівалась... Яким таким чудом?

Сідайте... Там, там — де є місце і вибачайте, що примусила чекати... Я місила діжу. Ну, що там у вас? — Настя радіє щиро. Це видно з усього. Голос її звучить якраз так.

— Брат мій, якого ви маєте честь знати, передає вам ласкаво оце запрошення, — почав був Валя.

— Брат ваш, якого я маю честь знати, міг це запрошення передати мені особисто, — в тон Валі відповідає Настя.

— Просив уклінно пробачити йому, бо ще сьогодні мусить бути на місці своєї діяльності у славному місті Шумську...

— То він вже у Шумську?

— Так. Вчить дітей Ізраїля польської грамоти.

— Дуже похвально. Дякую. Коли це і де це та вечірка?

— В ліцеї... Там ось написано. У так званій 'колонній залі ліцею: Вас просять прибути. Вальс, мазурка, па-д-еспань, джмімі...

Настя сміється, Валя вдоволений, Василь напружено червоніє і мужньо мовчить. Він вже втратив темпо і почував, що не здожене його. Валя натомість цілком у формі.

— Ну, а ви? — це Настя до Василя. — Я вас чомусь не бачу...

Василь не знає, що на це відповісти. Рішає казати звичайні речі.

— Я ходжу кожного дня до школи.

— А що там „Юнацтво“? — питає Настя.

— Нічого. Так... Ще не сходились.

— Буде журнал?

— Думаю, так...

— Ах, мені страшенно подобається Козенко. Чудовий. Як він мене чудово не любить! Перекажіть йому мої слова.

— Перекажу.

— А ви, Василю, заходьте до мене частіше. В неділю, чи в свято... Підемо в наші гори... Ви ж іще не знаєте... У нас тут фйорди, Норвегія... А як тут чудово, як зірветься буря. Цілий цей палац наповнюється свистом, і мені відразу згадується „Вій“. Я немов філософ Хома Брут

у спідниці. Але я це люблю. Мені імпонує певна дикість, щось не таке, як скрізь і завжди. Тільки інколи скучно...

— Вам скучно? — запитав Василь.

— Не дивуйтесь. Мені.

— Ви ж завжди в товаристві...

— Ах, не завжди, не завжди... Тільки інколи. Правда, я читаю. Тепер маю, наприклад, Мериме. Мене цікавить цей філігранний поет, себто філігранний в розумінню вияву думки... А перед тим я читала „Обрив“. Прекрасна річ... Буйна, розмашна, соковита. Чи подобається вам Гончаров?

— Подобається.

— Мені також. Ах, мені дуже буде цікаво поговорити з вами про деякі справи. Але не зараз, після... Пізніше...

— З приємністю, — буркнув Василь.

Перейшли на поезію, згадали новий журнал, що вийшов у Празі. Настя дістала його у провітянській книгарні від Клавдія. Їй там подобається один поет та один роман. Невеличкий, наївний, але щирий. Чується в тому правдивість. Настя любить справжність. Хай то буде і не дуже щось притензійне, але головне правдиве і справжнє... Справжнє... Не підробка чуття. Вона ненавидить штучність у почуттях, власне, тієї делікатної і головної ділянки людської цілості. Тому їй якраз подобаються такі великі, безпосередні художні твори, як „Обрив“. Чому власно люди не хочуть бути безпосередніми в своїх діяннях? Я цього не розумію, — казала вона.

— Інколи цього не можна досягнути, — зауважує Василь.

— Чому?

— Я думаю... Не знаю... Можливо за браком великої душі...

— Власне, — твердо сказала Настя. — Як приємно, що ви це сказали.

Василь сам вдоволений, що у нього вистачило стільки мудрости висловитись саме так. Нічого. Все буде гаразд. Але надходить вечір. Хлопці мусять вертатись. Настя висловлює бажання їх провести.

Вийшли. Настя сказала, що навпростець через гори значно ближче, ніж навкруги біля станції. Пішли навпрост... Минули зруб, гречану стерню, кіз вже немає, з заходу повіває вітрець. Сонце майже зайшло, і тільки

невелика вогненна коцюба догоряла далеко на обрії. Широкою долиною ріки Ікви, мов простір моря, стелилась мати земля під самі ноги молодих людей. Всі стояли на гладкому пісковому камені і мовчки дивились на ті барвисті, розлогі краєвиди. Вітер похитував Настину спідницю, торкав і ворухив її ясне волосся. Кілька жовтих сухих листків летіло знизу догори, щоб потім впасти під заломаною білою брилою вапняку. Далеко долиною біг до станції маленький потяг, залишаючи за собою чорну смугу диму.

Настя, Валя та Василь стояли і не хотіли йти далі. Сонце впало і згасло. На небозводі мерехкотіли заобрійні промені, обличчя його гарячкове, баранкові хмаринки лоскотливо маячили в райдушних барвах, потяг надривно свистав, дим його перекидався з боку на бік, знизу з вітром долітав запах свіжо-печеного житнього хліба.

Того самого вечора Василь Шеремета вписав до свого щоденника: „Вперше ближче пізнав Н. М. Тішуся!“ Потім деякий час непорушно лежав горілиць на своїй постелі...

ДОЩІ.

Вривається осінь. Та справжня, гнила, роскисла. Небо замурзане болотом, земля мокне і кваситься, мов огірок.

Євген Лискевич нудиться, мов проклятий. Приходить зо школи; всі кудись ідуть, а він бере в руки Лєскова, лягає горілиць на своїй твердій канапі і читає.

Але це не значить, що Євген Лискевич не має кращих намірів, як тільки читати Лєскова. Має, і не одно. Тільки ті клятї Валя та Ігор ніяк ще його не визнають за гідного уваги, дарма, що він курить не гірше від них, а щодо горілки, то він може їх перекопати, що вони дуже помиляються. Він може пити не гірше від них, — хай тільки візьмуть його до Хмелюка.

Дарма! Ігор Круп заявив цілком виразно: — Не можна хлопчика розпоювати! — Хлопчика! Якого тут хлопчика? Євген цього Ігорові ніколи не подарує. Це вимагає кривавої помсти. Колись так і буде...

Не ліпший і Василь. Цей знов же надто „ідейний“. Кудись іде. щось робить, все таємничо, все поважно. Завзятуші, затяжні дискусії. Ні! Євген Лискевич рішуче не може видержати такого товариства. І що це таке? Змова, чи що?

І коли до всього додати його справжній стан, його соромливість, непевність, то воно таки трохи образливо.

З цього скрутного становища визволяє його дещо Надя Волобуєва. Це дебела, міцно збудована з товстими устами та литками дівка, дочка лікаря Волобуєва, яка інколи приходить до Мані Цимбал. Євген тоді оживає. Це чи не єдина на планеті жінка, якої Євген не соромиться. І він вивживає цю винятковість з жорстокою послідовністю. Варто тільки рипнути фіртці, варто Євгенові кинути оком через вікно і побачити Волобуєву, як він миттю вилітає з кімнати, біжить назустріч своїй жертві, хапає її поспішно в обійми і притискає до ґанку. — Пшол! — кричить Надя. Вона неймовірно соромиться, дуже боїться.

В її очах з'являються сльози. — Геть, — кричить вона. Нахаба! Женья! іди геть: — Але Женья не думає нікуди йти. Він мене її, ломить і тільки якась нагода визволяє дівчину; тоді вона виривається, біжить на спотикача сходами і перелякано б'ється до дверей Маніної кімнати.

Розчервонілий, розхвильований Євген регочеться на ціле горло. Він ще підбіжить, бувало під самі двері до дівчат і крикне: — лови її!

Без цього життя було б нецікаве. Ввечері падає дощ, горить нафтова лампа, на столі лежать підручники, Іванов, Лесгафт, коментарі Овідія... Пара книжок замішані до цієї колекції, а між ними поганий переклад „Так говорив Заратустра“. Вітер свистить за вікном, і краплі дощу тарабанять у шиби. Електрична жарівка освітлює на дворі два молоді клени, що нашвидко збувають своє листя.

Для учнів це жорстокі дні. Передовсім, що тяжко приїхати з дому. Тоді вибувають продукти і гроші. Все то йде, тікає, горить, а їсти хочеться, а грошей треба, і ніхто ніде в цілому світі не розуміє цих скрутних обставин.

Господиня в той час нагадує якусь Ксантипу. З довгим, гострим осідланим в окуляри носом, вона кожного ранку, в полудень і ввечері входить і те саме повторює: — Щось довго не приїжджають ваші „папа“... Громе ясний! Хлопці і самі знають, що довго. На що тут ті нікчемні натяжки. Одного разу вона каже: — А знаєте? Немає вже хліба... І сахару... І сахарини немає...

Хлопці беруть це до відома, лягають мовчки, загортаються у свої тонкі ковдерки і сплять. До речі, вони цим ані трохи не переймаються. Дасть Бог день, дасть і „пищу“...

На другий день встається не охоче, бо до свідомости доходить факт, що все таки хліба нема, сахарини нема... Нема! А на дворі ллє. Годинник за стіною б'є сьому, двері відчиняються і входить господиня. Приносить жовтий, прозорий чай у склянках і свій свіжий, чорний хліб... — Вставайте, вставайте! Пора до школи...

Встають, миються, п'ють гіркий чай, їдять свіжий хліб, надягають тонкі плащики, зводять ковнірі і виходять під дощ.

Не йдуть, а біжать. Під ногами хльостко, бризкає вода. В черевиках дедалі вогкість збільшується. Біжать попід мури ліцейського саду, де крикають ворони і кавують галки. Все навкруги в тумані. З вивіски пекарні Шнайдера барвисто і привабливо посміхаються гори булок, калачів та солодких тісточок. Маляр поробив їх ніби живими. Вони готові зрватися і скочити просто в рот.

Директорська вулиця, нерівний хідник, трапляються люди під парасолями. Добігають до школи і дивуються, що на дворі тиша, скрізь порожньо. Виходить сторож Павло з мітлюю, щоб відмести воду, що затікає до сутеренів, бачить обох героїв і прорікає: — Ге-ге, козаки! Вже йдуть заняття!

— А, у нас Варвара Сергіївна! — виривається в обох та сама згадка. Зупинилися. Стій! Треба розважити. А Павло добавляє: — у вас, здається, директорова... Ге-ге!...

Цього цілком вистачає. Варвара Сергіївна... Вона напевно пішла їх на розмову до директора... А що? А як? А чому? Ні. Це вже краще піти та захворіти одразу та вимантити у Волобуєва якесь свідоцтво, ніж всі ті запити. І хлопці на цьому стають — вертатись. Нічого іншого не залишається. Ідуть. Дощ ллє та ллє, в черевиках уже мокро, на плечах також. У парку так само кричуть ворони.

І невже вони прийшли останніми? — як це так сталося, Василю? — питає Євген. — Як... Спізнилися та й усе, — майже сердито відповідає Василь. Ні. Вони ще не останні. Проти гімназії Алексіної зустріли ще двох. Це дівчата з четвертої класи Кира і Мира. Нерозлучні близнята. Перша чорна, друга біла, перша в червоному беретіку, друга в білому, Хлопці сміються. У них появляється своя учнівська химера. — Пізно, пізно! — кидає зловтішно Євген, так ніби це не він, а тільки вони спізнилися.

Дівчата зупиняються. — Направду пізно? — питає сміливіша Мира.

— Направду! Кругом і марш, як не хочете мати розмов з директором...

Всі стоять. Дівчата з парасолями, і в кальюшах. Це щось інше... Їм не тече бодай за комір... — Хто у нас на другу лекцію? — питає Кира Миру. — То ж Варвара Сергіївна, — відповідає Мира.

Вертаються. Ні, вони не йдуть... Варвара Сергіївна... І як це так сталося?

Всі йдуть нерішуче. Всі мовчать. Ніхто не має потрібних слів для такого моменту. Не доходячи до окружного суду, дівчата раптом зупиняються. — Полька! — шепче одна з них. Так. Перед собою у віддалі пари десятків кроків бачать учительку польської мови. Вона в окулярах, можливо не зовсім добре бачить, але вона наближається. Завтра всі будуть знати, і знов, що, а як, а чому... Конче треба рятувати становище. Ліворуч вузький провулок, „суточки“. Хоробрі підприємці без єдиного слова зникають в їх глибині. Добігли до місця, де їх без сумніву не помітить жодне вихователеве око. Стоять і чекають. Хлопці мокнуть, але не показують, що це якось на них впливає. Першою відважилась Мира. Вона запропонувала Євгенові краєчок своєї парасолі. За нею пішла Кира, і обидва лицарі ошчасливлені подвійно: захоронитись від дощу та побути разом з тими, про яких могли тільки мріяти у найкращих хвилинах свого існування на планеті. Євгенчик просто розпливався, і здавалось, що коли такий стан потриває, він обернеться у шматок топленого воску. Це було не щастя, а нахабство. Він стоїть і не дихає...

Василь щораз стає хоробріший. Він, правда, мало використовує ласку своєї дами. Її парасоля накриває його якраз стільки, щоб цілий потік води міг зливатися йоми на половину голови, на ніс, та за ковчир. Але це дрібниці порівняно до того, що він переживає...

Падають окремі слова... Їх не багато, і сказати, що це розмова, тяжко. Головна тема — Варвара Сергіївна. Бідна! Їй довелося децю дістати від цієї чвірки. Всі погоджуються, що методи її поводження — голе канібальство.

Але це не триває вічність. Загроза минула, полька пройшла, втікачі виходять із свого сховища... Ось вони вже йдуть униз по Директорській, так трошки ніби парами, делікатно і обережно. На Широкій без ніяких зобов'язань, чи обіцянок розходяться. „Бо що як хтось побачить“...

Євген на шпильо свого щастя. Мира! Боже, Мира! Вона вже без сумніву „його“. Він уже в уяві ходить з нею до

монастиря, запрошує її до кіна, за місто, на Бону і хто зна куди. Він уже весь в її полоні, і Василь примушений вислухати все, що стосується Мири...

У Василя також піднесений настрій. У нього виникає геніяльна думка. Він же пригадав, що Фройко, торговець пашнею, має для нього кредит. Сам батько дозволив. Це всього півтора кілометри ходи, і вони багаті. Не зважаючи на дощ, вони негайно беруться реалізувати намір. Розшукують Фройка, зводять з ним змагання і дістають купу марок. Вертаючись назад, у них виникає друга, не менш геніяльна, затія. Це вже Євген. — А що, коли б ми отак зайшли до Повольного, — каже він досить обережно. Від несподіванки Василь не може передихнути. — А справді! Ходімо!

За двадцять хвилин вони вже сидять у кав'ярні Повольного. З їхньої одежі стікає на поміст безліч струмків, а плащики їхні скромно висять на вішалці, і під ними швидко утворюються невеличкі озера... Але в кав'ярні тепло, сухо... На стінах плякати, що закликають подорожувати до Канади, панночка в білому фартушку подає каву, цукор, тістечка. Треба бачити Василя та Євгена. Яка це шалена байдужість. Що їм такі ось кремові тістечка, що їм ця ціла останова. Ця їхня великість може імпонувати хоч самому повітовому старості. Єдине, що їх дещо в'яже — їхнє взуття. Воно брудне і розквашене, але і з цим дають собі раду. Вони ховають його якнайдалі під стілець... І це цілком зрозуміло.

Але що це?... Двері кав'ярні відчиняються, і з під паросолі вилазить... Хлопці німіють. Їх очі готові вискочити з очниць. Сидять непорушно, мов ман'яки. Перед ними у всій своїй красі стоїть шановний латиніст Річицький... О, небо! Цеж для Річицького золотий скарб. Як старанно, докладно виложить він все це перед директором і то напевно відразу, можливо, ще сьогодні, і піде крутитись каруселя. Василь та Євген поволі встають. Перед ними стоїть Річицький. Вода з нього тече, мов з розсохлі бочки, на помості від кальошів сліди.

— А ви чому не в клясі? — запинаючись, натягаючи підборіддя каже шановний виховник.

— Я... Ми... Я дуже промок і застудився... Дуже кашляю, — витиснув Василь кілька слів...

— А ви також застудилися і дуже кяшляєте? — звертається він до Євгена.

Всі на них дивляться. Гості і кельнерки. Річицький одвертається, підходить до прилавка, спокійно просить панночку дати йому кілька шматків торту і, не глянувши на хлопців, виходить.

Сталось. Не кієм то палкою. І за що на них така кара? Все зіпсуто, все змарновано. Де поділась їх урочиста величність. Вони чудово розуміють, що все це тільки зараз починається. Тепер вже ледве чи й pomoже їм якийсь свідоцтво Волобуєва.

Але коли вони приходять додому десь так по третій годині, справа їх набирає нового звороту. Спочатку це не виглядало поважно. — Холодно, — каже Євген. — Тобі Василю, не холодно? Мені здається, у нас досить холодно... Як ти думаєш? — Свої міркування Євген підтвержує чханням.

Трохи згодом доводиться погодитися, що вони застудилися. Це ніяк не входило в їхні розрахунки, хоча це може їх і врятувати. Деякий час вони змагаються, але дарма. Євген виразно чує потребу лягти, і тут не поможуть ніякі викрути. Трохи згодом вони обидва у ліжку. Євген на своїй канапі, Василь на своїому складаному на кроснах, як він казав, катафалку.

Коли підвечоріло, до них з грюкотом увірвались Прихода й Козенко. Обидва мокрі, розчервонілі. — А деж що? — питає Прихода й дивиться то сюди, то туди... — Невже хворієте?

— Здається, хоріємо, — каже Василь...

— Ну, ну, ну... Не прикидайся дурником, — втручається Козенко. Прихода побачив на столі Василевий зшиток і, не питаючи, узяв його до рук...

— Заборонено, каже Василь.

— Заборону скасовано.

Підскочив Козенко: — Покажи, покажи! Щоденник? Читай! — швидко заговорив він. Прихода встиг одвернутися. — Чекай, — каже він. — Не лізь поперед батька... Почитаємо, письменні... І він розгортає зшиток.

Василь зривається з постелі, накидається на Приходу і вириває зшиток з рук. При тому розриває руду окладинку. — І що за ідіотські жарти! — з серцем вимовив він. Потім ліг назад до ліжка і заховав зшиток під себе.

Був незадоволений і сердито мовчав. Євген мовчки посміхається. Прихода та Козенко здивовані. Вони ще не бачили Василя таким. — Дивись, дивись, — підморгує Козенко. — Зевс Громовержець...

— Прошу тебе затриматися з твоїми жартами, — вживається з Василя. Він не може себе втримати. На нього налягає лють, і він готовий зіскочити та побити того нахабу. — І взагалі... Я вам... Я вам... Я вам не на жарт! Я забороняю так зо мною поводитись!

Невідомо що було б далі, коли б у коридорі щось не застукало і по хвильці до вузьких дверей бочком не втиснулася груба постать... Сутеніло. А груба постать — був директор. Він увійшов і лагідним, дрібним голосом запитав: — Чи тут мешкають Шеремета і Лискевич?...

— Тут, пане директоре! — в голос відповіли всі присутні. Прихода й Козенко встали, Василь та Євген підвелися на лікті.

— Ага... Добрий вечір. Як маєтесь? Хворієте? А що ви тут робите? — звернувся він до Приходи та Козенка.

— Прийшли відвідати хворих, пане директоре, — відповів Прихода.

— Похвально, похвально... А що вам? Грипа? А чи був лікар? Треба негайно лікаря... Коли це сталося?

Василь почав говорити: — Вже сьогодні з ранку ми чулися погано...

— Вештаєтесь вечорами, — перебиває їх директор.

— Ні, пане директоре... Сидимо дома. Рано встали, йшли до школи, але промокли і нас почало трусити... мені зробилося зле...

— І мені також, — вставляє Євген.

— Так, так, так, — підтакує директор.

— І ми вирішили повернутись... Повернулися і зайшли до Повольного, щоб випити чогось гарячого...

— Ага, ага, ага!... Ну, ну, ну! Ви ж мені не того... Не розхворійтесь поважно...

— Ні, пане директоре! Легка грипа... Завтра підемо до школи...

— Як будете чутись погано — лежіть. Грипи не можна застудити.

На це навинулась господиня. Вона перепросила і залебеділа: — Ну, що ж... Воно так, як бачите... Дош, сльота, дороги розбиті, ніхто не приїжджає, а хлопчиська потре-

бують їсти. Пальтішка на них... Ви тільки гляньте... Що це за вбрання... А їдять хліб та чай, хліб га чай... І то без сахарини... А цеж звісно, хлопці... потребують... Навганяються, нагзяться за цілий день... Господи, господи...

Директор не сподівався такого потоку слів. Він вже не радий, що зайшов. І так стільки клопоту з тією гімназією, а тут ще й ось ці. Він стоїть, швидко похитує в такт господинних слів головою, радить покликати Волобуєва і відходить. — Добраніч, хлопці! Та скорше вставайте, лишає за собою.

І це все... З великої хмари та малий дощ. Річицький битий. Настрій спинається вгору. Прихода забуває недавній вибух Василя, Василь забуває образу. Козенко втратив нагоду поінтригувати, Євген покпиться. Господиня виявила себе майже янгольською добротою. Все вирівняно, тільки Василь та Євген лишаються в ліжку. Цього не затреш і не замовчиш, це факт.

Другий факт це зрив в життю Василя. Він виявив себе незалежним. Це в нього вперше. Встав, вирвав зшиток, висловив, що хотів і як хотів. І все робить звичайна нагода, випадок...

По відході директора Прихода і Козенко деякий час залишаються. Прихода питає: — Ти ж як? Збираєшся таки хворіти?

— Не зовсім збираюся, — каже Василь.

— Ти все ще дмешся? — кидає Прихода.

— Я? Ні. Чого? Було б за що, — байдуже каже Василь.

— Ми до тебе в справі...

— Прошу дуже...

— Ти ж знаєш... Оголошені вибори до сойму. Ми мусимо взяти в них участь. Сьогодні хлопці вирішили скликати нараду гуртка. Вирішили зібратися позавтра, о шостій, у Білоуса... Будеш там? — питає Прихода.

— Не знаю... Все залежить...

Прихода і Козенко відходять. Мала ніяковість і велика поважність. Василь їх не стримує. Ідете — йдіть... Не виявляє, як бувало, залежності. Цікаво, чи помітив це Прихода.

Василь думає про Приходу, про Козенка. Бідний Козенко. Не диво... Мешкає він десь у якогось візника.

Темнота, блощиці, товсті томи Пісарєва. Черв безпросвітнього скепсу влазить до його юної душі, і не диво, що він залюбки цітує Некрасова, чи Нікітіна, цих плитких творців безнадії, у котрих квиління возведене до стану заповіді моралі.

Падає далі дощ. Горять тьм'яно ліхтарі. З'явилися перші виборчі плякати двадцяти чотирьох партій. Інколи дощ змиває їх, кидає в потік і довго вальцює їх з відпадками міста. Проходять люди. Чітко відбиваються кроки. Десь у якомусь ресторанчику, чи кав'ярні ще світиться і сніп сяйва виривається на вулицю та освічує скісні стрілки дощу. Інколи з ближчого вікна виривається якась симфонія. Є й такі руки, що володіють тими чарами, і вальсик Штрауса, чи шматок з Гріга лунають вулицями маленького Крем'янця. На вежі ліцею горить кругла, мов місяць, пляма. Це годинник. Час від часу він вибиває години. Десять, одинадцять, дванадцять. У цей час зупиняється крем'янецька електричка. Скрізь гасне світло. Містечко згортається до сну. Густа темрява заливає цілу долину, і тільки дощ далі робить своє діло.

У КЛЯСІ.

Всі, що йшли ранком до уряду, чи до роботи, чи по науку, чи кудись інде; всі, кому треба було раніше встати, а особливо замітачі вулиць, всі вони мусіли звернути увагу, що по хідниках, по нерівних бруках вулиць і вуличок, по подвір'ях, що мають загорожу, на церковних майданах, а особливо на базарі та скверику перед ліцеєм, лежить під ногами безліч різнокольорових папірців. Вони мокрі і пошарпані валялися під ногами, чіплялися до підшов, липли до гладенького каменю бруку. Кожний з них має якесь число — один, чи п'ять, чи вісім, чи двадцять два. Дощ, мабуть, був дуже зливний, а вітер мав справжні пазурі, коли ті папери такими купами опинилися просто на бруку. Тільки де-не-де залишились ще сині або жовті плякати на своїх місцях. Великими літерами горіло на них: „Українці і Українки!“ Дощ їх не змив, і вітер старанно, мов щось заборонене, оминав..

Василь Шеремета прокинувся, як звичайно рано, а можливо ще й раніше... Слав погано, кашляв, пчихав і обливався потом після вчорашнього липового чаю, яким напоїла його господиня. Те саме було і з Євгеном. І він спав погано, і він кашляв, пчихав і обливався потом, і прокинувся раніше, ніж звичайно. А прокинувшись, простягнув перед собою руки догори і захоплено викрикнув: — Ах, Вася, Вася!

Дуже добре розумів його Василь. Знав він, до кого звернені ті оклики. Він виглянув через вікно і просто перед вікнами на паркані біля колодязя побачив жовтий плякат. „Українці і Українки!“ з великим знаком оклику. Що там хочуть від тих українців і українок? Василь не може лежати і спокійно хворіти. Він натягає штани. Він мусить бути на вулиці там, де всі, де плякати. Євген побачив цей запал і собі встає. Як може він лежати і хворіти. Він готовий краще вмерти, аніж лежати тут і не бачи-

ти Миру. Вона ж напевно прийде сьогодні до школи і напевно захоче з ним бачитись. Господиня несе чай і пропонує їм полежати. А! Де там полежати... То ж сам директор казав. А! що там сам директор! Обидва встають, обидва одягаються, беруть підручники та йдуть. Не йдуть, а широко, мов на параді ступають. Сьогодні вони напевно не спізняться...

Йдуть і бачать те саме, що всі бачать. Папірці, папірці, папірці!... Ціла повільно папірців. Різні на них числа написані і все до українців та українок, до шановних і хвальних, до дорогих братів і сестер, до мужніх громадян і громадянок. Стільки вигуків, аж слина котиться, і язик в роті від солодощів тане,

У школі вже галас. У роздягальні гурт шостиклясників, а в центрі Прокіп Шпачук. Це вперше бачать його в такому натовпі і в такому піднесенню. Він щось завзято говорить і при тому регочеться. Тут таки і старший Гнатюк. І його це дуже захоплює. І він говорить та сміється. При цьому всі сміються і всі веселі, ніби перед ними хто якусь грає комедію. Але нічого особливого не було. Василь прийшов і почав, як звичайно, спокійно та поважно роздягатися. Від учора він став ще спокійніший та ще поважніший. Здається, це не Василь Шеремета, учень шостої класи, а якийсь пан професор математики. Поважність, байдужість, спокій. Його помітив Прокіп Шпачук. Вирвався з гурту і відразу до нього.

— Василло! Ходи сюди! Де це ти дівся? майже викрикнув Шпачук.

— Хворів, — спокійно відповідає Василь і простує до класу на своє місце. Але Прокіп його не пускає. — Стривай! Почекай! Послухай! ти ж знаєш... вибори...

Василь подивився на нього трохи здивовано. Цього Прокіп ніяк не сподівався. Він нахилився до самого Василевого вуха і шепнув: — Прийди сьогодні на помешкання до Білоуса. Обовязково!

— Прийду, — проговорив Василь, і очі його трохи ожили. Справді є щось цікаве, коли він такий захоплений. Потім до нього підійшов Гнатюк. І той не менше захоплений і той запрошує до Білоуса... Але Василь має якесь передчуття. Учора він ні разу не заглядав до підручника, а Річицький вже давно на него гострить зуби. Він і так зовсім з латини відстав. Всі вже перейшли до Овідія, а

він все ще на Цезарі сидить. Треба повчитися. Він вийняв Цезаря, коментаря до нього і забув за все навкруги. За Прокопа, за вибори, за всю ту метушню. Галас і гамір дає можливість втопитись у загальній атмосфері. Нічого не чує і нічого не бачить, крім латини і книжок.

Через клясу переходять сьомиклясники та восьмиклясники. Проїшов той, другий, третій. Он іде, як і кожного ранку, Настя Мединська. Від довгої ходи у неї мокрі чоботи та розчервонілі лиця. Від цього вона видається ще кращою. Кожного ранку бачить її Василь і кожного ранку киває їй на привітання головою. Йому приємно, що він її може бачити, а також, що вона завжди погляне в його бік. Щось тепле поворушиться у ньому... Тепле і дуже, дуже, до хвилювання, приємне.

Сьогодні Василь весь занурений у Юлія Цезаря. Нічого він не бачить і нічого не чує. Настуся глянула, як звичайно, в його бік, він не звів голови і не кивнув їй на привітання. Він її не помітив. Вона пішла до себе, але по часі повернулася. Йде між рядами лавиць, всі на неї дивляться. Йде просто до Василя.

— Пане Василю, — почув він над собою її голос. Від несподіванки весь здригнувся. В обличчя вдарила кров. Звів на неї очі, але щоб заховати хвилювання, щоб втримати себе в межах пристойности (тож всі дивляться!) він намагається бути байдужим.

— Прошу, панно Настусю! — відповів він і підвівся.

— Я хотіла передати вам оце... Хочу знати вашу думку... Але не подумайте чогось „предрасудочного“... — Вона так і вимовила „предрасудочного“... А потім повернулася і спокійно пішла собі.

Євгена десь не видно. Де він вештається? Він власне, ніде не вештається. Він весь час чапить на ганку і видивляється. Його цікавлять двері четвертої кляси. Дивиться на них без перерви. Його також не переймає галас у роздягальні. Даремно. Він, бідачесько, нічого не побачив, чого хотів. Немає їх... Дідько знає, де вони стирчать, а можливо їх зовсім сьогодні немає в школі. Євген вистояв до самого кінця, аж поки Павло не закалатав у свій надтріснутий дзвінок. Тоді тільки пішов до кляси і сів на своє місце.

Перша лекція з хемії. Семен Іванович. Дуже приємно. Щось оповість такого, чого ще ніхто не чув. Щось пе-

рейде в щось, якась одна літера зробиться іншою літерою, якийсь один газ стане іншим газом. Не має він лабораторії. Дарма. Він надолужує все словами, рухами своїх довгих та гнучких рук. Волосся весь час спадає йому на чоло, а руки у крейді, і він мусить помахом голови підкидати його. Його добрячі, сині очі весело бігають і по-юначому блищать. Напише якусь формулу і радіє, а з ним радіє ціла кляса. Всі переймаються тим, що ось вода є „га-два-о“, — водень є „га“ і здобувають з допомогою Кінового приладдя, що ось бачимо його на рисунку — три міцностінні, одна над одною, кулясті баньки (1, 2, 3), в довшній, є цинк, у горішній хлоридна кислота... — Ах, яка шкода, що не можемо це проробити на досліді! Так. Усі шкодують разом із Семеном Івановичем. Всі тільки чують слова: реакція, перетворення, складник; цинк плюс два га хльор-дорівнює... Слова, слова, слова і тільки слова.

Василь Шеремета сьогодні неухажний. Що з ним? Звичайно він любить спостерігати захоплені рухи Семена Івановича. Сьогодні він тримає під лавицею два папірці, списані рівним, гарним письмом. Йому хочеться їх перечитати, але побіч той осоружний Євген. Він завжди дивиться не туди, де треба.

Дзвінок, і перерва. Наступна лекція — українська література. Треба було б перечитати про Івана Вишенського. Все таки він був цікавий дивак. Раз Іван Франко морочив собі ним голову, то тим більше варто поморочити її і Василеві. Але Василь має в руках два папірці. Куди б його сховатися? Немає місця, немає кута. Все запхане до останнього сантиметра. Євген зривається і тікає, мов опечений... Куди це він квапиться? Василь не має часу сушити собі тим голову. Лишається на лавиці, виймає підручник Радзиковича і старанно читає: Жду тебе — не дждусь! — читає Василь. —

А на дворі кругом,
Чорна ніч простяглась за вікном...
А спокою для серця й хвилини нема,
Світ, як пустка, безмежна й німа.
О, юначе, прийди! Серцем повним огню
Розігрій мої кращі чуття...
І на грудях своїх від турбот життьових
Всецілощого дай забуття.

Я не знаю тебе... але в серці моїм
Вже панує твій образ ясний!
Ти з собою бажання життя принесеш,
Щастя, радість і сміх молодий...
Подаруєш безмежне кохання мені
І засяють яскраві дні...

Жду тебе — не діждусь!
А на дворі кругом
Чорна ніч простяглась за вікном.

Василь читає і образи саме такі, як треба, наповнюють його, мов ранній туман квітучу долину. Срібна ясність легко притуманена, прикрита неторкальною поволокою запахів і тонів. Простір, великий простір, зовсім не чорний, як у вірші, а осяяний сонцем і заповнений райдужними барвами кладеться перед внутрішнім зором, і в його далечінь мандрує неістотня постать юнака. І плывуть над ним білі, прозорі хмари... І віють теплі, мов подих вітри... І чути спів радісний, пориваючий... „І на грудях своїх від турбот життєвих всецілющого дай забуття...“

Входить Річицький, довгий час сидить, чи ходить в забутті, потім несподівано, викличе до столу відповідати яку небудь Реваку Шапіро, довго мучить її ненависним Іваном Вишенським, ставить їй двійку і кінець. Щось там далі завдає з Радзикевича, запинаючись і екаючи, мов школяр, розповідає про полеміку між якимись релігійними відламками і про ту літературу, що з того постала.

На перерві Євген знову зникає. На цей раз і він має успіхи. Побачив „їх“... Вирвались, мов ошалілі з кляси і, побравшись за руки, побігли туди, куди всі бігають на перерві. Вертаючись, вони зовсім близько пробігли біля Євгена, але чи ж тут Євген сам? Ледве протиснулись через гурти хлопців та дівчат, які стояли тут і там, які вертілися, ходили по роздягальні, по ганку, по мокрому дворі під каптанами. Вони зовсім не помітили бідного Євгена, що ось уже третю перерву через них не курить, бо не може побігти за ріжок, де збираються всі курці. Коли дівчатка ховаються за дверима кляси, Євген іде все таки за ріжок... Тут уже досить їх є. Дим хмарами зводиться під стріху. Тут і Гнатуки, і Біленко, і Гриб, і багато із старших клясів. Тут також уперше бачить Євген особливе знаряддя з дроту, з гострими зубцями на

кінці. Ті зубці нагадують хижі пазури. Микола Гнатюк виймає таку річ, підморгує до Біленка і шкрабає по стіні. — Це, — каже він, — здере навіть шкіру з самого Люципера... Євген бачить, що таке саме знаряддя має не тільки Гнатюк, але й інші. Кожний виймає з кишені, насаджує на руку, мов рукавицю... Це добра річ...

Третя лекція — латинь. Знов Річицький. Знову все з початку... І задумливе ходіння і несподівані викликання. На цей раз потрапляє Білоус. Річицький чогось до нього вчепився. Є учні, що ще взагалі не відповідали, а нещасного Білоуса мордує він вже третій раз. Річицькому мабуть подобається, що Білоус завжди неймовірно потіє. Досить йому вийти до столу, як одразу на обличчю відкриваються всі пори, він червоніє і піт цілими струмками тече по його чолі, щоках, носі, бороді, капає і капає, ніби з порізаної берези сік.

Як звичайно, нічого мудрого від Білоуса не вдалось добитись. Річицький дивиться до журналу. Хто далі? Всі, мов миші під мітлою, позгинались і затаїли дихання. — Шеремета!

Василеве передчуття справдилось. Бере другу частину Цезаря і крокує до столу. Річицький дивиться на нього, ніби хоче щось сказати надзвичайне. Василь знає, що це все наробила кав'ярна Пвольного. — Що? Вже не хворі? — питає уривно Річицький. Василь блідий. — Ще трохи болить голова. — відповідає він спокійно. — Ну! — киває головою Річицький. Це значить читати. Василь читає: „Гіс де ребус цертіор фактіс ет інфермітатем Галльорум верітус, квод зунд ін концілііс капієндіс мобієс ет новіє клерумкве ребус студент, нігіль гіс комітендум ексіс тімавіт“...

— Досить, — буркає Річицький. — Перекладайте.

Василь починає з Е-е — Еее, Цезар... ее... Цезар... гік де ребус... Цезар бувши повідомлений... (довша зупинка і сумнів).

— Далі, далі... Ну? Бувши повідомлений... Добре. Про щож повідомлений? Ну? цертіор фактус ет інфермітатем Галльорум... Ну? Бувши повідомлений про ці справи... Ні? Далі! Ет верітіс есе...

... і зляквшись, — виривається з Василя.

— Де там. Краще побоявшись (множина) слабости Галів, ні?

Василь одразу погоджується. — Так. Слабости Галів, бо вони...

— Ну, ну! Що вони?

— Рухливі...

— Не рухливі, а скорше не сталі, не постійні у прийняттю рішень... капієндіс! Це значить прийяття якогось рішення... Ну, далі.

... і в більшості прагнуть до державної зміни...

— Добре. Або ще краще: до державного перевороту. Розбірайте!... Скажіть, що то значить верітус?

— Боявшись, боючись...

— Початок слова, дієслова? Ну? вереор... сум... Ну?

... ве-ре-ро, — докінчує навздогад Василь.

... верері, — з притиском поправляє Річицький. — Ну, а як буде вербум депоненс другої кон'югації? Не знаєте! Слабо, слабо, Шеремето. Я вас пропустив на іспиті і памятайте... Другий раз цього не станеться. А може скажете, що то може бути капієндіс? Ну? Яка то форма? Так званий герундіум, що стоїть в заміну герундіва? Ні?

Василь, розуміється, одразу погоджується.

— Початок слова? Ну, ну? Кааапіііо...

Василь продовжує: — цептум...

— Ніяке цептум, а каптум, капере, — вже сердито перебиває Річицький і голосно майже кричить: — Нічого ви не знаєте! Кепсько! Замість ходити по кав'ярнях, краще учитися! На місце!

Василеві це не першина. З латиною в нього завжди ті самі непорозуміння. Він вже звик до цього і навіть не дуже переймається. На перерві він бачить Настю Мединську, що йде через їхню клясу до виходу. Вона ледь помітно на нього зиркає, і його серце від цього падає десь далеко вниз. Він швидко відвертається і ховає в тінь барву свого лица. Це його кат — та барва. Це виказує його. Це вічне його нещастя. Чому інші спокійно дивляться і на дівчат, і на кого хочете і не червоніють, а він мусить червоніти та ще таким демонстративно ганебним способом.

Підходить знов Прокіп Шпачук. Приносить якусь писульку. — Прочитай і верни, — каже він. Василь потайки починає читати. Це заклик до виборів. І чого, чого тільки там немає. І протест проти тиранів... І заклик вставати,

рвати кайдани. не дозволяти топтатися клятому ляхові по українських обличчях... і багато такого іншого. Василь все то перечитав і повернув. — Ну, що ти скажеш? — запитав його Шпачук. — Ми хочемо це відбити на шапірографі і розповсюдити...

— Добре. Тільки по моєму там зовсім мало говориться про самі вибори.

— Ну, про це ще поговоримо, — сказав Шпачук. — Маю вражіння, що ти розкис. Чого такий блідий.

— Чуюся не добре, — відповів Василь, повернувся і, оминаючи товаришів, просунувся до своєї лавиці. На нього нападає якась химера. Виходить до роздягальні, виходить на ганок, стає там перед високим вузьким віконцем і довго дивиться через нього на подвір'я. Якось так випадає, що до нього підходить Настя. Стає байдуже поруч нього і між іншим питає: — Що це у вас, Василю, такий Байронівський вигляд?

— Думаю, що це тільки звичайна простуда. Я і Євген вчора порядно промокли.

Говорять про се, про те... Про вірші ні слова. Чи не має часом Василь якоїсь цікавої книжки? Ні. Василь наразі не має нічого. Недавно мав Шумахера про леді Гамільтон. Це має бути цікаве? Навіть дуже. Цікава була пані. А чи правда все, що про неї пишуть? Невідомо. У кожному разі вона була гарна не тільки тілом. Мала відвагу, волю...

Дзвінок перериває їх міркування. Не прощаючись, розходяться. До класи входить учитель історії Польці. Невеличкий, але з великим носом добродій у піввійськового одязі кольору хакі. На носі великі окуляри. Він сідає до столу, мовчки перевіряє присутність учнів, переписуючи всіх неприсутніх з попередніх годин.

Потім йдуть Мешкі, Кшивоусти, хоробрі і нехоробрі. Його обдурюють. Валя встає з задньої лавиці і питає щось недоречно про Марію Стюарт, учитель сердиться, погрожує, але зараз же забуває і далі оповідає своє. Більшість учнів не звертають на нього уваги. Євген дочитує свого Лескова. Валя малює карикатури. Шпачук виписує свої заклики. Ще хтось там показує іншому збірку поштових марок. І тільки дзвінок визволяє все те заклопотане товариство. Учитель дуже розбалакався. Він не встиг докінчити свою мову до кінця, розгортає підручник Ле-

віцького, завдає від-до, бере журнал і швидко виходить.

Після цієї лекції всі визнанці Мойсейової віри відходять. Має бути лекція релігії. Дзвінок. Всі очікують, всі сидять на передніх лавицях. Минає п'ять, десять хвилин... Нарешті двері з директорської відчиняються і, закинувши назад голову, у рясі зеленого сукна з окулярами на носі входить о. Ніколай. Всі так його і називають. Інакше зватись він не хоче. Терпіти не може, коли йому кажуть о. Микола, чи пан-отець. Так само довго не міг він терпіти української молитви. От вже не терпить він тих слів. Вони для нього огидні, терпкі, грубі, непристойні. Як можна, прошу вас, говорити такою мовою? І що то за мова? І хто її вдумав? Ну, хай би ще мужики на селі, сидухи на базарі, наймити, чи старці... А то ж у гімназії, на лекції французької, чи фізики, чи історії святої православної церкви! Молитися до Бога, до самого Бога і такими словами. „Дякуємо Тобі, Создателю, що ти сподобив нас ласки своєї, і ми прослухали навчання“. І що це за молитва? о. Ніколай має вже посвіле волосся. Не примушуйте його на старості літ поганити свої уста мовою, якій місце у хліві, а не в школі.

Але зовсім інакше думають всі оті лобурі. Вони і слухати не хочуть інакше, ніж по їхньому. Вони йому перечать, протестують, вимагають, встають всі, як один, йдуть до директора, вимагають. До класи приходить сам директор... Так і так ось тут діється. Що ви можете, о. Ніколай, на це сказати? Нічого. Зовсім нічого, тільки прошу не примушувати мене говорити тією мовою...

— Але ж це українська гімназія.

— Нічого не значить. Українська не українська, а ізвініте... Молитися ми вже будем настоящим руским язиком, каким молилися всі наші предки тисячу і більше годов.

Всі сміються, але о. Ніколасві зовсім не до сміху. Він сидить весь червоний за столом сам один, мов маяк серед розбурханого моря і ніякі бурі не зрушать його з його становища. Тоді доведеться вам залишити школу, заявляють йому. Добре. Я залишу. Він твердий. Його сиві пасма волосся вилазять на чоло. Його ніс червоніє. Його очі налиті сльозами. Впертий. Дуже впертий о. Ніколай у своїй вірі, у своїй службі єдиному Господу Богу небесному і царю православному земному. Ці два поняття

нерозлучно для нього в'яжуться і ніякі сили, ні земні, ні небесні не можуть цього змінити.

Ну, але все таки треба вчитись. З часом обидві сторони в дечому уступають. Гімназія поки що не має іншого духовника... І так кілька тижнів зовсім не було навчання релігії. О. Ніколай приходить, сідає, витирає кольоровою хустиною окуляри, насаджує їх на ніс, бере до рук журнал, довго до нього дивиться і от тільки наміряється когось викликати, як з задньої лавиці зводиться на весь зріст Валя Лискевич.

— Атець Ніколай! — звертається він до нього настоящим язиком.

О. Ніколай відриває окуляри від журналу, підносить високо голову, нічого, розуміється, не бачить і кидає в простір: — А что там?

— Да вот гаварят, будто би первим комуністом бил сам Ісус Христос, — поважно зазначає Лискевич.

— Гаварят, гаварят!... Кто гаваріт? Разве такіе дуракі, как ти! Садісь! — обурено, хрипло вигукує о. Ніколай.

— Пажалуйста не ругайтесь! Я гаварю серйозно!

— Садісь, садісь, не то заявлю дїректору... Вмєсто учіться... Тьху. прасті Господі! А что там у нас било?

— Андрій Первозваний, — підказує йому хтось старе завдання, що його вже товчуть кілька лекцій. О. Ніколай нічого не пам'ятає, до журналу не заглядає, вірить на слово...

— Да, вот... Андрій Первозваний. Харашо! Кто там что нібуть а ньом раскажет... А ми вже, кажеться, о ньом гаварілі? Нет? Ну, харашо, харашо! Вот напри- мер... — Дивиться куцозоро в журнал. — Кажеться, ещо не атвечал Ка-га-новіч... — Коротка перерва. Всі мовчать. — Ну! Кагановіч! Не слишш?

— Ето єврей, підказує йому учениця, що сидить у першій лаві.

— Ах! Єврей! Пачему ж ви малчіте? Ну, тагда вазь- мьом... вазьмьом... Дааа! Ну, вот...

— Отець Ніколай! — падає зненацька нове питання. Це вже Стасюк. Невинний, поважний, пильний... І що з ним сталося.

— Что там апать? — обурюється о. Ніколай.

— Я хотів вас, батюшка, запитати, що ніби, кажуть, має до нас приїхати сам митрополит з Варшави. І ми тут

сперечаємося. Семенчук ось твердить, що це неправда, що митрополит до такого містечка, як наше, приїхати не може, що йому потрібна карета і білі коні і то четверо. Прошу вас, батюшка, скажіть на це...

О. Ніколай сміється. Сміється дрібно, від щирого серця. Така мова його розвеселила. Він видно сам цікавиться цим питанням, тому не сердиться і не кричить, а висміявшись починає відповідати: — Да, да. Гаваряє, что митрополіт пріедет... А пачему йому не пріехать. А митрополіт ездіт не бєлімі, а чорнімі лапашдмі...

Починається жива дискусія на тему прибуття митрополита. Питання сиплються зо всіх боків. А як митрополита імя, а хто він, а чи заїде до нашої школи, а чи буде благословляти народ. Минає час. О. Ніколай вичерпує всі питання, дає на все відповіді і намагається ще раз почати навчання. Але й тут не виходить. Встає Гриб, бере старий підручник історії церкви Смірнова і старанно несе його показати о. Ніколаю... Виникли, моляв, сумніви, чи це видання можна вживати у школах. За Грибом зривається пів класи, бо ж усіх цікавить, що скаже в такій важливій справі о. Ніколай.

Той бере підручник, оглядає його зо всіх боків, дивиться на рік видання, на чергу видання і вирікає: — Нет, гаспада! Я вже вам сказав... Етот учебнік не гадіться! Нада вот такой, как у меня... Третьє ізданіє Смірнова...

Добре. Всі задоволені. Всі вертаються на місця. Але ось іще один сумнів. Ще знайшовся сумнівний підручник. Це вже Мусійчук. Він бере той самий підручник, що перед хвилиною був в руках о. Ніколая і, не моргнувши бровою, несе його знов показувати. Знов усі зриваються, оточують зо всіх боків о. Ніколая. Знов падає присуд, знов всі задоволені і вертаються на свої місця. О. Ніколай має того досить. Рішуче і остаточно він когось нарешті викликає. Говорять про святого апостола Андрія Первозваного, що одного разу піднявся по Дніпрі аж до того місця, де тепер стоїть Київ, і там „водрузив“ святий хрест і сказав по рускі: „Атєюда распростанітєя свет вери Хрістовой во все гради і селенія землі руской“...

Тарабанить дзвінок. Кінець. О. Ніколай, як звичайно, не має часу задати нове завдання і, як звичайно, нічого не записує до журналу. Української молитви він не любить, тому намагається втікти скорше, ніж її прочитають. Ніхто

його не стримує. Кінець! Кінець усьому. Ціла гімназія гуде, бурлить, рухається, Зо всіх клясів масою висипаються хлопці та дівчата, шукають свою одержу, кальоші, парасольки, капелюхи, берети. Перегукуються, хто з ким має йти, умовляються на зустрічі, спільну науку, відвідини кіна. По сходах спадає вниз водоспад молоді, По двох, по кількох, одинцем ідуть поволі, ділячись останніми враженнями, обмірковуючи все, що пережили. Сміх, гомін, перегуки, стукіт кроків по каменю, веселий посвист... Йдуть тісною вулицею, збиваються, то розсипаються, то знов збиваються, переганяються, або затримуються, щоб когось ще зачекати. Ось на паркані висить кольоровий папір число вісім. Біля нього пройшла юрба, і папір вже потрапив під десятки ніг, що ступають по ньому, замазують літери та слова, мішають його з брудом нерівного бруку.

Василь і Євген ідуть також. Всі, всі йдуть, а між ними он пішла Настя Мединська. На цей раз її проводить старший Гнатюк. Василь бачить їх спини; вони то ховаються за іншими спинами, то знов десь на закруті виринають...

ПІД ЗНАКОМ ВИБОРІВ.

Сутеніє, падає осіння мжичка, бамкає великий дзвін, у різних місцях загоряються електричні жарівки, з'являються освітлені вітрини, а в них барвисті плякати, карикатури, кінові фотографії. Цвікова друкарня і друкарня Гайдебруха безперерви працюють. Велчікі бендюжники котяться зі станції, наладовані сувоями кольорового паперу. Невідомо, чи коли переживало це містечко щось подібне. Приїжджав колись цирк, був індійський фалір Бен-Алі, якийсь поет Бой-Забойський читав в ліцеї свої твори, в інтимному театрі Вертінський рецитовав свої пісні, була Плевіцкая, був Аверченко, але все це було не те що бачимо тепер. Двадцять чотири виборчі групи, двадцять чотири мужі довір'я, двадцять чотири виборчі комісії, двадцять чотири конкуренти, що виступили на політичну арену, вчепилися один одному в горло і розпочали бій... Бій не на життя — на смерть. Хто виграє, хто переможе? Хієна, хадеки, п'яст, визволене пепеєс, бльок національних меншин, праві, ліві, селянські, панські, робітничі, добрі, недобрі... Хто з них здобуде серця і душі виборців, що повні зарозумілости сидять собі по своїх селах, присілках та хуторах, зовсім мало думаючи про Варшаву, сойм і всіляку політику. Здобуто і обставлено виборчі домівки. Посаджено мужів довір'я, секретарів та секретарок. Понавішувано плякатів, летючок, закликів та карикатур. Йдуть засідання, влаштовуються мітинги. Кричить і крутиться машина, що має сфабрикувати для сойму та сенату послів, заступників народніх прав, оборонців народу у найвищих державних інстанціях.

Хатина, де живе Білоус, найменше надається на якусь показовість. Вона заховалась далеко в ярузі, заросла бур'янами та кущами пипшини, згризена часом, бита непогодами, крива, сліпа. похилена на правий бік. Світлиця, яку займає Білоус, має два вікна, але обидва наполовину

забиті рудою бібулою, або заткані старими ватовими во-
яцькими „фуфайками“, тому в ній вічний сутінок. дух гни-
лизни, мишей і вогкості. Кривий, росхитаний, поточений
шашіллю столик, два таких самих стільці, невиразного
кольору залізне ліжко, засиджена мухами літографія на-
слідника царевича Олексія і кавалок люстра творять її
оздобу.

Сьогодні та хата живе, роїться життям, бурлить і хви-
люється. Гурток „Юнацтво“ обрав її за місце своїх зборів.
Ще ніколи не було присутніх стільки членів і навіть
нечленів на зібранню, як цього вечора. Кілька десятків
прийшло і стоять, мов у церкві на Страстях, чи на Во-
дохрищі, не можуть рушитись, чекають, слухають. Перед
ведуть не Прихода, не Козенко і не Шеремета. Сьогодні
тут на першому місці Шпачук та Микола Гнатюк, та ще
хіба Біленко, та завжди замурзаний Москалок... Це їхнє
сьогодні свято, хоча Козенко також не думає пасти задніх.
Вже говорив Шпачук, Прихода і Гнатюк. Це головні. Це
ті, що завдадуть тон до-ре-мі! На помах їхніх рук, може
прилучитись до концерту і решта присутніх. Насамперед,
розуміється, Авенір Козенко. Він, товариш Козенко, сам
Козенко... Його носик завзятуще поривається показати
себе, гніді оченята горять і не згорають. Який він цього
року інший! Він же й сам пробував писати вірші, але хто
винен, що вони йому не вдалися. Тепер він проти віршів.
Гурток, мовляв, не для того „покликаний до життя“. Він
вживає такі „розумні“ вислови: покликаний до життя, об-
’єктивні передумови, розснаження скупченої енергії. Го-
го!... Він справжній промовець. Мовляв, мусить бути якесь
розснаження скупченої енергії. Це він говорить про всіх
присутніх, яким, мовляв „замкнено п’ястуком уста“. Боже
мій! Які шореткі образи. А тому вносить пропозицію змі-
нити характер гуртка. Козенко був завжди винахідлива
людина. Він і зараз є такий. Він подає ідею. Ось вона ви-
ложена, мов на лопаті. Гурток мусить перестати бавитися
„віршиками“, Чупринківськими „треньки-бреньками“... Є
багато важливішої роботи...

Він говорить, мов добрий пастор. Кілька слухачів з ним
погоджуються. Він відкрив голу, сліпучу істину, і як з нею
не погодитися. Шпачук його підтримує цілком. Він ще раз
підняв диригентську паличку. — Товариш Козенко, — ка-

же він мітинговим голосом, — говорить правильно. З Приходом погодитись не можна. Писати віршики, розводити кохання, зубрити Іванова не маємо часу... — На що ж тоді потрібний тобі час? — вмішався без дозволу Прихода. Але Шпачук покликається на велику революцію, вказує на неї перстом і каже: — Революція поставила перед нами великі завдання. Боротьба трудового народу за своє право почалась і ще не скінчилась...

Серед стоячого гурту виривається, мов луна, кілька „правильно“. Темрява не дозволяє їх усіх бачити. Вона передбачливо закрила ті обличчя, бо так краще. Ніхто не буде до них придивлятися бо й так нічого на них не побачить. Маленька лійова свічка сліпає на краєчку прогнилої шалівки вігна. Вона освітлює тільки тих, що спереду, і кілька гудзиків вояцької „фуфайки“, якою запхана розбита віконна пиба.

Головує на цей раз Гриб. Це для нього велика честь. Він поважно, мов жрець чорної магії, дивиться в темноту і роздає „голоси“. Прошу! — киває він, коли хто підносить руку. — Говори.

Василь також смикається. Якось не може він втримати сверблячого язика, хоч говорити він просто не вміє. Але як інакше випхати думку, яка засіла в голові, як не з допомогою язика? А можливо сьогодні якраз щось вийде. Вже стільки говорилося, нерви підняті, настрої створено, Шеремета підносить руку. Він хотів смикнути її назад, але чорний маг уже помітив її, і Василь має слово. Він встає, хвилинку ковтає слину, кидає поглядом то сюди, то туди, а все уникає чужих очей, ніби робить щось нечесне. — Я хотів, властиво, сказати небагато. Не забуваймо товариші... що ми не в соймі... Коли б ми були в соймі, то нам справді не треба було б писати віршики і зубрити Іванова, як слушно казав товариш Шпачук... Але ми, на жаль, в українській гімназії... Це так є. Шкода... Тут треба і Іванова, і віршиків, і... Словом, поки не вирости вуса, не лізь у гусари... — Це хлопцям подобалось. Дехто посміхнувся. — Я хочу сказати словами Дантона, що їх вирізблено на його пам'ятнику в Парижі: після хліба, найперша справа є виховання народу!... — О! Це вже щось... Як це прийшло Василеві на язик. Це сильно. Всі хлопці мало не ахнули.

Коле це сказав сам Дантон (не всі, правда, знають хто це такий), і коли це вирізблено на пам'ятнику та ще й у Парижі... Цього досить. Сам Шпачук ледве встоїть дїставши такого облизня. А Василь чує себе глядіатором, що прохромив свого суперника і переможно став ногою на його грудях. Йому плече форум, і він кланяється. Тепер він переходить до виборів. — Підемо до них... Ми ще не управлені подавати голос, але ми поможемо подати його тим, що вже управлені, але які не знають, куди його подати. — Ні. Це рішуче добре. Всі його розуміють. — Бо треба, щоб ці перші вибори виграли ми, а не інші. Оце й усе. При цій нагоді я хочу сказати ще й таке: тут кілька разів говорено про товариша Приходу. Байдуже, за, чи проти... Не байдуже хіба те, що того товариша не всі добре зрозуміли. Хотілося б знати, чому? Хіба він сказав щось погане? Що нам треба учитись, це ясно. Що політикувати ми ще не доросли, це також ясно. Щож тут лишається неясним?

І на цьому Шеремета скінчив. Скінчив без кінця. Треба було сказати це виразніше, запальніше. Здається всі цього чекали. Шеремета не говорив, а мимрив. З ним багато погоджувалось, але він не міг їх пірвати за собою, надхнути, вирвати з під влади Шпачука та Козенка, які говорили гладко, чітко, без перерв, піднесеним голосом. Але все таки після промови Шеремети напрямом зборів змінився. Говорили... За і проти... Вставав Козенко... Засипав Шеремету кпинами. Натякав на його вештання по шинках з москалями. Згадав, що його батько куркуль. Шеремета мовчав на все, мов пень. Він тільки одного разу сказав, що до виборів це не стосується. Про це, мовляв, можемо говорити у хаті якоїнебудь сидухи... Внесено пропозиції припинити дискусії. Пропозицію прийнято. Внесено пропозицію утворити кілька бригад для праці у виборах. І цю пропозицію прийнято. Дискусії припинено. Отворено три бригади. Бригада здирання ворожих плякатів та викрадання з виборчих канцелярій ворожої пропагандивної літератури та бригаду допомоги при виборчій комісії. Всіх розділено, поділено, дано накази і збори закрито...

Була ніч. Темна, мов вугіль. Малими гуртами виходили з хати юнаки. Відходили мовчки. Зроблено то воно зроблено, але всі почувають, що між ними є щось недобре.

Це вже не торішній гурток. І тоді були тертя. І тоді іноді відчувалося певне напруження... Але то було щось між іншим, щось переходяче. Тепер це вже твориться якась яма. Одні по цьому боці, інші по тому. І всі відчувають, що власне більшість є по боці Шпачука та Козенка. Особливо виразно це відчуває Прихода та Шеремета. Вони тут у меншості, і невідомо, власне, чому.

Додому вертається Шеремета у товаристві Приходи. Як звичайно йде з ними також Козенко. Коли вони лишаться утрюх, Козенко одразу міняє тон. Починає жартувати, відтягає увагу від того, що він говорив. Шеремета мовчить. Прихода бере його під руку і йде по лівому боці. Козенкові нічого не залишається, як йти по правому боці. Шеремета, виходить, у середині. З розмови відчувається, що Прихода тримається Шеремети, він йому потрібний. Шеремета чується незалежним. Дорогою продовжують розмову. Говорив, говорив Козенко. Все те пусте, не варто так перейматись, це лиш там, офіційно... — Що значить пусте, Козенку? — каже Шеремета. — Що значить пусте? Нічого немає пустого. Я тебе не розумію... Це ж ясно, що ми не сміємо політикувати. Ми ще молоді, але не сміємо бути й дурні. Ми знаємо історію, принаймні, вчимо її. Де ти, Козенку, бачив Солонів, чи Ціцеронів, які мали б сімнадцять років? Потім: то ж ворогам нашим тільки того й треба, щоб ми покинули гімназію, пішли собі в партію, в гурти, в підпілля... Щоб з нас не вийшли інтелігенти, фахівці... Ну, поміркуй сам? Чи не так?...

Козенко слухає, ступає, дивиться під ноги, потім відповідає: — Ні Ленін, ні Петлюра не мали школи... А все таки...

Це аргумент. Тут висловився Прихода. — Ну, як ти гадаєш, що всі там присутні були самі Леніни, чи Петлюри... Тоді так.

Зрозуміло. Козенко переконаний, що він майбутній Ленін. Він не вчиться хемічних формул, а читає Чернишевського. Він не цікавиться Піпіном Довгим, чи Коротким, а Крапоткіном та Герценом. Прекрасно, ясно, зрозуміло. На прощання Шеремета все таки йому сказав: — Знаєш, однак що? Уяви собі тільки, що через тебе, через Шпачука, чи ще через подібного Леніна нам за-

криють гімназію. Що тоді виграєм ми, українці, наш народ?

— Я, — авторитетно заявив Козенко, — думаю не категорією нашого народу. Я думаю категорією всіх на-
роївд). — *gib*

— Якто? — швидко вирвалось у Шеремети, і він пильно глянув на Козенка.

— А так, як ти чуєш, — так само швидко відповів Козенко.

— Це цікаво. Я попросив би тебе висловитись ясніше, — сказав Шеремета. Його щось гостро торкнуло. Він насторожився.

Козенко чує себе спровокованим. Можливо, що він і не цілком так якраз думав. Це в нього так вихопилось, але відступати не має куди. Він чує в собі спротив. Звертається не до Шеремети, а до Приходи, ніби у того шукає опертя і говорить: — Не розумію отаких Шеремет. Він любить одразу переходити на особистісь. Тон його роздратований. — Не розумію отаких міщансько-куркульських думань. Шереметі сидіти десь у Просвіті, висиджувати аматорські вистави, носити вишиті сорочки, широкі штани. Йому мріється така собі гопачно-шароварна куркульська, полтавсько-галушницька Україна з гайдамаками, шликама, шаблями, парадми, з бандуристами... Для такого думання не зрозуміле, що політично-економічні закономірності, які мають свою залізну послідовність у розвитку світової економіки, світового капіталу, не можуть брати на увагу ось таких наших вихолощених, пісних і ялових Україн. Для Шеремети два куркульських синочки, що вистудіюють у Данцігу на інженерів, мають більшу вартість, ніж дві сотні революціонерів, що в слухний час можуть стати до боротьби. Для Шеремети вартніше існування гімназії, ніж існування в масах народу світогляду непокори. Для Шеремети важніше вибрати до польського сойму пару українських куркульчиків, щоб вони там по клубах випасалися та набивали течки марками, ніж засіяти в душі його товаришів потребу активного сприймання дійсности. Коли ми сьогодні робимо вибори, то ті вибори не для того, щоб ми вибрали туди пана Гризуна, чи пана Кобиського... Ті пани все одно там для нас нічого не виборять... А робимо ми ті

вибори, щоб розбурхати, маси, зірвати їх спокій, зрушити їх рівновагу пхнути їх в боротьбу, в замішання, в розрух, не дати їм часу заспокоїтись... Щоб наші окупанти не мали нас за спокійних, ніби ослів на прив'язі, а щоб вони день і ніч думали, що з нами, як з нами, куди з нами? Щоб думали нас винищити, щоб нас гонили, щоб нас ув'язнювали, щоб нас вішали, щоб нас виганяли на чужину, щоб прогнали нас по всіх країнах, всіх суходолах, морях, островах... Щоб ми там, у широкому світі пізнали, по чому фунт перцю, і щоб ми не миритися по соймах, а битися по яругах хотіли з нашими панами. Кажуть — нас винищують. Кажуть, що так ми себе знищимо... Нас винищують, себе винищують. Нас нищать тисячу літ, а до цього часу ось ми є. Не знищили і не знищить... Знищать аж тоді, коли нас не будуть садити по тюрмах, коли нас будуть нагороджувати орденами за пильність, як це було колись з галицькими радниками, чи нашими малоросами... Але цього такий Шеремета не розуміє і не може розуміти... — проговорив Козенко ображено і запально. Говорив він добре і гладко. Мова його тече, мов по дроті. Шеремета чує себе побитим і розбитим. Багато чогось там такого, чого не можна заперечити... І одночасно... Що? Що? Що в тій блискучій мові є не так? Як його знайти? і як висловити? Шеремета не може нічого сказати. Він мовчить. Тим більше, що говорив Козенко виключно до Приходи...

Прихода стояв і слухав, як звичайно, мудро піднявши голову із своім прямим, гарним носом. Він мусів би щось сказати на захист Шеремети. Так. Він, помовчавши, каже: — Ти говорив гарно... Я думаю, що Шеремета не все так думає, що ти йому приписуєш... Але думання Шеремети є конкретне. Він думає про те, що треба зараз робити. Як це, то це. А завтра інше, то інше... Я так розумію Шеремету. Не думаю також, щоб він був вже аж такий шароварний українець. Ми самі недавно говорили, я тут скажу при ньому, що Шеремета цікавий, освічений і талановитий хлопець...

— Я цього не казав! — нагло перебив Козенко Приходу...

— Якже не казав? Це було всього тоді, після того, як ми були на фільмі „Руїна Трої“...

— Це не я, а ти казав... Шеремета на мою думку дуже плиткий... — Він запнувся, але йому зовсім роздратованому, хотілося по можливості гостріще торкнутися Шеремету. Хотів сказати міцхух, але похопився і сказав: — селюх з куркульсько-просвітянським поглядом на справи.

— Ти дуже помиляєшся, — почав був знов Прихода, але Козенко знов його перебив: — Ні! Не помиляюсь. Так є!...

І нагло проговорив Шеремета: — Чекай, Анатолію! Тут Козенко має рацію! Він є ображений... — Потім Шеремета повертається до Козенка і каже: — Слухай! Дуже шкодую, що я так тебе образив. Вибач! А тепер я йду... До побачення! — Він швидко подав руку Козенкові, але той був зовсім заскочений. Він сподівався зовсім чогось іншого. Тут доходило до биття, до морди, а не до перепрошувань. Вагавсь хвилинку, чи подати руку, але все таки подав, Шеремета міцно її стиснув, потім подав також руку Приході і, повернувшись, швидко пішов у темряву. Прихода і Козенко залишилися стояти біля колодязя. Шеремета пішов назад. Деякий час чути було його чітке вибивання кроків по каменю. Деякий час видно було його постать, але вона все більше і більше розпливалася у вечірньому мороці і тільки, коли він проходив біля ліхтарів, вона на хвильку ще виринала, щоб нарешті зникнути.

Було вже пізно, але Шеремета не пішов додому. Невідомо чому він не пішов. Хотів пройтись, відійти, прохолонути. Мова Козенка і все інше глибоко його схвилювало. На вулиці вже мало людей, але всі ресторанчики, всі кав'яреньки, всі місця, де збираються люди, ще ясно освітлені і напхані людьми. Десь тих людей стільки береться! І не бояться вони дощу і не хочуть спати. На парканах і мурах знов появились ті самі барвисті плякати. Ще більше, ціла повінь. Особливо багато їх з числом двадцять два... На кожній плямці, на кожному шматочку вільного місця. Пройшовши трохи, Шеремета зустрів Гнатюка. Він йшов не сам. З ним у віддалі кількох кроків ззаду і спереду йшли Білоус, Москалюк, Гриб, Біленко... — Ти що тут? — нагло спитав Шеремету Гнатюк. — Ходи з нами...

Шеремета не хотів йти з ними. Але не міг відмовитись. По хвильці тут також появился Шпачук. — Василю! Ходи зо мною! — сказав він.

— Куди? — перепигав Василь не без вагання.

— Побачиш!

І вони відділилися від гурту та швидко зникли у напрямку Інтимного театру. По дорозі Шпачук каже: — Отут недалеко виборча канцелярія Хієни. Це дуже злюча штучка. Ти бачиш перед інтимним театром карикатуру. Жид грає на скрипку, а козак перед ним танцює. Ну, от... Та карикатура намальонана на блясі. На ніч її ховають. Ми мусимо її викрасти...

— Але як? — запитав Василь почувавочи деяку безпорадність. Вони швидко входили на подвір'я невеличкого будинку побіч Інтимного театру, у одному вікні котрого ясно світилося. — Це їхня канцелярія, — сказав Шпачук. Тут у сінях мусить стояти та карикатура. Я знаю добре тут виходи. Сьогодні я виніс від них кілька пудів літератури... Маю завалену всю хату... Ходім!..

Василь вже не перечить. Ця пригода навіть починає його цікавити. Це щось з Тома Соєра. Вони швидко вриваються до сіней. Там справді стоїть не одна, а дві бляшані вивіски. Обидві лицем до стіни. Хлопці миттю хапають вивіски і хода. Вибігли на двір і повернули до потоку. Деякий час бігли поночі, не могли розібрати, що то за вивіски, добігли до потоку. Тут стоїть стовп з електричною жарівкою, що освітлює кладку через потік. Подивились на свою здобич... Розчаровання. Та і друга — це звичайні вивіски для крамниці дитячих забавок і ковбасні Гофмана. Цікаво, чому вони там стояли? Немає часу над цим розважати. Шпачук лається, кидає вивіску, Шеремета робить те саме і обидва вертаються на Широку. Коли проходили біля виборчої канцелярії хієни, бачили, що світло в кімнаті було згашене, а двері замкнені. Невдоволені попрощалися і кожний пішов своєю дорогою.

ЗАГАЛЬНИЙ ЗШИТОК.

Василь прийшов додому. Скоро однадцята година. Господиня вийшла йому відчиняти. Вона ще не спить, на носі окуляри, в руках панчоха. — І хто так пізно ходить... Ось Женя сидить вдома, — бурчить вона. Євген її улюбленець, і вона, як тільки може, охоче приводить його, як приклад невинної порядности. Це Євгена злостить. Він справді вдома, але зовсім не тому, що йому це хочеться, а тому, що не може нікуди піти. Він навіть гнівається на Василя, що той не каже, куди йде.

Василь приходить. Червоний, піднесений, трошки нерівний в настрою. Євген вже, дяка Богові, лежить і вдає, що спить. Лямпка ще світиться. На столі холодна вечера для Василя, купа розкиданих підручників і між ними Василів загальний зшиток.

Василь поволі вечеряє, в думці перебирає враження минулого дня, вищукує Настині вірші, довго їх перечитує, вдивляється в характер її письма. Думає, що має їй сказати. Що значать ті вірші? Нащо якраз йому їх дала? Що значать слова, щоб не думав нічого забобонного? У ньому бушують здогади за і проти. Невже, невже?... Не може то ніяк бути... Ніяк, ніяк, ніколи в світі... Вона хотіла тільки показати йому ті вірші, дала йому для критики. А тоді для кого вони були призначені? Довго сидів і довго думав. Вечір. Євген, здається, справді заснув. Тиша велика кругом. Світло горить рівно і спокійно. Витворюється якийсь настрій. Василь бере шматок паперу, бере олівця.

Я не поет... Я пісню кликав,
Бо мав слова, які пекли.
Надхненні, тверді і великі,
Вони дволикі і столикі
Пустив у світ... В порожній, дикий...

Я полюбив! Надхненно й бурно,
Як ворог, як вояк, як дикий...
Я звів любов у чин великий,
У чин дволикий і столикий,
Я полюбив тебе лазурно...
Густі, обуглені диханням,
Кладу оці мої слова.
Це ти, що їх мені дала,
Це не хула і не хвала,
Це тільки вияви чекання.
І я молю: отверзи й дай!
Зложи мені цю дань юначу...
Чому не знаю і не бачу
Одну хоча б сльозу гарячу...
Кохання дай!...

Він сам не сподівався, що таке вийде. Вірш. Це „ій“.
Відповідь. Що можна ще сказати? Які знайти слова? У
Василевих очах ніби вогненний знак, і він вже знає, що
то є. Невже це правда, що воно є, що родилось? Можливо,
так треба. Мабуть колись треба зацвісти, і цвісти, і
горіти ясністю. Все ось так, і все відчуте, і не можна
перечити, і не можна нікуди тікати. Доторкнута
непомітно, а так помітно ранений, такий гнучкий, негартований,
ніжний такий, що хочеться перечити комусь: не чіпай його ти,
вогненна істина, що цілі віки з роду в рід переходили
від душі до душі, від серця до серця... Не займай, обійди,
пожалій! Лиши його незайманим, щоб він пройшов своє
призначене оцілений і чистий.

Ні. Це не слова. Це тільки зайві, каламутні, недолужні
звуки, пусті і неправдиві. Юнак живе, і тільки молодість
та його правда мають право на це велике щастя. Мила,
чиста, невинна дівчино! Прийди, прийди у вісні і наяву,
і воскреси своє, і понеси, і дай твоє призначення в
руки вічності та благодаті. Не можна тут перечити,
не можна і не треба...

Василь не знає, що про нього говорили Козенко й
Прихода. Він навіть не цікавиться тим. Але вони говорили!
Інакше не може бути. Рано в школі Василь прийшов на
своє місце і сів. Сидів зовсім єпокіжно, поважно,

ніби який директор. Євген весь час стирчить на ганку. Шпачук знов галасує. Василь помітив, що Шпачук довго ходив з Козенком на подвір'ю попід каштанами. Десь перед початком лекцій Козенко несподівано підійшов до Василя. — Ти, Василю, на мене не гніваєшся? — запитав він. — Ані трошки, — відповів одразу Василь. — Ні, ти скажи на правду... Не грай комедії, — казав далі Козенко. — Я тобі щось скажу, — промовив до нього з певним виразом Василь, дивлячись йому просто у вічі. — Товаришам краще треба вірити, ніж не вірити. Навіть, коли ті трохи лукавлять...

Козенко ледь помітно усміхнувся. — Ну, ну... Я знаю що ти мудрець... Я таки вчора наговорив забагато, — лагідніше промовив Козенко. На правій руці бракує йому двох пальців, — великого і вказівного. Василь це помічає, і йому здається, що і це має зв'язок із Козенковою вдачею. Але ти сказав багато правди, — відповів Василь. У той час Василь мусів відвернутись. Навіть Козенко запримітив, що ціле Василеве обличчя покритось густим рум'янцем. Козенко тільки не помітив, що у той час пройшла через клясу Настя, і Василь її бачив. Щоб затаїти свою ніяковість, Василь почав далі швидко говорити. — Я, знаєш, справді дещо відсталий... Особливо у справах політики. Думаю, як думаю, не оригінально, не по-своєму, а як всі. Твої слова примусили мене подумати інакше... Я більше в літературі... Вірші, романи, ти ж розумієш. Ось і зараз я маю віршика.

— Твій? — швидко запитав Козенко.

— Ні, не мій. Молодий поет з села. Безрідний зветься...

— Покажи.

Василь показав йому свого вірша, що вчора написав, Козенко прочитав. — Нічого... Добре... Тільки тематика дурна. Любов, кохання, нісенітниця... Це щось для Насті Мединської, а не для нас.

Василь помітно захвилювався знов. Не має сили стриматись. І тут Василь вступив нерозважну дурницю. Він попросив Козенка передати вірш Мединській. Чому якраз Козенко? Той подивився на Василя підозріло. — Та я ж з нею не говорю, — сказав Козенко.

— Це якраз і добре, — сказав Василь і почав виправдуватись. Вірш цей передано для неї. Випадково він

попав до Василя. Відчув і зрозумів, що щось тут не так. Від цього знов почервонів і зніяковів. На щастя почувся дзвінок. Козенко взяв вірша й відійшов. Цілу лекцію історії середніх віків Іжакевича Василь провів, ніби підмінований. Сотню разів питав себе, чому якраз Козенко? Нащо він вилутав до цього Козенка? Але сталося. Направити не можна. Говорилося про імперію Карла Великого. Висаріон Федорович сидить за столом, мов пруський імператор. Чистий, поголений, вусики вулканом, йожик на двадцять п'ять... Біля нього на стіні стареча, темна, подерта історична мапа Європи, на якій ледве можна щось розібрати. Плями, жилки границь, жилки річок, темної барви, сюди й туди розводи, затерті окремі літери написів.

Іжакевич завдає наперед, а потім викликає. Все в цього, мов по дроті. Говорить майже без зупинки. Час від часу, не дивлячись на мапу і не встаючи, довгою вказівкою показує границі імперії Карла, терени його завоювань. І скінчивши точно на половині лекції, він не гаючи часу одразу викликає.

— Каац Рувім, — має він звичку виспівувати прізвище, особливо коли воно жидівське. — Пожалуйте! — або: — Ласкаво прошу!.. Озбройтеся ось цим жезлом, — урочисто вручає вказівку, — і звольте розказати нам щось з минулого завдання. Що там було? Ага. Союз Каролінгів з папами. Прекрасно, чудово... Отже?

Кац Рувім починає: — Еф... еф... ф той час... сталася подія, що ще міцніше зв'язала папу з Франками.

— Це ви власне про що? — перебиває Каца Іжакевич,

— Ну... Про союз Каролінгів з... з папами, — перебиває висапує Кац.

— Так треба й сказати. Все має свою назву. Ось Кац є Кац, а не головка капусти. Прошу!

Кац починає: — Союз Каролінгів з папами. Ф той... Ф той час сталася подія, що ще міцніше зв'язала папу з Франками. Син Карла, ее... син Карла майордом Піпін Короткий... е... е скинув останнього з Меровінгів...

Висаріон Федорович слухає оповідання Каца, поглядає на клясу, підкручує пруські вусики й посміхається. Кац говорить, спотикається у певному місці, доходить до точки і зупиняється, ніби йому занімів язик. Стає

тиша. Іжакевич дивиться на Каца довго з усмішкою, ніби очікує ще якихось слів.

— Ну, що? Вже. Точка, правда?

— Так, — наївно киває головою Кац.

— Скільки часу потребуєте ви щоб визубрити сторінку Віпера? — питає знов Іжакевич.

— Ну, приблизітельно час, полтора, — признається Кац. На класі посмішки.

— А як же ви то робите? — не хоче вгамуватися Іжакевич.

— Ну, вот так... Ходжу сюда, тудя і учу... Хожу іучу.

— І що ж ви, щось розумієте? —

— Канечно. Почіму нет.

— Добре. В такому разі, Кац, ви сказали, що якийсь там льонгобардський король захопив майже всі візантійські землі в середній Італії. Що то значить захопив? Отак захопив, як Кац свою кепку і побіг. Чому то сталося? Що то був за такий король? Може б ви показали то нам на мапі. Ану поорудуйте вашою зброєю.

Кац підступає до мапи, дивиться на цеї знизу. — Король... Тим королем буф... Лангобардський король, що захопив всі візантійські землі в середній Італії, — говорить своє Кац, а вкразівка його попадає на Швайцарію, підіймається догори, мандрує через Німеччину, досягає Швеції...

— То, то, то! — поважно каже Іжакевич... — І доїхали. Ви, Кац, поводитесь з мапою, ніби їсте галушки. Це не галушки, а мапа. Раджу вам більше дивитись і слухати, коли вам розказую. Дивіться. На цей раз обмежусь поміткою, але... Памятайте! На другий раз прицв'яшу вас таким колом, мов вішалника. На місце...

На перерві повно гамору. Гурти хлопців діляться враженнями. Хто де був, скільки знищив плакатів, скільки виніс літератури. Білоус, що обливається потом коли відповідає лекцію, оповідає: — Зайшов я біля театру до вісімки. Входжу, здіймаю кашкета, драстуйте, кажу. Здрастуйте! — відповідають. Підходить до мене пузатий такий, мабуть сам Мілюков. Ви чаво? Хотів би, кажу, виборчої літератури. А ви хто будете? Я з Якимовець — брешу. А що ви тут робите? Я тут учусь. В какой школе? В камерческом, кажу йому і показую стару шапку. Я раніш був у комерційній. Подивився, подумав і повірив. — Скільки

вам літератури? Вот, беріте... Побільше, кажу. Я піду на села. Нам правиться, кажу, старий добрий строй. Ми знаємо, що в хієні є також наші гаспада... Набрив я паперів, скільки міг... Цілий оберемок. Усіх сусідів обдарував, на рік хватить загортати мило.

По часі до Василя підійшов Козенко. — Передав, — сказав він. — Дякую, — відповів Шеремета. Євген вже не пішов на свій ганок. Він смутний. Сидить на місці і кує французькі вокаблі. З дверей сьомої кляси виходить Настя. Вона не прямує, як звичайно, до виходу, а йде поміж лавицями до Василя. Він вже червоніє. Не знає, що робити. Козенко тут, Євген тут, інші також дивляться. Настя підходить і одразу питає: — Пане Василю? Ви писали того вірша? — показує.

— Ні, — каже Василь, але очі його не знають, куди дивитися.

— Ви! Напевно ви! Бачу ваш стиль. Ану покажіть свій почерк...

Не чекаючи відповіді, сягнула під лавицю, натрапила на загальний зшиток, витягнула його і розкрила. О, жах! На обох сторінках загального зшитка великими, лапатими літерами понаписувано: Настя Мединська, Настя Мединська, Настя Мединська... Люблю, люблю, люблю!... Люблююю!

Василь зривається і до Євгена. — Це ти? — виривається з нього. — Як ти смів?

Козенко вибухає реготом. Євген по дитячому вперся. — Не я, не я! Це ти сам! То він сам! — повторяв він мов папуга. Настя почервоніла до самих вух, повернулася і вийшла.

Це сталося так несподівано, що Василь чув себе зовсім розторощеним. Тут змішались: образа, ранена гордість, непошана. В ньому бурилось нутро. Який чорт дав їм право на це? Проноситься безліч злих, потворних, скреготливих, думок, і тільки одні його блискучі, збурені очі виливали все те назовні.

Василь ранений. Він чує стріл у найболочіше місце. Відкрито тасмницю тасмниць. Вирвано святість і кинуту під ноги.

Увійшла рвучко Варвара Сергіївна, брязнули об стіл ключі, заговорили по французьки. Але Василь горів далі

в пеклі свого сорому. Євген відчув і зрозумів. Сталося більше, ніж він хотів. Сидів якнайдалше від Василя, не торкався його, лиш скоса позирав, чи не помітить бодай нотки, щоб знайти рятунок. Дарма. Василь — камінь, граніт, криця. Тепер до нього не підходь. Його щелепи клямцяють, а очі виливають лютть.

І так проходять хвилини. Коли з них склалася година, Василь відійшов. Не зовсім, але відійшов. Перший біль ущух. На перерві прийшов Шпачук, Гнатюк, знов вибори, знов праця і обов'язки, і це розрядило напругу серця. Є завдання: піти до комітету, забрати літературу і розкидати її по селах. Це мають зробити вони — гімназія, молодь.

Василь готовий. Він йде, де йти треба. Але, йдучи додому, відділився від гурту і пішов сам. Ноги його так хочуть. Не може бачити біля себе своїх.

Вдома ніразу не глянув на Євгена. Той обережно пробував був щось сказати: — Василю! — Мовчок. Василю? — знов голос. Мовчання. — Я думав... Я не хотів... — Василь звів на Євгена очі, і цього було досить. Євген зрозумів, що слова тут зайві. Василь встав, зібрав свої зшитки, книжки, папери, відчинив сундук, вложив все до нього і старанно, демонстративно замкнув на ключ. Цим сказано все, Євген замовкає, бере свого Лєскова, лягає на канапі горілиць, але очі його не бачать літер. Дивляться і не бачать, шукають і не знаходять... Василь одягнувся тепло і вийшов. Двері відчинились — двері зачинились... З грюкотом.

Виборчий номер, за який Шпачук, Гнатюк, Василь агітували — 16. Вже за годину Василь, навантажений кольоровими паперами, несе їх у село. Біля нього твердо, мов товкачами, крокує Шпачук. Цей останній, — це сам діявол. Він йде десь аж туди за Шумськ, до Дедеркал, під саму границю. Він так само несе торбу паперу, але Василь і Шпачук, це різні створіння. Вони йдуть разом, але які вони різні. Це відчувають обидва. Навіть розмова між ними не в'яжеться, і вийшовши за місто, один пішов управо на Людвиці, другий уліво на Чугалі...

Василь пішов на Чугалі, через долину. Сіро, аж нудно. Ніде нема такої осени як на Волині. Такої сірої і такої соковито мокрої. Земля рветься за чобітьми, чіпляється їх, мов пес голодний, і гризе, гризе. Небо лягає на все сірою, важкою брилою. Вітер вириває з тіла душу.

Василь не раз вже був під цим своїм осіннім небом, і воно завжди тиснуло його до мокрої землі. Він чув, що тут тільки небо і тільки земля. І що люди тут — земля. І от він несе їм правду під номером шіснадцять, бо десь там далі Варшава, сойм, право цих хат і цих людей, і треба все то здобути. Йому тільки сімнадцять років, але він вже знає, що тільки ті його сімнадцять років допоможуть йому. Бо всі тут під цим олов'яним небом мовчать, мов груди землі, і ніхто не хоче піти, взяти, сказати, боротись...

О, земле, земле!

Йшов, рвав і рвав її закаблуками, чіплялася за його п'ятами... Дивився на розкинуте в неладі село і видавалося, що все тут в неладі. Навіть думка, навіть душа. І от він, — юний пророк, післаний сюди знайти початок, знайти кінець, розложити добро на добро, зло на зло. Впхати в мозки і душі ясність, вигнати звідти чад, дим, правічний морок.

Між усім цим постійно стояла одна ясна постать. Має час, щоб бачити її до найменших подробиць. Так. Нема іншої мови. Він вже в її полоні. Ні, не дарма і не випадково. Її вірші, це її засідка... Це сіль, влучно кинута на гладь його спокою, і він вже чує, що кінець. „О, юначе, прийди!“ Кликав його шепіт. Очі — великі і сині йшли навздогін. Чарівний неспокій лоскотливо вникав до тіла, крові, мозку... Серце напиналось, мов вітрило від вітру. Це ти, Василю? Ні, це не ти. Не кажи, не кажи... Мовчи, краще вже мовчи. Ступай далі, іди в глибину твоїх обривів, розкрий їх, шукай за їхньою заслоною твого призначення. Шукай, шукай!...

Година, ще година і ще... Густо і швидко сутеніє... Деревя в яру вздовж Васьковеччини шумлять і здається, що там беріг моря, б'ють хвилі об граніт і з шумом відпливають. Ледве помітні сірі плямки на сірому тлі, широка долина, схил один, схил другий, десь малі вогники, собаче гавкання. Тут ось скраю хата Бенеди, який прострілився і стратив ліву ногу. Та друга Михалкова, далі Іванова... Хати й хати. Одна тут, друга там, якийсь рівчак з тернами, старими ясенями, урвище звідкіля витікає потьоками руда, мов кров, глина.

Це вже і є село. Громе! Тож це те саме село, до якого йде Василь, щоб навчити його... Несе йому номері і

плякати. Страшне, макабричне... Нема ні входу, ні виходу...

Василь пізно влезить на другий схил села. Церква тулиться в темноті, школа, мов гніздо ластівки під двома велетенськими черешнями: між усім, розкидаючи вправо й вліво білі, в сірих шапках, хати, лежить крива, там і сям пірвана, вулиця.

Василь заходить до старости. Зветься Іван на прізвище Пустий. У нього ще світиться; має він велику з цегли хату під гладкою дахівкою. — Дай — бо, дядьку Іване! — вітається з ним за руку. Той, трохи розчуханий, в одному чоботі, збирається спати на лаві. — Дай — бо! — каже він повільно і байдуже... — Та що? Вже спите? питає Василь. — Та... — кидає Пустий. — За день наволочився, як сучий син... А, що там маєте? — Та ось, — каже Василь. Вибори! — І вивалює свої папери.

— А! Були вже в мене, — каже староста, махає рукою, нахиляється і стягає брудного чобота. — От вже чобіт не маю... — каже він, а вам вибори в голові. Вибори! Все вибори... Куди вибори, вибрало б їх попід ребрами.

— Та от я вам кажу, Іване, що це діло не спроста...

— Не спроста? Яку каналію маємо вибирати? Що я знаю, хто там де на верху... Що я з ними кум, чи сват... Було їх у мене... Двері не зачиняються...

— Було то було, але не такі...

— Були такі, були й не такі. Он скільки нанесли паперу, — вказує кивком розчухраної голови на стіл. — Але я сказав: голосуємо по начальству і баста!

— По якому такому начальству, старосто Іване? — питає Василь і присідає на край лавиці.

— По начальству... З іміни... Де вуйт, там і ми... Він-же нам начальство...

— Нам, Іване, начальство — наша совість...

— Ге!... Найшов начальство... Совість...

— А так, Іване... Як не крутіть, а вуйт вам совісти незаступить. А знаєте кого хоче вуйт?

— Та кого? Пілеудського... А хіба наш єпископ не там?... Он... Двадцять другий номер...

— Тааа! Двадцять другий. Ми, Іване, кажіть-не-кажіть, а самі по собі. Маємо ось шістнадцятку, і там наші люди

За них віддамо наш голос. Свій своєму ока не виклює, а Пiлсудський є Пiлсудський. Так, так, Іване... Кажу вам.

— Ти, Шеремето, наш... Знаємо. У тебе Україна та Україна... А я тобі скажу по щирости, як староста: ти но з тою Україною не дуже носись. Скрутять, запруть і шпос... Можеш тоді свистати. Я, ні... Я хочу ще пожити на білому світі, а Україна... Ну, щож...

— Україна, Іване, це ми. Ви, я і все. Од себе, Іване, не втічете.

— Кажеш — не втічете? А хто там он за Шумськом поклав границю. Може, скажеш, я?

— Та... Хто зна... Може й ви. Ви ж кажете мені „по начальству“... Голосуйте собі за двадцять два, то вам не тільки під Шумськом... Отут о, під носом зроблять вам границю... Думаєте, що?... Що вам хтось візьме та дасть, та помаже медом, та розжує, та й ще скаже з'їсти... Ге, ге, Іване... І за вас є розумніші.

— Мені „всьо равно“, — кидає староста понуро, ніби його вдарено довбнею.

— То то... „Всьо равно“. Недарма ви зветесь Іван Пустий. Ви мабуть у діда пішли, що?

— Так, щож ти хоч? Кажи! Щоб я, що? Ішов проти вуйта. Я клав присягу...

— Вуйтові?

— Та кому ж...

— Ну, коли так... Дай-бо-зровля! Я нічо... Я тільки думав, що я — Василь зводиться, ноги йому болять, збирає свої папери...

— Ну, чого... Чекай! Які там маєш папери? — каже староста. — Коли б ти був не Федорів син... Так і бить...

— Та ви, Іване, не совайтесь даремно. Ви мені цим ласку не робите. Я до сойму не йду. Я вам тільки хотів допомогти. Сам я дам собі раду. Але так і знайте: наш нумер оцей! — і Василь показав Іванові шістнадцять. — А ні, то між нами розкейдиш і кнопка...

Василь залишив у старости частину паперів і пішов. Пізно вже. Свистить чорний вітер. Десь співають на зміну погоди півні. Дійшов до свого хутора і довго стукався

до підпертих коромислом дверей. Вийшла мати і впустила його до хати. Василь довго й морочливо світить нафтову лампку та відповідає на уривні запити матері.

А на другий день мокрий та обдріпаний Василь вернувся до міста. Так само своїми ногами. Їхати в такий час батько не наважився, коли б навіть і було чого. Який порядний господар пожене в такий час коняку?

ЇХ НІ КЛОПОТИ.

Насамперед вибори. Усе інше — потім... Десь там далі є Варшава, у Варшаві сойм, і там мають бути наші люди. Гурт юнаків цього хоче. Вони розлізлися на всі боки. Вони виповнять всі комірки, де тільки треба. День, ніч — ніч, день на зборах, у дорозі, на вулиці, у школі. Вулиці обліплені плякатами шістнадцятки — це їх робота. Вулиці закидані кольоровим папером — це вони. Возами, оберемками, мішками носили папір — свій і не свій. Один для праці, другий на поталу.

Найближчої неділі велике віче шістнадцятки. Хлопці в той день встають разом із сонцем. Минулого вечора були збори, і все вже готове. Кожний дістав свою стійку, бо вже відомо, що всі дороги заставлено поліцією, і до міста людей пускати не будуть. Хлопці розуміють... Тут треба обійти прямі дороги так само, як поліція обходить закон. Вони пішли ще далі, куди поліція не сягає... З сіл йдуть гурти людей, Хлопці скеровують їх... — Отуди — о. Долиною... Там вам покажуть дорогу...

Долинами, поза гаєм, поза городами і хатами йдуть люди до міста. Поліція вдоволена. Вона зовсім не має роботи. Ніхто тим вічем, мабуть, не цікавиться...

Тільки театр „Пересвіт“, де відбувається віче, не може вмістити людей. Поліція мабуть трохи здивована, але хлопці ні. Вони своє зробили і так добре...

Віче проходить буйно, розмашно, зі співом, гимном. Нарешті, його розв'язує поліція. Хлопці обдріпані болотом, спітнілі. Василь сам тільки перевів кілька десятків людей, а скільки говорив, скільки разів „бігав“ туди, сюди, ще кудись. Бігав і бігав, цілий день бігав. Був між різними людьми, бачив їх, торкався їх. Ці люди живуть тепер, зараз. Колись тут були інші, не ці люди, а прийде час, — і тут будуть ще якісь нові. Цікаво власне, вичути те, що є тепер. Якесь хвилююче, мало надійне передчуття.

То вже не революція. Ні. То вже мир і спокій. І власне якийсь початок нового. Люди приходять з села, хлопці хвилюються і бігають, їздять верхи і ходять пішо поліція. Люди не хочуть скоритися. Так не може бути...

Багато думок, багато питань... Василь утомлений, як загнаний пес, опинився пізно ввечорі за густої темноти, в ресторані Хмелюка. Не застав там колишніх звичайних відвідувачів... Застав людей з села... Сидять довкола всіх малих і більших столів — п'ють, їдять, співають... Їм весело, і це приємно бачити, що їм весело.

Які все міцні, повні люди... У них густе, скуйовджене волосся. На них ватяні чорні піджаки з дешевої матерії. — Дай-Боже, ти! — чується з усіх боків. — Дай-Боже! — вигукує хтось і випиває. Василь думає: це мій народ. Дивиться з дального кута, і йому любо... У нього рояться добрі думки. Він вірить. Не можна вимовити всього, що є в душі. Така вона повна, і так йому тісно від тієї повноти. Ми все ж таки будемо, — думає він. Нас так не люблять, але ми будемо. Нас так не хочуть, але ми будемо...

Не хочеться йти до дому. Взяв пиво, довго вагався, але взяв. Майже на останні гроші взяв ту шклянку пива, бо дуже вже мучила його спрага... Сидів, думав, чекав, поки стане зовсім пізно, щоб непомітно прийти додому і непомітно лягти. З Євгеном все ще він не говорить. Треба витримати характер.

Десь близько десятої години у півтемряві йшов сам на свою Костельну вулицю...

Це не значить, що завтра, позавтра кінець цій справі. Ні, це ніяк не кінець. „Юнаківці“ заганяються і не дають собі пільги. Червоні, заляпані багном, одразу після школи в похід. Залазять у кожну щілину ворога. Не матиме він від них спокою. Педантично видряпають кожне вороже слово на стіні. Коли треба, вони ліцеїсти, в іншому випадку — семінаристи. Вони руські, вони свої скрізь, аби тільки дійти свого. Двадцять чотири партії. Всі мають військо, поліцію, тільки ті, що під шістнадцяткою не мають ні війська, ні поліції. Вони мають тільки гурток „Юнацтво“...

І вони виграють. На це не довго доведеться чекати, і це вже наперед видно. Перемога має бути цілковита і неподільна. Радість велика. „Юнацтво“ уважає, що це вони виграють справу. І не без підстав думає.

Нарешті, зима. Довго і вперто змагається осінь, але дарма. Впала і здалася. Листопад. Важкий, мов чад, день. Такого дня дим не хоче здійматися догори, а стелитися до йому лубо. Спочатку дощ — скісний, хльосткий, холодний. Рвучкий, злочий вітер. А над ранок, з чорного, густого провалля ночі, вривається білий, бадьорий день. Диво дивне. З такого брудного несамовитого неба така чудесна біла містерія. Повно білого, м'якого, чистого. Не падає, а злітає цілими купами біла вата і все старанно загортає.

Місто міняє не тільки барву. Тон, настрої, запах... Які ті перші білі вечори, світло ліхтарів, тіні, рої сніжин, при-трушені коміри пань, м'якість дотиків кінських копит. Як чітко на цьому білому вирізняються темні футра, чорні черевички, точені струнки ноги. Як пролітають санки. Їх чути здалека. Вони бряжчать малиновим дзвоном балабонів. Ззаду сидить артист оперети, чи пані директорова банку Амалія, що вертається від свого коханого... Їде другий, третій візник. Багато брязкання, розмаху, спириту...

По виборах настрої міняється. Деякий час тиша. Ще говорять, згадують, підводять підсумки. Кожний має безліч свого, і в школі на перервах по закутках точаться про це завзятощі, повні дотепів та сміху розмови. — А пам'ятаєш? — оповідає Білоус, це той самий, що при кожному випадку потіє, — заходжу я до „Хієни“... Десятий раз. Раз був як син попа з Микулинець... Микулинці, Микулинці? А де то є? — питають... А я і сам не знаю, де вони нещасні існують... А там, кажу... Що, не знаєте? А то може біля Вишнівця?... То і є, кажу і дістав. З півпуда паперу дали на неіснуючі Микулинці... Але в десятий раз не повезло... Зарвався. Пізнав вже секретар. Щось ви, каже мені, здається, дуже часто міняєте місце свого осідку...

— У кожному разі будуть нас пам'ятати...

Підходить до Василя старший Гнатюк і кличе його за хлів, де курять. — Ходино, — киває головою. Пішли. Василь цікавий. За хлівом закурюючи Гнатюк каже: — А як ти з приводу єпископа? — Василь його не зовсім розуміє. — Маємо нового хруня, що? — Василь посміхнувся. — Ясно, — сказав він. — Мусимо за нього подумати, — каже далі Гнатюк.

— Признатися, він мене мало цікавить, — відповідає Василь.

— Но! Я тобі скажу... Мало цікавить. Знаєш що? — таємничо каже Гнатюк. — Коли б так кожний з них дістав одного разу в лоб, напевно менше було б кандидатів на таких підприємців...

Василь іде до класи, сідає, бере Лєсгафта і старанно вчиться. На перерві виходить до сіней і стає на тому місці перед високим вікном, де до нього одного разу заговорила Настя. Ні. Він тепер її тут не чекає. Ось вона йде. Василь байдуже повертається і відходить.

Він відходить від усього. Від Насті, колег, розваг. Василь вчиться. Так. Не дивуйтесь. Василь тепер старанно вчиться, навіть вчить латину. Це дає йому якусь злостливу втіху. Вчитись, вивчити, перемогти. Затямити ті чортячі чужі слова, а їх така безодня. Хтось, десь, колись, якийсь Цезар, Овідій, бозна хто, писав ті слова та ще й писав так незрозуміло, дико, а ти, Василлю, їх вивчи...

Вчиться Василь до смеркання. Брак нафти не дозволяє світити, як тільки почне смеркати. Тоді він одягається, покидає кімнату, не дивиться на Євгена (той для нього — порожнє місце) і виходить.

Розуміється на Широку. Там весь рух міста, його головна артерія. Пройдеться по Широкій, зупиниться біля кожної кращої крамниці, огляне виставу годинників. Є такі щасливіці під сонцем, що можуть дозволити собі таку ось привабливу штучку. Василь до таких не належить. Це ще тільки його мрія. Але він може постояти, подивитись. Ніхто йому не боронить. Світло так гарно переливається, і рубіни в золоті горять, мов червона роса. Проходить до кіна „Пересвіт“, дивиться безплатно на виставлені фото, бачить голівудівських зірок з білими прекрасними зубами.

І коли він вертається до дому, в ньому вже є щось, що підносить настрої і збуджує до праці.

Одного такого вечора Василь так само вийшов на лови настрою. На цей раз має велике щастя. Біля „Інтимного“ театру бачить наліплюють нові плякати. Театр! — стрибнула в голові думка. Підбіг ближче — так. Анонс. Тоді то й тоді прибуде знаний театр Комаровського. Василь вибухає, мов порох. Театр? Комаровський? „Маруся Богу-

славка“? Козаки, гетьмани, шумні вечори, гальорка, напхана молодими людьми, а між ними Василь.

Василь розгубився. Він мусить з кимсь поділитись вісткою. Досить самотности. Круто повертає стерно напрямку... Такий чудовий вечір, так біло і так чисто. Стільки вже набралось міцного, п'янючого почуття. Мусить вибухнути.

І він вибухає. Прибігає додому і перше слово його було:

— Євгене! Театр!

— Де? — зірвався Євген.

— Вже є анонс. Комаровський!

Євген зривається і біжить довкола столу. — Театр! Василю! Ти! Милій! — Бігли назустріч, зіткнулися, обнялися і міцно, міцно поцілувалися. — Василю! Ти мені вибачив? Все?

— Вибачив! Все!

— Так куди б нам піти? Знаєш? До кіна! Я маю ще на два білети.

— Так ходімо, бо буде пізно.

Так несподівано, гладко і чисто скінчився Василів гнів на Євгена. Вже за хвилину вони гордо, як звичайно, сиділи в кіні „Звізда“. Євген сяючий. Його очі горять. Щастя, саме щастя!...

Василь Шеремета одним зривом обертає напрямом настрою своїх днів. Все навкруги прояснилося. І природа, і люди, і товариші... Євген весь у сльозі і не перестає горіти. Він знов чатує за Маньєю, безконечно оповідає Василеві за „свою“ Миру. Чи він хоч раз після того випадку зустрівся з нею? Ні. Ні-разу. І не зустрівся і не промовив з нею жодного слова. Але це нічого не значить. Євген все одно живе нею нерозлучно, пеподільне, виключно.

У школі товариші... Вони вже не так зайняті. Вибори минули. Чіпляються за науку, наближається кінець першої чверті. Семен Іванович на лекції хемії оповів, що гімназія влаштовуватиме виставу з танцями. Всі, хто може грати на сцені, хай зголошуються. Знайшовся учитель співу десь з колишньої вище-початкової школи, яку недавно розв'язали. Організується хор. На перервах Василь знов товчється між товаришами, тут і там його видно. Здається, що йому стало трохи легше на серці. Зустрів Настю раз і другий, знов вклонився, хоча обережно,

одного разу вона зупинила його на сходах. Помінялись словами і розійшлись. Після цього йому ще приємніше стало. Увігнався до кляси і кинувся Євгенові на шию. — Буде вистава! — захоплено вигукнув, хоча не ті думки були у нього в голові. І взагалі, чи були це думки. Це скоріше уривки, вибухи, низка настроїв. Здоров, здоров Миколо! Коли ж завалимось до Хмелюка?

— Давай краще смикнемо завтра до театру, — казав Гнатюк.

Це вже вирішено... Театр театром. От тільки з марками скупо.

По школі вертаються гуртом. Біжить Козенко і дрібно суче ногами в гостроносих чобітках. Його фігурка мала, в'юнка, одягнена в коротку куртку. У нього все на гостро. Його довгий, гострий носик злегка почервонів. Тонкі, широкі уста міцно затиснуті. Гострі пивного кольору очі напружено дивляться. Порівнявшись з Шереметою, він бочком присусіджується.

— Ну, як там справи? — і дивиться на нього гостро.

— Прекрасно! — коротко відповідає Василь.

— З амурами вештаєшся?... Ну, ну... Не червоній! Ти ж не дівчина. Прихода не заходив?

— І до тебе також не заходив? — питає Василь.

— До мене він вже стежку загубив... З тамтого разу... Пам'ятаєш? Кажуть виголошує проповіді... Заходь, поговоримо. До побачення...

— Завтра йду до театру.

Падає звільна сніг, вітер інколи там, то там порядки наводить — десь підмете, десь здмухне, шарпне, якесь невинне дерево. Кінчається вулиця Директорська, і Василь з Євгеном повертають праворуч. Йдуть попід мурами ліцею, обминають на вузькому хіднику прохожих. — Пане Василю! — чує Василь за собою. Оглядається — Настя... — Біжу, біжу і не можу догнати...

Василь одразу не вимовить й слова. Знов те саме. Обличчя знов мов розжарена куля. Дає їй місце праворуч від себе. — Я тепер ваша сусідка, — сказала вона. — Перебралася до сестри.

— Дуже приємно, — зазначає Василь. А Євген ніби води у рот набрав. Найкраще було б десь зникнути.

Будемо разом ходити, — провадить Настя. Вона йде

злегка нахилившись і дивиться під ноги. Інколи ноги її сковзаються і вона хапається за Василеву руку. Від цього пробігають йому по тілі теплі, приємні струмки. Щось десь там далеко напинається і дзвенить, і робить легким, ніби за плечима ростуть та розгортаються крила. Дуже швидко минає час. Здається одна мить, а ось уже минули будинки Гуляницького. Біля колодязя зупинилися, подали одне одному руки. — Заходьте! — сказала Настя на прощання. — Я ось там мешкаю, — і показала невеличкий з крихтним ґаночком будиночок (трохи далі за їх мешканням) напроти входу до саду „Тіволі“.

Василь дякує, стискає Настину долоню і поважно, щоб не зрадити себе, ховається на своїому подвір'ю. Євген дивиться на нього з посмішкою, але не зачіпає. Обидва і піднесені чимсь, їм самим невідомо чим, захоплені.

На дворі стоять якісь підводи. Хлопці пізнають, що це приїхали до них, що привезли їм поживу. — Слава! Василю! — Євгене! — Вони сьогодні можуть на правду святкувати не одну, а багато перемог. Господиня з ними сьогодні значно ласкавіша. Приїхав, як звичайно, Василів батько і, як звичайно, Євгенова сестра Таня. Батько не буде сидіти біля воза. Він вже блукає там, де продають добрі пришви на чоботи, оселедці, та готові з дешевого корту одяги. Обтяжений тими здобутками, він з'являється, коли починає вечоріти. З сином не дуже вітається. Василь тільки цілує батькові руку, а старий Федір між іншим питає: — Здоров? Ну, як там твої науки?

І це властиво все. Василь ніби поважніше, питає, що там і як вдома, як мама, брати, сестра, чи перед снігом хоч трохи замерзла земля, чи почали вже молотити. Батько мабуть думає: і нащо воно все тобі? Однаково ти мені нічого не допоможеш. Потім батько зводить ковнір кожуха, обв'язує його башликом, натягає великі, латані рукавиці і вьйо! — Бувай здоров!

Євгенова сестра також не сидить вдома. Вона також блукає по місті, але та має інші справи. Вона найперше намагається побачити об'єкт свого кохання — того самого дебелого студента Краківського університету, якого найімовірніше можна зустріти в кожному театрі, у кожному ресторані, чи кожному біліярді. Це її ідеал. Вона

для нього їде з села, для нього вбирається в найкращу одягу, для нього пудрується і навіть підмальовує уста. Тепер вона десь там ходить, до когось заходить, відвідує приятельок Демідових, а потім вже при світлі лампи, з'являється в Євгеновій кімнаті вся сяюча, по сільському свіжа і здорова. Євген намагається виморочити в неї якнайбільше грошей. Ні, ні, Євгенчику, — добряче говорить вона. З грішми треба обережно. Мама ось це дала і досить...

У кожному разі сьогодні хлопці мають що їсти і мають дещо грошей. Коли б це траплялось частіше.

Увечері, коли хлопці лягають спати, Василь деякий час лежить і не спить. Передумує все, що сказала Настя. Не було того багато, але кожне її слово звучить для нього особливо. Видається йому, що завтра, чи позавтра він піде до неї, буде говорити, признається їй в усьому. Чому йому не сказати, що ось він любить її? Ну, що буде, коли він скаже? Було б тільки йому легше. Звільнився б від тягару...

Але це тільки було ввечері, у мріях. А рано все це розвіялося. Він, наприклад, справді радий був би разом із нею йти до школи, але як це зробити? Що подумавби Євген? Інші? Він тільки крадькома виглядає з вікна, чи не йде вона часом, але вона не йде, час минає, доводиться йти самому. Яюсь так трапляється, що Настя виходить з фіртки і йде трохи ззаду за ним. Василь не оглядається, але він відчуває її. Він хоче зупинитись, від хвилювання починає червоніти, намагається все то зам'яти і, щоб не побачила його в такому вигляді Настя, він ще збільшує кроки. До самої школи триває ця боротьба з самим собою. Настя наздоганяє його перед самою школою, але тут вже немає часу пускатися в якісь розмови, і вони розходяться.

Цілий цей день і всі попередні дні по всіх тумбах міста вивішені двомовні плякати. Театр вже є, він дає прем'єру „Маруся Богуславка“. Невідомо, чому цей театр користується таким успіхом. Була російська оперета. Там виступали артисти емігранти відомих Петроградських театрів. Вони виконували свої ролі прекрасно, одягалися за останньою модою, пудрувалися фарбувалися, мешкали у готелі „Європейський“ (яке провінційне містечко не має

готелю „Європейського“) або у найповажніших громадян міста, ходили в товаристві пані Амалії, чи пані Розалії, чи в товаристві панни Левінштайн, що носить на собі більше золота та самоцвітів, ніж має поганенький ювелір.

Що інше театр Комаровського. Ніхто з його артистів не виступав у великих столичних театрах. Ніхто з них не пудрується. Ніхто з них не одягається за останньою модою. Нікому не доводилось гуляти по Широкій в товаристві пані Амалії, чи панни Левінштайн. Мешкають вони в заїжджому домі, що недавно звався „Москва“, а тепер „Варшава“. Обідають вони, де прийдеться, здебільшого мають свої примуси і варять на них молоко, какао, чи підсмажують яєшню тут просто у своєму номері.

А все таки варто було з'явитися тому самому театрові, як навкруги зчинявся галас. Комаровський приїхав! Комаровський! І тут, і там по всіх тумбах, і в Просвіті, і по книгарнях, і в союзі кооператив, і навіть по деяких жидівських крамничках з содовою водою розвішані його плякати двома мовами. Як і минулого року, так і тепер, театр дає прем'єру „Маруся Богуславка“... І як минулого року, так і тепер, перед Інтимним театром рояться гурти молоді. Між ними не на останньому місці гімназія.

Сьогодні, здається, збирається туди ціла гімназія. Семен Іванович знає, що завтра не треба дуже багато від учнів вимагати, бо всі вони підуть до театру. Як на те, по обіді сьогодні мають відбутися перші сходи театрального гімназіального гуртка. До нього записалось учнів із п'ятдесят, а між ними також Василь Шеремета. Як може обійтися щось без Василя Шеремети, раз він належить до передової ідейної гімназіальної молоді? Хоча ніяких артистичних талантів він не має. Це щось для Гриба, Біленка, але там будуть всі. Ціле товариство — галасливе, бучне, співоче. Будуть вечори, будуть проводи, будуть вертатись додому при світлі ліхтарів... А передовсім... Там-же Настя Мединська. І що тут ще розважати багато і зайво...

Не належатимуть до театралів ані Шпачук, ані Козенко. Їм цього не дозволяють переконання. Як? Бавитись? Тоді коли страждають мільйони працюючого люду? Шпачук і Козенко мають своє покликання і тільки йому служать...

Семен Іванович головний режисер... Хто ж інший має ним бути? І чим тільки Семен Іванович не є... І тим, і там-тим... І заступає директора, керує молодими людьми і навіть дає приватно лекції...

Ах, чудовий той Семен Іванович з його захопленням, з його молодечими поривами. Василеві видається він верхом досконалості. І чому така здібна, велика, мудра людина сидить тут, в Крем'янці, коли йому місце десь в столицях світу, в якомусь Парижі... Цього Василь не розуміє і справді зрозуміти такі речі не легко.

Сьогодні перші сходи гурту театралів. Відбувається це у приміщенні шостої кляси. А де має бути інакше? Приходять по обіді. Лави стоять, стіл стоїть... Все порожнє, спокійне, тхне клясою. Виглядає то якось не так, як вранці. Портрет Пилсудського в мацеювці та білий орел над входними дверима майже зникають у темряві. Мапа „жечипосполитої од можа до можа“ творить чорну пляму на сірому тлі.

Семен Іванович приходить втомлений, в'ялий... Вже пізно, але він тільки недавно пообідав, і йому напевно хотілось би відпочити. — Добрий вечір, панове. Всі? — кидая він слова і дивиться зверху... Перед ним нафтова лампа номер вісім. Світло далеко не сягає. Сірість вікон вирізняється на стінах, — Всі! — кажуть йому з темряви. — Ну, так робимо бал, — каже Семен Іванович. — Поставимо „Суєту“. Знаю її ще з Петербургу, славили її в інституті... Прекрасна річ — суєта суєт і всячеська суєта... Маємо ролі... Скільки їх там? Раз, два, три... Десять-дванадцять... Ну, як там з нашими силами?

„Сили“ починають себе проявляти. Хто грає Івана, Михайла, Терешка? Митюху з „катай гуси“? Називають прізвиська. Семен Іванович знає що і кому дати. — Ні, ні... Терешка нам заграє Гриб, — каже Семен Іванович. — Гриб, так Гриб... А Івана — Гнатюк... Батька — Кондратьєв... Жінку Михайла заграє нам панна Настуся... А хто заграє Михайла? Учителя гімназії, вченого мужа? Може часом Луцкевич? Грали ви вже коли? — звертається він до Луцкевича... Той мало знаний в гімназії. Його ще не випробували. — Та, Семене Івановичу... Спробую...

Роля за ролею і всі розійшлися. Всі щось дістали. Зі-

сталося безрольних двох, чи трьох, а між ними й Василь Шеремета.

Це, можна сказати, страшно... Як-же так... Василь і без ніякої уваги? І що це з ним, властиво, сталося. Ще минулого року він не мав ніяких претенсій, дивився на себе зовсім згори і уважав себе майже нічим. Сьогодні в нього претенсії. Він, правда, мовчить, але це не значить, що він мовчить і там десь глибоко в своїй душі. Там він глухо, але твердо протестує, хоча він також не переконаний, чи справді він міг би щось довести якраз тут, на сцені...

На нього не звернуто ніякої уваги. Семен Іванович, перебираючи всі прізвиська, його не згадав. — Панове! А хтож буде за суфлера? — Згадав Гнатюк.

Всі вже збиралися відходити, а це раптом всіх затримало. А справді. Хто ж суфлер? Семен Іванович надто стомлений і від нього таки на правду ніяково вимагати, щоб він за все думав. Когось там пропонують, але чути голос: — Я не можу! — І раптом падає голосне, рішуче речення: — за суфлера, панове, буде Шеремета! Це Гриб. Це він каналія і провокатор. Але цього було досить, щоб десять голосів нараз викрикнули: — Шеремета! Шеремета! — Галас такий, ніби це вибирають не суфлера, а гетьмана. Василь пригноблений. І що це справді таке? Він протестує і, розуміється, відмовляється. Чому якраз він має бути тим нещасним сотворінням, якого завдання лізти в будку і звідти підказувати якісь там слова? Він вже все таки, як-не-як, а поет, передовик... І саме в цій метушні він чує дуже миле контральто: — Пане Василю! Та погодіться... Будемо разом ходити на проби...

Це і вирішило. Кості кинуто. Василь вже погодився. Тим більше, що до цього втручається сам Семен Іванович. — Панове. Роля суфлера одна з найважливіших. Я, коли ще був студентом інституту, був три рази за суфлера. Навіть на виставі цієї самої „Суєти“. Кажуть, сам Садовський починав з суфлера.

Більше доказів, здається, не треба. Василь годиться остаточно і беззастережно. Гриб своїм пропитим голосом підпустив ще одну провокацію. — Нашому суфлерові

слава! — крикнув він, і кілька голосів завзято його підтримали.

Скінчено. Всі квапляться, бо кожному кортить потрапити ще на прем'єру в театрі. Час не стоїть, а ось вже пів до сьомої. З шумом, галасом всі виходять. Павло гасить світло, вікна темніють, двері з тріскотом замикаються.

Невідомо, як це сталося, але сталося... Василь вертається з Настею. Гнатюк пішов наперед з Луцкевичом. Вони там мають якусь поважну розмову. Ще в роздягальні, коли Василь в темноті надягав плаща, він знацька почув: — Пане Василю... А чи можна вас тут намацати? — Я тут, — озвався він майже побіч Насті. — Так не тікайте... Підемо разом.

Василя хвилює не тільки голос, звук, слова. До нього вривається щось далеко більше. Він вже жорстоко хвилюється, і єдине щастя, що тут ніхто не може бачити його ганебного хвилювання. Зійшли поволі сходами. — Прошу, Василю... Візьміть мене під руку... Я так ховуюсь...

Цікаво, чи вона, та жінка, чує, бачить, чи знає, що у неї все то так жорстоко виходить. Як можна отак канальсько, вишукано бути звичайним тираном. Ну, добре. Василь її „веде“. Він весь червоний, гарячий, майже непритомний, ледве сам тримається на ногах, він веде її, таку сміливу, відважну, певну своєї сили людину. Він її не веде, а торкається і ті, власне, дотики — найбільша для нього кара. До всього долучається зла підозра: чому якраз його вона вибрала? Напевно тут щось є? Не дурно Гнатюк так метко звинувся і його миттю не стало, ніби його звіяло вихорем.

У цій боротьбі, вихорі дум і почуття Василь якось кінчиками свідомости догадується, що треба щось говорити. Але що? Нема нічого. Голе почуття. І ніякої думки.

— Ви... йдете... до театру? — виривається нарешті щось, але що? І що це таке? І як так можна? Він не чує себе.

— Не знаю ще, Василю, — каже Настя. Говорить вона дуже поважно, здається, також зворушено. Між ними є зв'язок. Вони себе чують. — Як хто запросить — піду, — додала по короткій перерві.

— А ще ніхто не запросив? — плутано вилазить ще одне питання.

Ніхто... Василечку.

Василь хвилинку переживає потрясення. Те „Василечку“ тріснуло ним. Це удар.

— Як дозволите... мені...

Вона знайшла його руку, швидко взяла її в свою і потиснула. Це лиш секунди, але сон триває також секунди, однак скільки в тому всього. Це треба пережити.

— Я на вас чекаю, — сказала Настя, коли розійшлись біля колодязя. Мовчки пішла далі, а Василь, вирвавшись, відчув полегшення. Коли б це так можна кудись побігти і схватись.

Годинник вказує чверть на восьму, а о восьмій початок. Василь все робить миттю. Їсть, чешеться і... зненацька в його голову стріляє гостра згадка: у нього немає грошей. У Євгена також немає. Що тепер робити? Йти і сказати Насті?

І тоді він наважується на те останнє. Йде до своєї господині. Це крок розпачу, але він його робить. Господиня його ще не була в театрі. Всіх, що туди ходять, уважає за злочинців. Василя уважає за найбільшого злочинця і якраз за театр. Не зважаючи на те Василь цей крок робить. Він звернувся до господині і це було найбільшим доказом, що зробив він це з найбільшої нужди. — Нате, — сказала господиня, виймаючи з старомодного гаманця гроші. Подивилась на хлопця через окуляри з таким призириством, що він відчув себе втіленням нікчемности.

Але гроші є. Він урятований. Тепер тільки докінчити намічене. Все триває коротко. За чверть години він вже входить на хисткий ганочок невеличкого будинку з трьома малими вікнами. У вікнах слабе світло. Постукав у двері.

Відчинила сама Настя. Вона взагалі зараз сама. Мешкає вона з сестрою, але та кудись пішла. Настя сидить перед грубкою... У грубці шиплять сирі дрова і безнадійно гріється чай. Нема ніяких ознак, що він скоро закипить. А тут треба йти. За чверть години початок.

Василь все залишає, біжить до театру, з останньої сили добивається до каси. Поміг йому товариш Сергій. — Сергійцю... Будь ласка... Два квитки другого ряду...

Пощастило. Два квитки другого ряду в Василевих руках. Так ще з ним не траплялося, але людина росте.

Він ще раз вертається. Розчервоніла Настя обсилає його докорами, п'є похалцем гарячий чай і одночасно одягається! Це перетворення діється на його очах. Крізь туман бачить він її з гребінцем в рупі, що чеше пишну русу косу. У своїй попелястій новій вечеровій сукні та лякерових черевиках, вона має вигляд королеви. І так добре.

Коли входили до театру, було темно. На сцені в пишних барвистих одягах заporожці. Василь зі своєю дамою достойно і поважно знаходять свої місця. Серце у нього сильно б'ється, обличчя горить. Тут можуть бачити його всі — директор, товариші. І нема рятунку. До всього того він почуває, що його одяг не зовсім достосований для такого надзвичайного моменту. Він же вперше в своєму життю з'явився в театрі в супроводі такої дами і на таких місцях. До цього часу далі гальорки йому не щастило дійти. А зараз ось біля нього багатий торговець південними овочами Красюк. Там он сидить також знаний студент Краківського університету. Он перед ним сама пані Амалія з оточенням. Куди це на правду потрапив Василь Шеремета?

В перерві, коли засвітилося багато вогнів, Василь відчув, як необережно він вчинив. На нього вперла погляд уся гальорка. Там же всі, зовсім усі, навіть такі, як Гнатюк, що можуть собі дозволити на другий ряд. Всі дивляться на Василя і перешіптуються одверто кивають до нього... А Козенко, а Шпачук... Що скажуть ті? Вони вже виразно вирікли над ним своє пролетарське прокляття. Бач який він, той твій Шеремета... Куркульський синочок, мазунчик проклятий... З панночками до першого ряду пнеться, а вдає, що бідних батьків.

Директор та Варвара Сергіївна також його помітили. Він напівпідвівся і чемно їм вклонився. Але ті інакше про нього подумали. Можливо, їм згадалися кращі часи, ніж теперішні. Можливо їм пригадалось, коли вони ще були учнями гімназії, коли носили новенький однострій з блискучими гудзиками і коли уважалось добрим тоном брати в театрі добрі місця. Можливо згадалось директорів, коли то він був директором не української гімназії

і йому не так часто доводилось чути, що немає чим платити за навчання, бракує харчів, немає того й того. Ось, подумав він, маю хоч одного порядного учня, що не буде морочити мені голову тими проклятими грошовими справами... Директор не тільки відповів Василю на привітання, але й посміхнувся... Його мишачі вусики при цьому приємно поворушилися...

Як би то не було, а на другий день вже ціла гімназія знала, що Василь Шеремета сидів у театрі з Мединською і то в другому ряді. Це стає темою дня. У класі на нього дивляться, як на чудо. Козенко виявив стільки презирства і зневаги, що навкруги зробилось гірко. Євген налитий заздрістю... Так, чи так, а Василь здобув розголос.

ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ

Подія з Шереметою в театрі приспіщила скликання загальних зборів „Юнацтва“. Давно час... І так дуже спізналися. Що скаже статут? Правда, не було часу — вибори, баль, співанки. Але головні мотори — Шпачук і Козенко — лишилися зовсім без роботи. Козенко зустрів Шпачука: — Думаю, — сказав він велично, — що треба зробити порядок. У нас завелась гниль...

Шпачук вирік: — Скликаємо загальні збори.

Вирішено. На суботу призначено збори. Далеко, на Туніках, на помешканню товариша Боровця з Вишнівця. Це сталось досить раптово і досить несподівано. Прихода дещо заскочений. Він заходить до Шеремети.

— Як ти думаєш, — каже він. — Не діло це Шпачука?

— І Козенка, — добавляє Василь.

— Чому так зненацька?

— Це вже будемо бачити...

Василь трохи почуває, що тут щось не добре, але не наважується казати: — Шпачук буде хизуватись... Я, каже Шеремета, боюсь появлятись...

— Е, е, е! Театр! — кпиться Прихода. Василь червоніє.

— Я не розумію: що я таке погане зробив?

— Як що? От наївний. Ти ще наших не знаєш...

— Знаю. Дуже добре... Примітиви! — досить твердо вирвалося у Василя.

— Що? — дивується Прихода. У нього навіть зійшлися брови, і очі загострилися.

— Примітиви! От що.

— Ну, Василю... Ти, бачу, скоро будеш філософом.

Василь дуже невдоволений такою мовою Приходи, але він не вміє йому це висловити. Мовчать. Хай перейде, але в душі він це висловлює. Примітиви, хами,

дурні. Він глибоко обурений. Як він чудово здає собі справу, що все то лицемірство, брак мужності, а головне культури. Однак... Василь таких слів не має, а тому доводиться обмежитися мовчанкою.

Потім Прихода і Василь ідуть разом на збори. Гарний, міський, зимовий краєвид. Згори по Зеленій спускаються на санчатах школярі. Широкою в напрямку монастиря йдуть пари на вечірню. У вітринах кришталем сяють рефлектори, а у вікні ресторану „Бона“ з'явилась перша ялинка. Її дрібні різнобарвні електричні лампочки творять чудо. Гурт пацанів з порозявлюваними ротами стоїть постійно на цьому місці.

О сьомій Василь і Прихода на місці. Знайшли нарешті в садку під пагорбком криту соломою хатку з кількома вікнами, малими дверима, низькою стелею. Звідти чути спів „ой, вже третій вечір, як дівчину бачив“, а голоси Гриба та Біленка особливо виділяються. Відчинились двері, і з них вирвалось до темних сіней: „Ви-ийди, дівчино, вийди, рибчино, вийди серденя, утіхо моя!“

Чується село. Це парубки... Хатка зовсім до цього допасована. Кілька лубків з Почаївської даври та фотографії унтерів царського часу на стінах лиш згущують враження. На лавах, на стільцях, на двох ліжках сидять, півлежать в різних позах молоді люди. Малий, прикритий сільським обрусом, стіл стоїть під вікном. На столі стоїть книжок. Невелика нафтова лампа кволо освітлює простір.

— Ааа! Дай-бо! Як маємось?

— Здоров, здоров!

— Сідай, брате!

Душ двадцять... Розміщуються хто як хоче і може. Гнатюки присутні обидва, хоча Валентин рідко буває. Гриб і Біленко піднесені і розмашні. Вони співають повними грудьми, ніби на весіллі.

— Слухай, Грицю! Говори Богородицю!

— Ну, ти й дотепний... Щось як небіжка кобила тітчиного небожа.

Тільки Козенко тримається осторонь. Правда не сам. Він піймав Москалюка, який має завжди замурані щокі, тримає його за гудзик пірваного незграбного лапсардака і щось старанно йому говорить. Шпачук сидить спереду біля стола, і його профіль нагадує китайську кераміку.

По короткому часі він повертає голову на товстій шії, деякий час дивиться з посміхом у півтемний простір і встає: — увага! — гукає він. — Здається всі.

— Всі! Всі! — вигукують навколо. Деякі підтягаються ближче, інші розвалюються вигідніше. Василь іде до столу і там на краєчку починає нашвидко складати порядок денний. — Так що? Відкриваєм, чи як? — питає Шпачук.

— Відкриваєм! Хто відкриває? Голова! Гей, ти!... Відкривай!...

— Відкривай, відкривай! — басить Біленко. — Шеремето!

Василь підносить голову. — Ви знаєте добре, що я зрікся головування ще минулого року, — виправдується Василь.

— Кий чорт! Хто це чув? Одкривай!

— Та відкрий, — штовхає Василя Прихода. Василь встає, дивиться в темноту і досить непевним голосом говорить: — Товариші! Так відкриваю річні загальні збори... Вибирайте голову, — сказав і сів. Хвилина тиші. — Так називайте кандидатів на голову зборів, — досить різко каже Прихода.

— Гнатюк Микола! — падає перше прізвище.

— Преосвященний Гриб! — чути Біленків бас.

— Відмовляюсь, — відповідає Грибів тенор.

— Москалюк, — кидає Козенко.

— Біленко, — кидає Гриб.

— Відмовляюсь, — басить Біленко.

Падає ще кілька прізвищ і тиша. — Всі? — каже Василь. Мовчанка. З усіх кутів блищать тільки очі та стирчать патлаті голови. На стінах мотаються балухаті тіні. — Так голосуємо... Перше прізвище було Гнатюк Микола. Хто за Гнатюка — підняти руку. На всіх стінах палькати тіні. Тихо і в цій тиші чути голос Василя. — Раз, два, три... Пятнадцять. Пятнадцять за... Хто проти? Кілька рук піднялося. — Меншість — каже Гриб, який голосував проти. — Микола на голову!

— Прошу до порядку денного, — кричить хтось з темноти. — Хто там? Ага, Стасюк... Також курячий мудрець... До якого порядку денного? Ти його чув?

— Не чув, — і Стасюк поринає в темноту. Гнатюк сідає до столу. Увага! Тепер вибирають секретаря. Знов

падають прізвища, хтось пропонує Нуждіна. Зривається регіт. — Чого іржете? — кричить Гриб.

— Пропоную вам чесного чоловіка...

— Мовчи, Грибе. Ти не на ярмарку...

Нарешті вибирають Приходу. Відмовлявся, але не допомогло. Він вже має таку традицію. — Прихода! Хочемо Приходу! Приходууу!

Прихода почуває, що з нього глузують. Він блідий та знервований. Він цілком поважний і поважно займає своє місце. Потім встає: — Прочитаю короткий звіт про працю за минулий рік. Властиво, гурток наш закінчив свою діяльність минулого року перед роз'їздом на літні вакації. Однак, тоді були настільки ненормальні відносини, що годі було мати ділову і річеву розмову над звітом. Іменем голови нашого гуртка дозволю собі повторити головні точки звіту...

Усі мовчать, крім Козенка та Шпачука, які про щось шепчуться. Прихода згадує все, що робив гурток минулого року. Видавання журналу, Шевченківське свято, сходи, читання, прогульки... Після читання звіту мовчанка. Всі поглядають на Козенка та Шпачука. Ці будуть напевно говорити і то цікаво. Ні. Встає Гриб. Відразу видно, що ставиться він до всього неповажно. — Так... Ну, от... І вислухали... Нарешті... А давно пора... Довгенько ми таки на цю урочистість чекали... Нічого казати. Давненько, давненько і довгенько, маю честь додати... Мабуть того шановного нашого звіта писав пан слимак, а не голова, його благородіє, Шеремета. Шеремет, кажуть, непомет, а переплет. Він що не мет, то не-до-мет... Отакий наш Шеремет...

— Грибе! Ти говориш, чи тобі сниться поганий сон? — перебиває його Гнатюк.

— І те й друге, — каже Гриб.

— В такому разі я тебе пробуджу. Сідай і мовчи...

— Як! — ревнув з темноти Біленко. — Говори, Грибе!

— Тихо! Я тобі не давав слова, — вже збуджено говорить Гнатюк.

— Ну... Коли „недзя так недзя“, — киває головою Гриб і сідає.

Починають бурчати. Одні й другі. Одні за, другі проти. Гриб урочисто сидить, ніби він паша турецький. Гнатюк дзвонить шклянкою і каже: — Бачу, товариші, що тут

щось не доладу. Або то мені так здається, або то комусь здається, але тут щось не те. Маємо ми говорити, чи маємо вдавати блазнів. Може проголосуємо?

Зривається знов Біленко: — То ми по-твоєму блазні? — гукає він.

— Сідай! Занімій. Я тобі не давав слова. Он хоче говорити товариш Шпачук. Прошу!

Після цього раптова тиша. Всі ніби заніміли. Говорить Шпачук. Він відкашлюється і поводить головою то вправо, то вліво. — Товариші, — каже він спокійно. — Грибові та Біленкові кортить висловитись. Їм це здається забавним. Можливо так, а можливо й ні. Так, бо суть цих зборів звучить неповажно і ні, бо їхні завдання ніби поважні. Прошу хвилину уваги: нам бавитись у формальності годі. Це було, але минуло. Ми дивимось у завтра, а те, що було вчора, нас уже не цікавить. Діяльність гуртка? Яка діяльність? Видання журналу... Ви це називаєте діяльністю? На другому році після великої світової революції? Ви, милі мої, думаєте, що ви що? За часів Пушкіна? Чи може ви вчитесь у лицей його імператорського величества? Коли так, то ви помиляєтесь. Ви вчитесь у мужицькій гімназії на Директорській, у будинку Бакімера... Старому будинку, гнилому і паршивому... Нас нагородила таким щастям вища сила у постаті жечипосполитої... Що маємо робити, щоб віддячити вищій силі? Ну? Що? Белькотати віршики? Слинити? Ходити по горах і скиглити пісень? Що? Я думаю...

І Шпачук відкрив все. Виложив свої карти. Всі його слухають і всі зачаровані. Ось там, далі за Шумськом, лежить границя, а за границею є наша держава, а в тій державі наша влада... Шпачук все висловив як умів і як хотів. Гурток був розметений, і жалюгідні його рештки, осоромлені та зганьблені, валялися попід ногами мудрих цих людей. Шпачук сів і згорда дивився перед себе в темноту. Тиша глибока. Всі відчули, що вони в порівнянню зі Шпачуком майже ніщо.

— Хто голоситься ще до слова? — питає Гнатюк. Деякий час тиша. Ніхто не голоситься. Гнатюк дивиться понад голови. Всі голови підняті і всі дивляться на нього. І раптом серед цієї тиші голос:

— Я!

Хто це сказав? Шеремета. Він вже стоїть. У хаті при-
смерк, і не можна сказати, щоб він дуже вже хвилю-
вався. Всі добре знають, що Шеремета не може гово-
рити, але що з ним сталося? Він почав: — Мої товариші
Гриб та Біленко... А може навпаки: Біленко та Гриб...
А може... Я, зрештою, не розберу, хто з них де... До-
сить того, що вони обидва по-своєму дуже мудрі. На
здоровля їм їхня мудрість. Я тільки не второпаю, нащо
вони так старанно її витрачають... Витрачають тай ви-
трачають, а святе писаніє глаголе: не мечить бісера пе-
ред свинями. Мушу їм віддати справедливість. Мене вони
таки знищили. Ви тут всі чули... Мали вуха і чули...
Мали також очі і бачили... Я їх зрозумів...

А от товариша нашого Шпачука я зрозумів менше:
він говорив зовсім так само, а може й ліпше, ніж наш
посол Луцкевич у варшавському соймі. Я майже пере-
конаний, що товаришеві Шпачукові не сидіти з нами на
лаві шостої кляси цієї паршивої гімназії, а сидіти на
лаві пишного сенату, або бодай сойму. Ми помилились,
не виставивши туди його кандидатури... Він, наприклад,
висміяв наші віршики. Це дуже влучно. Він висміяв на-
ше кохання. Чудово... Шпачук не пише віршиків і не
кохає. Він навіть запустив, як бачите, вуса. Ну, й щож
тут дивного. Він вже бував десь на якомусь фронті...

Я тільки цікавий, що ми маємо робити? Коли послу-
хати Шпачука, то ми маємо кинути гімназію. Отак всі
кинути і кінець... Всі в революцію, чи правда? А При-
хода мовчить, мов мумія. І ви всі мовчите і, бачу, спів-
чуваєте. А в Шпачукових словах стільки правди!.. І ба-
гато, багато тут мудрого... Я кажу: як доростемо —
будемо Шпачуками. А тимчасом ми є ми! Пишемо вір-
шики, бо нам такі пишуться. Думаємо зелено і кучеряво,
і кому соромно, хай признається. Мені не соромно... Те,
що я червонію, це поки що моя справа... Що до кохан-
ня... Вибачте. Блажен, хто в молодості молод, — казав
хтось там. Гірше, коли люди молоді в таких роках, коли
треба бути дорослими.

— Досить! — крикнув Гриб. Василь поглянув в його
бік і трохи зніяковів.

— Досить? Не перечу, Грибе! Можеш говорити ти, —
сказав Василь і сів.

Але говорив не Гриб, а Козенко. Цей взяв зовсім інший тон. — Товариші! казав він гостро. Гострий його ніс і гострий язик творять цілість. — Я зовсім не знав, що Василь Шеремета може бути не тільки прекрасним кавалером, світською, так би мовити, людиною, але й не менш світською і цілком дотепною дитиною. Ось він, наприклад, цілком мудро й дотепно зазначив, що він має право на кохання. Правильно. Він має те право і ніхто йому його не відбере. Тим більше, що дама його серця це майже фея...

— Козенку! — зупинив його Гнатюк. — Говори на тему... Василь гостро і густо почервонів. Він відчув в собі злість.

— А всі говорили на тему? — питає Козенко.

— Я домагаюся порядку! — Вже піднесеним голосом сказав Гнатюк.

— А ми домагаємось права! — зірвався і гукнув Біленко.

— Хто це „ми“? — питає швидко Гнатюк.

— Ми! — зірвався так само Гриб і вдарив себе в груди. — Говори, Козенку!

— Може говорити, але на тему, до звіту, до діла... Особисті справи нікого не сміють обходити... — казав гостро і з натиском Гнатюк. Прощу!

На хвилинку втихли. Козенко говорив далі. Він густо сів сарказмом. Кожне його слово — цв'ях, вбитий в самий мозок противника. Розніс, розстроцив, розметав усіх і все — віршики, весь гурток, кохання всього світу, всю молодість. Він є за рішучу революційну політичну роботу. Хто не з ним, той проти нього! — закінчив Козенко. І виявилось, що проти нього було мало. Більшість, що забирали слово ганьбили гурток „Юнацтво“, топтали і зневажали його зміст, а Приходу, що покликав все те до життя, назвали слинтяєм, що не вмів відчепитись від маминої спідниці...

Затягли, що й кінця не видно, а ще багато роботи. Вибір нової управи, комісії праці, редакційної, і ще там якоїсь. Найперше вибори голови. Не зважаючи на все — на те, друге й третє, на голову гуртка пропоновано знову Шеремету. Проти нього Москалюк. Василь здивований. І що це має значити? Він і Москалюк? І щойно пізніше

він збагнув... Василь встає і рішуче свою кандидатуру здійсмає: — Я відмовляюсь!

— Чому? — питає Гнатюк.

— Тому, — каже сердито Шеремета.

— І що за чорт! — кричить Гриб. Зривається Сецюк:
— Шеремета голова!

— А я кажу, що ні! — перечить Шеремета...

— Голосуємо!

— Голосуємо, голосуємо!

Встає Козенко. — Ні! Я проти. Головою має бути Москалюк!

— Як Москалюк? Чому! — здивований Гриб. — Ми хіба... — Але його перебиває Шпачук: — Я пропоную голосувати! Шеремета, Москалюк... Шеремета ще раз встає: — А я пропоную, що на чолі гуртка має стояти або Шпачук, або Козенко. Чому вони відмовляються?

— Бо збори нас не хочуть... Вони хочуть тебе, і ти будеш, — каже досить рішуче з посмішкою Шпачук. — Голосуймо...

Гнатюк ставить на голосовання дві кандидатури. Шеремета, Москалюк... Голосують таємно. Шеремета дістає більшість. Але тоді ще раз встає Козенко. — Я, — каже він, — не погоджуюсь. — Голосовання відбулось під натиском... Шпачук не має права робити якогось натиску. Тут ходить нам про діло. Нам треба голову...

— Я рішуче і остаточно відмовляюсь, — встає і говорить Шеремета. — І то якраз на користь Москалюка з Козенком. А після цього встав, нарешті, Прихода. Він сказав: — Я бачу, що тут іде гра в сліпу бабу. Кому, нащо і для чого це? Козенко хоче керувати гуртком? Так чому не скаже просто? Нащо ті викрутаси?

Козенко ображений. Він встає і накидається на Приходу. Гриб та Біленко виразніше нахабніють і зчиняють галас. Гнатюк дзвонить, Гриб проголошує, що Прихода зарозумілий, що він сам веде всі справи, що не радиться з людьми, що він гордий і що його треба з гуртка виключити. Прихода встає: — Я вимагаю, щоб Гриб узяв назад свої слова, а як ні, то я сам виступаю...

— Виступай! — крикнув Біленко... Прихода встав і ображений вийшов. Біленко виступив на середину і, роз-

махуючи руками, ревів: — Бачили? І варто мати такого товариша! Хто за те, щоб він був в гуртку? Піднось руку! Ніхто. І справді ніхто, бо ніхто не брав цього поважно. Але Біленко не вдовольняється. — Хто проти Приходи! — крикнув він, і більшість рук піднеслося. — Більшість! Більшість! — реве Гриб. Геть з Приходою!

Гнатюк дзвонить, а потім звертається до всіх. — Я уважаю за неможливе провадити ці збори. Тут справді зібрались люди, які не хочуть порядку. Вони хочуть іншого і хай те інше мають. Я зрікаюсь головування.

Зчинився шум, гамір. Говорили всі, а ніхто не слухав. Мовчали тільки Шпачук та Козенко. Вони були зовсім спокійні і посвоєму тріомфували. Василь встав і, вбравши момент, сказав:

— Я ще не почуваюсь божевільним, щоб тут бути! — він взяв свою кепку, надягнув її низько на лоба і вийшов. За ним голосно пристукнулися двері. Ще ніколи не був він так дошкульно, гостро зворушений як тепер. Десь там за плечима востаннє чув рев своїх товаришів, але в ту саму мить він уже біг поночі вниз вузькою і слизькою стежкою. Ноги ковзались, але він тримався з усіх сил. Потім біг глибокою дорогою. Високо і далеко, над густим гіллям величезних осокорів та кленів серед білих хмарин блищав білий місяць. Подекуди, де сяйво його проривалося до землі, іскрився переливно сухий сніг.

Спочатку Василь сам не знав, куди має бігти. Біг і біг. Засунув руки у кишені своєї чорної чемерки і швидко сукав ногами. Місто ще жило, рухалось. Коли вирвався на Широку вулицю, йому полегшало. З брязкотом балобонів промайнули санки. Візник з башликом на голві бив батою по конях.

І аж біля кав'ярні „Уділ“, якраз там, де мав повертати на свою вулицю, спало йому на думку: скочу до Приходи. Інакше не буду спати... Василь біжить далі і далі, штовхається по вузькому хіднику, ковзається на зворотах, зупиняється перед вечірнім комільотом і купує „Кур'єра“.

Потім звернув на Директорську і пішов швидко під гору...

Прихода був уже дома; роздягнений, без краватки, він

уже сидів у своїй кімнаті і писав. Відчинила його господина — міцно, добре збудована жінка з великими карими очима. — Це ти? — дивується Прихода...

— Як бачиш...

— Що там? Що там? Кажі!

— Ідіоти! — з серцем вирвалось у Василя.

— Ну, що?

— Каналії! Це вони навмисне. Вони хотіли мене не тільки висміяти. Більше... Ти розумієш? Знаєш, Анатолію? Я вже все збагнув... Це тактика... Затягнути немилу людину і скомпромітувати... Ну скажи сам? Ти ж бачив... Не думаєш, що це комуністи? Але що я їм зробив? Що? Я маю вражіння, що вони просто ненавидять. Усе ненавидять. Усе чисто. Мене, тебе, Настю, директора, Варвару Сергіївну... Більше. Я тобі скажу: вони ненавидять самих себе... От клянусь, Анатолію, що це так... Скажеш мені, що Шпачук когось любить? Чи може когось любити Козенко?... Вони просто гідують любов'ю... Їм огидне це слово, воно їх крутить, як халера... Ех...

Василь був схвильований і не міг спинитися. Прихода дивився на нього уважно. — Ти, Василю, маєш рацію... Але я помітив... Я знаєш, що помітив? Я помітив, що ми всі перед ними пасуємо...

— Як? — кидає Василь і привстає.

— А так... Пасуємо... Ми вийшли...

— І добре, Анатолію!... Сидіти з ними... Ніколи! Я... Ні, ні! Я був з ними. Я думав — Козенко хлопець. Ні. Анатолію! Я такого не визнаю. Я визнаю мужність... Що у них? Ти кажеш — нахабство. Добре, але нахабство, вибач, це не сила... Ніщо! Вони, я знаю... Вони істерики... Вони нахаби і вони... Словом ідіоти! Це щось з Достоевського...

— Так, — каже Прихода. — На жаль... А ми маємо стільки роботи...

— Роботи... Ніколи, нічого вони не зроблять...

— Але... не кажи. Вони зроблять шум...

— Шум! Так... Власне — шум! А що ти тут пишеш?

— Щоденника... Я не бійсь... Не так, як ти... дівчина... Стільки тоді...

— Бо я не можу... Ти, Прихода... Ти маєш... Ну, одним словом, що тут... Точка... Може прочитаєш? Читай!

Прихода взяв зшиток. Сторінки його списано старанно, чітко, чисто. Василь обожнює цю виразність. Обожнює, бо сам не може, не вмє і не з'умє дійти такого... Анатоль читає: „Субота. Щойно вернувся з загальних зборів „нашого“ гуртка „Юнацтво“. Я вже не є його член. Мене викинули. Отак взяли й викинули. Василь Шеремета ще там зістався, але вони і його викинуть. Ми їм там непотрібні“.

Чому ми їм не потрібні? І то кому „їм“. Ці питання дуже важливі. Хочу на них дати передовсім собі відповідь. Ми їм непотрібні, бо я гордий. Ми їм непотрібні, бо Шеремета розумний. Гордих і розумних наш народ органічно не любить...

— Стій, — каже перелякано Василь. — Ти це на правду? Прихода подивився на Василя синіми, м'якими очима. — Ти цього ще не помітив.

— Ні, — каже Василь. Я цього не помітив... Ну, як це... Ну, як? Кажеш, народ?

— Так. Наш народ... У масі... Одиниці — ні! У нас є люди, що шанують розум... Але я краще читаю: „їм“ це значить масі. Я дивився на них, зблизька й здалека... Боже великий! Це справжня маса, ті юні людики, розпатлана моруга з білими гладкими лобами, на котрих росте добра, тверда чуприна. І як боляче, що у нас немає виховників. Вони-ж ложки не вмюють тримати в руках. Ця трагедія змушує їх шукати еманадії. Вони лізуть читати великі і грубі книги, щоб вперто і трагічно для них їх не розуміти. Я кажу, про Козенка і я мовчу, про Гриба. Ці антиподи є на землі тільки для того, щоб були маси і були їх проводирі, але вони одно тіло. Гриб — маса. Козенко — вождь маси.

— Не читай, Анатолію! — каже Василь.

Анатоль перестає читати і здивовано дивиться на Василя. — Я, — продовжує Василь, не можу такого чути. Знаю, що ти кажеш правду, але не можу... Але скажи мені... Ні... Ти таки скажи: ти віриш у свої слова? Звідки ці спостереження? Яка це, власне, злочинна думка... Не думаєш ти, що ми себе... Ну, як тут краще, мужніше сказати? Розклеюємо... Нашу душу? Я чую, що ми її розводимо у воді, мов цукор...

— І ти сказав правду... Мов цукор. Робимо солодку атмосферу.

Василь деякий час думає, надумує, дивиться на край стола, де лежить томик із золотим тисненням, великі, чіткі літери втиснені у стару шкіру. Цей томик переложений листівкою і видно, Прихода зовсім недавно мав з ним діло.

— Тааа! Щось нам треба робити... щось більше... Я ще не знаю, що саме. Може йти на якусь велику війну. Наша революція, це велитенська хиба. Що нам вона дала? Революцію роблять... малі люди. Чи не правду кажу? Я жажнувся, Анатолію... Невже наш Козенко буде кермувати долею народу?

Це був їх тон... Так вони грали і грали якраз міцно. Мабуть їх гостро вражено. Василь мав натягнуті нерви, а серце билось у грудях сильніше, ніж коли інше. Після Анатоль прочитав Василю свої вірші. Василь знайшов їх трагічно слабими, але з чемности не висловив цього. Анатоль показав Василю великий, грубий у темномалиновій обкладинці зшиток, де списано педантичним письмом багато віршів. Між віршами інколи помітки — листки, сухі квітки, позлітка, шматок стрічки. Василь не питав, але здогадувався. Прихода подобрішав, розм'як, поширився. Дивився і бачив Василя по новому, як ніколи, вийняв кілька малих конвертів, на котрих дрібними і нерівними літерами були писані признання. Василь не міг вийти з дива. Прихода вже дістає такі прекрасні листи, і Василь мусить йому подивляти...

На дворі місяць, підбирав мороз, стояли спокійно дерева, блищали стріхи будинків, інколи димів димар і в різних місцях горіли бліді в сяйві місяця електричні жарівки.

„Ах, який я дивний, тричі дивний...“

Я розм'як, в мені багато сили.“

„Геть слова! Не можна писати... Треба різьбити. Треба чеканити на серцях. Треба, щоб кров нашого серця обмивала літери, які промовляють за нас.“ Ці слова вийнято з Василевого щоденника; їх він вписав туди того саме вечора, чи краще ночі, біля години першої. Всі вже спали. Євген також. За стіною повільно, рівно, дуже спокійно і одночасно сумно вибивав годинник. Хто може спинити його сумне биття? Кому дано зрозуміти його незрушний спокій?

ДНІ ПІЗНАННЯ.

Коли б Василь міг сидіти на місці. Взяти книжку, підручника латини і, як добрий, порядний учень, сісти і літеру за літерою вивчати. Василь не має сили сидіти. Він раненько зривається. За вікном сірий день. Небо встелене, чи краще заповнене, сірою мряковиною. Деревна оздоблені інеем.

Це нічого, що неділя. Василь чує поклик... Його ось цілком виразно кличе місто, сірий ранок, соборний дзвін. Можливо, там чекає те „щось“, що відчуває ціла його істота і чого не висловиш словом. Може він вийде, а „воно“ стоїть, може пройде на Широку, а воно там чекає. І він іде. Кудись іде, без відповіді, без „знаю“.

І жити цікаво. Він не буває сам. Скрізь, куди йде, чує побіч наявність несподіванки. Може вийде за ріг Костельної і... О! Це ти? Чекаю, чекаю... Ходімо разом. У школі на лавиці, чи на перерві в роздягальні, перед і після лекцій, там і тут, скрізь чекає те саме. У розмовах з товаришами може впасти одно тільки слово, і душа вже загоряється наново і серце вже вибиває ритм напруження.

Ввечері на пробі... Зовсім тут близько, простягни тільки руку... Очі постійно дивляться, бачать все, найменший дріб'язок. Вуха постійно чують... Який той голос звучний, теплий, що вникає і зворушує... І немає дня спочинку. Все навкруги біля цього — храм, всесвіт, сміх і сльози.

Тільки одно: Василь у ці дні її не „проводить“. Після театру, після всього іншого... Треба уникнути в тінь, усунути заздрість. Не має, зрештою, сили, чи відваги, чи хто його зна чого. Може це сором юности, однак це більше, ніж сором. Скромність, інтимна святість, виключна чистота, те, з чого в людини родиться символ янгола, надхнення величного пориву, що виливається словом молитви. Якось так воно є. Цікаво, повно, звабливо...

Василь довідується ще одну річ: Мединська і Гнатюк „щось мають“. Він це знав давно, але тепер на пробах, коли він „грає Івана“, а вона „жінку Михайлову“ Василь це ще виразніше бачить. І як, скажете, після цього проводити її, чути її мову, її близькість? Але „порвати“ з нею не має сили. І тому це ще дошкульніше вривається в його нутро. і тому він ще повніший...

Багато про це думає. Іноді тікає від думки, але даремно. Вона женеться за ним безнастанно. Жадні перешкоди, удень чи вночі, не спиняють думання.

Після загальних зборів „Юнацтва“ до Василя вперто й часто заходить Гнатюк. Чого він хоче? У школі, на вулиці, вдома зустрічає його і коли б не ті розмови — поважні і конечні, Василь не потребував би зближатися з ним. А так їх бачать разом. Там і там — у Хмелюка, у театрі. Вони вертаються з проби, а Настя йде спереду, чи ззаду і ніодин з цих двох не цікавиться її присутністю.

Її ім'я ні разу не вимовляється їхніми устами. Вона для них не існує. Ось вечір, випадає сніг, на вікнах ласиці, горять поодинокі ліхтарі, на вулиці мало людей. Василь і Гнатюк вертаються з Інтимного театру. Вони спізналися, бо завязующе обговорюють „Брехню“ Винниченка. У тій п'єсі багато людського, — каже Гнатюк. Вона така зрозуміла всім. Брехати собі, людям, Богові і врешті заплутатись, щоб не знати, де сама брехня і плутати її з правдою в ім'я великих і страшних вимог душі, чи тіла. Чи ти можеш собі уявити це? — Я чи можу? — питається Василь. Можу, але не зовсім. Визнаю чистоту. Не вірю в це якраз... — Маєш, певно, рацію — каже Гнатюк. — Певно. Ти маєш рацію... Я тільки беру ці виняткові вимоги... От у п'єсі... Вона любить. Вона не може признатися... Ти ж це розумієш? А що вона має робити? Признатися — значить стратити любов. Тоді що? Брехати?

— Дурне це все, — каже Василь.

— Маєш цілковиту рацію, — відповідає Гнатюк. Видно, що він взагалі пристає на Василеву думку. Однак, це щось виняткове. Його погодження також виняткове, не те, що потрібне йому для стилю розмови.

Ідуть Костельною догори, але Василеве мешкання минають. У вікнах його кімнати світиться; Василь каже: — Ну...

— Яке ну! Пройдімось. Проведи трохи...

Василь не має сили відмовити. Йдуть, заходять за ріг, йдуть попід загорожею „Тіволі“. Ліворуч хати — старі — престарі і між ними далі, під пагорбком, зі старими яблунами та сливами та невеличка хатка. Там Настя, Напевно там у вікнах світиться, фіранки хитаються, помітні тіні... Василь і Гнатюк проходять повз, не дивляться туди, розмовляють про те саме. Тільки Василь стихає голос. Ліпше було б пройти це місце мовчки, але не виходить...

Далі йдуть глибокою сховзькою стежкою. Справа і зліва дерева в інею. Інколи сипляться кусники льоду на голови...

Василь проводить Гнатюка ген далі, де мешкає Москалюк. Тут на перехресті двох доріг потиснули руки і розійшлися.

Василь вертається. Він тепер сам і думки його зужуються в одну точку. Тим більше, що ось він підходить до тієї хатини з трьома вікнами та білими фіраночками в них. Він цього не хоче, але все таки кроки його поволі зменшують швидкість. Менше, менше і ось він вже стоїть... Одійшов трохи і зупинився. Не може далі... Яка велика сила виходить звідти...

Василь не помічає часу. Проходять люди, тоді Василь вступається їм з дороги, відходить набік у тінь високого паркана... Це для того, щоб не помітив його хтось із знайомих.

Ось іде ще одна чорна постать. Василь трохи здивований. Постать доходить до фіртки, що веде до ганку малого будинку і зупиняється. Ще мить, фіртка відчиняється, постать швидким кроком простує до ганку. Ось вона вже на ганку і чути дзвінок. Василь цікавий і тому підходить ближче, хоча він і так вже здається все бачить. Це без сумніву Гнатюк. Це його розвальна, певна хода. Як не знати її. Це він. Ось відчинилися двері. Падає жмут світла і чути голос: — Це ти? Так пізно?

— Вибач! Не мав часу...

Двері зачинилися. Той і другий голос, світло, вибачення і докір, все це стверджує те саме. Василь не має більше сумнівів, він тільки весь до найглибшого вражений.

Після того Василь далі зустрічається з Гнатюком. Кожного дня. Гнатюк дивиться на Василя, як на божка,

і Василь не розуміє, чому стільки уваги. Іноді він дивиться на його високу, міцну постать і при тому має не зовсім добрі думки. Але він відганяє такі думки. Хай то все буде там десь, звідки воно приходить. Вдома, ввечорами, коли згасне світло, Василь лежить горілиць. Час іде, а сну ніяк немає. Думок безліч. Йому шкода себе. „Переживу... Забуду... Здушу... Мушу це зробити. Так далі не може бути...“ Ще одна хвилинка і думка переключається: „Настусю! Ви ж знаєте...“ Йде, йде, йде... Просто біжить, як на екрані. Горить! Дико і безжалісно! Василь вже лежить ниць, а над ним сєє, сліпучо й боляче для очей, його божество.

А коли вже сон переможе, він поволі відходить, чи краще западає, провалюється і летить. Летить без кінця і все таки там десь в безвісті він знов бачить перед собою вже невиразний, але не менш діткливий, виручий і зневладнюючий симбіоз. Йому сняться сні. І коли прокидається, йому здається, що сні були нічим іншим, як пізнанням того самого, тільки в якомусь іншому вимірі.

Після вчорашнього рішення „раз назавжди скінчити“, наступного ранку Василь вперто, мов проклятий, стовбичить у вікні. Чекає і то насторожено, мов птах. Він тремтить. Чекає, дивиться, не бачить речей, не думає, що може бути пізно, що спізниться на лекцію. Чекає, бо знає, що перед цими вікнами, трохи навкис по-за колодязем, попід залізною огорожею саду Гуляницького пройде вона у блакитно-сірому короткому плащі з перекинутим через плече шалем. Вона пройде в цей саме момент, а потім слідом за нею вийде з фіртки Василь, і крок у крок, на віддалі зору ока, аж до самої гімназії буде йти Василь.

Потім дуже цікавий перехід від такого ось мандру до лекції французької мови. Варвара Сергіївна, мов стихія, вривається і все змітає одним помахом своєї маленької руки. Її уста швидко белькочуть чужі слова. Василь їх не знає. У ньому зчиняється переполох. — Асей-ву! — казала вона. Він сідає. Вона дивиться на нього незрозуміло, він не дивиться взагалі, а тільки горить. Очі його залиті соромом і вогкі від надзвичайного напруження.

На перерві Василь сидить на місці, ніби прицв'яшений. Приходить Гнатюк і зриває його з того місця. Вони йдуть, проломлюються між тісним гуртом, штовхаються,

або штовхають їх, після вони на ганку, потім збігають сходами вниз і йдуть певними кроками за хлів, де курять. Збираються курці. Вони ось стоять колом зі своїми цигарками, Бакаларов оповідає дотепи, всі сміються. Валя Лискевич, гикаючи, намагається розповісти про вчорашню пригоду у Хмелюка, і всі також сміються. Василь стоїть тут також, уста його сміються також, але його душа не оживлює того дивного сміху.

Василь ще має звичку, запозичену у Насті, вийти до роздягальні, стати перед вузьким, але високим вікном, закласти руки в кишені і так стояти та дивитися. Від людей його закривають відчинені навстіж вхідні двері, а перед очима відкривається обмежена панорама гімназійного двору. Можна всіх бачити згори і можна про всіх думати.

Василь це інколи повторює. Цього дня до нього досить несподівано підходить Настя. Василь трохи звиває свої щупки. Щоб замазати свою розгубленість, він користує з нечемности.

— Чому ви, Василю, такий? — питає Настя. Питає мабуть отак, щоб зачепити розмову.

— А який? — відповідає він, не повертаючись.

— Ви мене уникаєте?

— Вас? Ні. Це вам так здається.

— А що ви тепер робите?

— Всячину... читаю...

— Маєте щось цікаве? — вона має на увазі книжку.

— Цікаве? Я не сказав би... Якась нісенітниця, не варто навіть згадувати...

— Маю до вас прохання, — каже вона, підступаючи ближче до вікна. Їхні плечі доторкаються. Йому хочеться ступити назад, чи вперед, але не може. Мусить стояти. — Слухаю ваше прохання, — каже він, і голос рветься, мов перетягнута струна. В душі болочий зойк.

— Чи не провели б ви мене сьогодні по пробі до моєї приятельки? — каже вона і дивиться на нього скося. — Це за Просвітою, — пояснює вона. Він робить крок назад. — Не можу, — вирвав з себе слово. Зчиняється порожнеча; щоб її заповнити, каже: — Маю побачення...

Мовчанка і ніяковість. На щастя — дзвінок. Вони відриваються від вікна і вже різними шляхами вертаються в тому ж напрямку назад...

Про цю дурну свою відповідь Василь думає, думає і думає. А що, як вона повірила. І хай... Хай знає... Знає? Яке там знає. Вона може все те взяти, зім'яти і відкинути. Яким правом він був такий... Думає, далі думає і все вертає до того самого. Він прип'ятий до своєї брехні, мов слон до стовпа...

У вечері, того самого дня на пробі Василь слідкує за Настею. Можливо вона хоч зробить натяк про те, що казала рано. Ні. Ніяких ознак таких намірів. Вона навіть байдужа до нього, рідко дивиться в його бік, сприймає його суфльорство згори. Проба кінчається. Всі виходять до роздягальні. Василь пхається отуди, де вона одягається, але вона вже одягнута, підвинувся Луцкевич, з місця бере її під руку, і вони спокійно виходять... Раз, два, три... По сходах, по сходах і ось вони вже йдуть ховзькою стежкою попід каптанами. Луцкевич щільніше бере її руку, бо тут слизько. Пішли.

Василь іде також, але назирці. Смішно й негарно. Відстає, щоб загубити їх з очей, але це якось не вдається. І він їх бачить весь час. Бачить навіть через темноту, навіть за рогом, а коли трохи спускає з очей, то в ту ж мить ноги збільшують крок і хоч-не-хоч, а їх знову видно. Так він провів їх аж туди, за Просвіту. Це невеликий будиночок із шкляним ганком. Луцкевич довго тримає її руку у своїй. Пустив. Вона повільно ступає на сходи, він повертається...

Василь не відходить. Луцкевич повертається та йде просто на Василя. Байдуже. Зустрілися і Луцкевич питає: — Що тут робиш? Василь відповідає: — Чекаю. — Ти тут мешкаєш? Ні. Ти мешкаєш там, на Костельній... Не йдеш зо мною?

— Ні, — відповідає Василь.

— Я тепер на Туніках... Проводив ось Мединську. Вона пішла до Малиновської... Слухай? зненацька повертає розмову Луцкевич... — Ти не знаєш? Що це таке між Гнатуком і Мединською?

Василь жорстоко червоніє. Світло ліхтаря падає на нього, і він повертається. — Не знаю, — каже він. Голос його звучить глухо.

— Між ними щось діється. Мединська плаче. Я думав — ти знаєш. Ти ж весь час з Гнатуком. А я вважаю, що вона перечулена. Ти не думаєш? Ходи!

— Ні. Я почекаю...

— До побачення! Лупкевич подав руку і пішов. Василь лишається. Вулицею біжить пургастий сніг і завивається довколо ліхтарного стовпа. Ось ще хтось іде. З темноти поволі вилонюється Річицький. Василь вже не тікає. Порівнявшись Річицький питає: — Ви що тут робите?

Василь ніяковіє. — Я був на пробі. — каже він певно.

— На пробі! Проба вже давно скінчилася.

— Я ще заходив до Просвіти, — каже Василь.

— До Просвіти! До Просвіти! Ви-но туди не дуже заходьте. Це не для учнів.

— А для кого—ж?

— Влада і так нам закидає політику.

— Я гадаю... Я думаю — Просвіта не політика.

— Це ви так думаєте. Інакше дивиться на це влада.

— Ми ж у гімназії не маємо бібліотеки. Де будемо брати книжки?

— Так, Ви підіть і скажіть „ім“... Но, но, но! Будьте краще обережні. Закриють гімназію і все... Про вас і так питали в директора.

Василь дивиться на свого учителя. Він не може нічого йому сказати. Йому треба було б сказати таке: — „Учителю мій! Не хвилюйся. Я і так все знаю.“ На Василевих устах повага. Річицький дивиться на нього, потім повертається і відходить. Василь деякий час проводить свого учителя поглядом, поки той не ховається за рогом.

Вечір проходить над містом і тікає далі. Іноді з неба прориваються дрібні зорини. Вітер віє і мете снігом по ковзькому бруку. Збоку по узгір'ю стоять старі хатини, і в одній з них через побиті вікна рветься назовні репіт. немовляти.

Василь таки дочекався поки вийде Настя. Але вона не сама. З нею її приятелька. Він не насмілився підійти. Відійшов на бік, пропустив їх і пішов поволі назирцем, немов тінь, що тягнеться, куди її тягнеш.

ВЕЧІР — БАЛЬ.

Варвара Сергіївна на лекції сказала: — Ну? Наш баль наближається. Нагадую: все мусить бути без закиду. Звертаю вашу увагу: хто, хто, але моя кляса мусить підтягнутися. Москалюк! Вам на вечері не бути мабуть. І чому це ви не мистесь?

Москалюк підтирає рукавом носа. Варвара Сергіївна вибухає: — І хто це вас так учив? фуй! Де ваша хустина? Ні, хлопці. Пам'ятайте! Я цілком поважно: мусите підтягнутись.

Василь і Євген мають досить клопоту. Вони й самі знають, що так на баль не ходять. Старі френчі, обвислі кишені, видуті штани... Ні, ні. Але де та рада? Друге лихо — гроші. Щось треба діяти. Гроші потрібні. Будуть танці, буфет. Буде шоколяда і кава з тісточками. Ніяк від цього не відмовишся. Що б сказала історія? Єдина рада — Фройко. Знов потрібні кредити і то поважні. Знов розмови з батьком... Те саме з Євгеном.

Стихія-баль летить з неувяних висот і вже ось-ось цілим своїм тягарем навалиться на хисткі можливості хлопців. На пробах справжній Вавилон. Гриб із своїм Матюшою бушує, мов буревій. Так само Біленко. Так само всі. „Суєта“ йде повною парою.

Справжній нерв усього — Варвара Сергіївна. Вона знає все, бачить все, чує все. Збирають посуд, білизну, картини, розносять запрошення. Напікають гори коржиків, пиріжків, солодких пінних тісточок. З'являються скрині лікерів, коньяків, горілок.

Загляньте випадково до залі комерційної школи... Що там діється! Скільки зеленого галуззя, скільки гірлянд, скільки картин по стінах — і Останній день Помпеї, і Репін, і Красицький і бозна ще хто там з'явився. А поміст блищить та сяє, а світло зверху вдарило, бризнуло і розлилося. Варвара Сергіївна не вміє захоплюватись. Їй тільки лишається потай дискретно посміхатись.

Стихія-баль вже тут. Готово. Втомлені, розчервонілі молоді люди нашвидку розходяться, щоб привести й себе до порядку.

Василь Шеремета вирішує витримати цей бій до кінця. Він міг би обійтись і без буфету, без шоколяди. Більше. Він готовий не вечеряти взагалі, але там є інші. Не так подумає Гнатюк, Хмелюк, навіть Євген. А що, як Настя, Мирочка... Як трапиться буфет, а там помаранчі, канапки з ікрою... Ні. Витримати потрібно.

І Василь побіг на Шумську рогачку до Фройка. — На що вам стільки грошей? — питає Фройко. — Хм... На що. Питання... — Треба, Фройку! Наука коштує, — каже Василь. Немає часу на філософію. Бігти, далі, темно... Вечір-баль, вечір-баль, вже ось спадає темінь... А ще стільки роботи.

Найперше треба відвідати голяра. Василь вже заростає препоганим мохом, і його підборіддя вимагає бритви. Волосся також конче треба підстригти. Йдуть разом з Євгеном. Сьогодні вони рішені на все. Опинилися в першорядній голярні, куди заходить тільки міська аристократія. Тримуються солідно, говорять поважно. — Вам постригтися? — вклоняється голяр. — Так. І поголитися... Будь ласка...

Василь і Євген сидять перед великими дзеркалами. На них дивляться розчервонілі, піднесені обличчя, вихристі губи, блискучі очі. Голяр старанно пригладжує всі ті вихри, але вони не піддаються... Вони стирчать шалено, настирливо, визивно... — Що робити? — кидає між іншим голяр. — Може зробити завивку? — обережно питає він. А скільки це може коштувати, подумав Василь. Ах, що там сьогодні рахувати. — Так... Будь ласка... Робіть завивку, — киває Василь головою. Розуміється Євген наслідує колегу. Мить і голови їх опинилися під шаленою нагінкою голяра. Він їх скуб, пік, крутив, завертав сюди, зарертав туди, і по часі хлопці почувають на голові замість волосся якусь тверду, теплу шапку. Здається, що голови стягнуто обручами. Їх не можна пізнати. Вони хвилясті, вони охайні, вони пригладжені... Це голови, зняті з вивіски голярні...

Хлопці великодушно платять, щедро дають „на чай“, до побачення... Голяр їх проводить низьким, вишуканим

поклоном... Опинились на людній вулиці і ступають гордо і незалежно, мов справжні аристократи. І тільки вдома, коли вже все майже зроблено, коли липається одягнути випрасований френч, насадити кепку і сказати „з Богом“, як з'являється господиня. Перші її слова були: — О! Господи! І хто це вас так спаскудив?

Такого щирого великого здивовання хлопці вже давно не бачили. Спаскудив? Це сильно сказано. Василь і Євген збентежені. Їх голови ще раз опиняються в дзеркалі. Так. Щось тут не те... Якось воно дивно... Щось в тому є бараняче... Це досить смішно. Ні. Господиня має цілковиту рацію... Хлопці негайно беруться до своїх кучерів. Негайно їх мочать, чешуть, але не так то воно зроблено. Вони вперто обстоюють своє існування... А час біжить, а на Василя чекають, а вже час відходити.

Ідуть. Будь-що-будь... Вириваються на вулицю і в пітьмі попід огорожею саду Гуляницького наповнені острахом за свої кучері, піднесені і збентежені хлопці дружньо ступають вперед. Вітер різьє їхні розгорячені обличчя.

Дорогою вже хлопці переганяють юрби народу, що йдуть в напрямку комерційної школи. Перед її під'їздом вже ясно світиться, там товпляться люди і збоку цілий ряд візників. Василь пригадує балі, як про них пишеться в книжках. Він чує себе наструнчено. Кроки його чіткі, швидкі, і він біжить по сходах до салі, а назустріч йому гремить духова оркестра дванадцятого полку уланів з Білокриниці.

Здається, що люди не ходять, а танцюють у такт музиці. В роздягальні всі вони переображуються. Туди йдуть звичайні, буденні, а звідти виходять оновлені, сяючі. Жінки обертаються у чарівних фей, а мужчини у казкових Іванів Царевичів. Сукні розвіваються, кучері пінно збиті, оздоби сяють переливно. Рожеві, білі, кремові — тони, півтони і все разом гойдається, мов хвиля моря — відбоєм-прибоєм, сюди й туди...

А оркестра гремить, а оркестра бушує... А пари за парами йдуть та йдуть. Кивають знайомим, посміхаються, цілують і цілуються, прицокують військові закаблуками. Бачать їх всі? Досить вони блищать? Оглядаються і дивуються та всіх дивують собою. Молоді вони і чують себе такими...

Заля наповнюється. Оркестра гримить. Молодь, галаслива і неспокійна, виповнює широкі простори. У перших рядах — поважні громадяни міста. Там також красується пані Амалия. Вона дивиться крізь льорнетку, а побіч знайомі, приятелі, поклонники, коханці. Там також знаменитий студент краківського університету і кілька артистів трупи Комаровського.

За сценою рух, шум, поспіх. Декоратори, гримувальники; метушаться перевтомлений Семен Іванович і хриплим здушеним голосом кидає слова. — Сюди! Ви! Вдягайтесь! Куди? Не туди!... Так. Це малий Вавилон. Роздягальна повна барвистих одягів. Перуки, гуні, якесь знаряддя, картини. Все то вперемішку, а між усім тим з лютим виразом з'являються і зникають то ті, то інші... Гриб тут, Біленко, Луцкевич, Мединська, Варвара... Напіводягнені, розпатлані, недомальовані... Урядовець царських часів, унтер у мундурі, дядько з брилем, жінка в очіпку, пані з криноліном, замузаний хлопчисько... Темпо, темпо, темпо...

На залі тихий шум, ніби там ледве-ледве хвилює море. Завіса повільно гоїдається. Семен Іванович на спотикача вривається сюди, вривається туди, рухом довгих рук закидає з чола волосся і наказує: — Ставте столи. Обережно! Ні. Канапу сюди! Суфлер — до буди! — Збоку готові, сяючі, у пишному полтавському вбранні Люся й Настуся — друга з хору. Як їм весело! Як горять їхні щоби! Як світяться блисками очі... — Другий дзвінок! — здушено кричить Семен Іванович. Дзвінок вже дзеленьчить, порядок вкрадається, артисти виходять готові. — На місця! На місця! — хрипить Семен Іванович, ніби капітан корабля підчас бурі. І всі по черзі займають свої місця. Робиться само собою. Відомий кожний рух. Ноги стають, руки лягають на бедра, очі спрямовані вскіс... Шум, шум, шум... Рух повітря хитає завісу, і десь там дзеленьчить третій й останній дзвінок.

Суфлер вимовляє слова. Рвучко, хвойно, одним шарпком, розкидаючи пурпуровими полами, вправо і вліво розривається завіса. Заля повільно, з відбоям, лягає. Довга, широка, як прірва, повна людських голів. Шум її, мов луна, десь там в темноті завмирає. На сцені картина, і всі очі звернені туди...

Вечір завертвся. Час тікає, години летять... Дії, мов сторінки книги, перегортаються. Одна, друга, третя... Між ними перерви, марші оркестри. Люди входять, виходять, встають і сідають... І ось остання дія, останні слова, завіса і буря оплесків... Оркестра гримнула марша...

Василь Шеремета вилазить із своєї будки. Просидів у ній три години. По сцені, за сценою рух. З залі приходять з ґратуляціями. Втомлений Семен Іванович потискає руки. — Прекрасно, прекрасно! Добре, Семене Івановичу! — Но, но, но... Це так собі... Що там, — говорить наспіх Семен Іванович. Він ще не може опам'ятатися. Його машина ще в русі. — Семене Івановичу! — гукають на нього з роздягальні. Спішить туди. Стоїть Гнатюк. Він тільки що натягнув свої чорні нові штани, шлейки звисають, сорочка розхрістана, але в руках у нього вже пляшка чистої Бачевського і чимала чарка. — За успішне закінчення суєти-суєт! — наливає чарку і подає Семенові Івановичу. — Так, за успішне! — каже той з чарівною усмішкою. — А я признатися потерпав. З'явився молодий Хмелюк. Він не брав участі у виставі, але він тут потрібний. Він уже вичарував „закусенцію“ у вигляді мішанини „добра і зла“. П'ють. До Гнатюка, до Луцкевича, до Гриба, до Біленка. Здоров і дай-Боже! По короткій хвилині з тарілки зникає „добро і зло“, а з пляшки горілка.

Світ одразу ширшає, очі дивляться рожево. Тепер можна сміливо пересягнути межу віку і піти навпростець у найбільшу гущавину тих, що під звуки оркестри описують танечні кола. Приємно почути себе юнаком серед дорослих, не думаючи про ніщо. Жити і радіти. Радіти і жити.

Жінки передягаються довше. У них там всілякі кучері, завивання, приміряння. У них сьогодні великий день. Їм плескали, їх подивляли тисячі очей, і хто там знає, що їх якраз чекає при першому кроці виступу серед цього шумливого світу. Направду не зашкодить трохи уважніше приглянутися до уст, до брів, до вій, до кожної дрібнички в їхньому чисельному збройному арсеналі.

Але ось вони виходять. Ні. Це вже не Настуся і не Варвара... Це вже щось зовсім інше. До них вже нія-

ково отак просто підходити. Настя сьогодні піднялась на таку височінь, що бачити її зблизька судилося хіба вибранцям неба... Цвітуха, тонка і струнка. Волосся її зачісане догори горить сріблом, і в ньому, блищить діадема з перлів... Тонкі уста злегка зарожевлені. Втома й нервовість обарвила її свіжі щічки. Блакитне серпанкове убрання доповнює цілість.

Під руку з Варварою вони пройшли повз сцену, кивнули хлопцям головами і зникли. Шум залі прийняв їх у свої обійми і не вернув.

Василь зрозумів усе. Він сьогодні викреслений з життя. Нічого не поміг йому Бачевський. Даремно. Він бачить зовсім тут перед собою свою нагу вбогість... Гнатюк, як тільки упорався з горілкою, зник. Йому судилося з'явитися назад саме в ту мить, коли Василь, мов розтощений, стояв і дивацько, розгублено дивився туди, де зник його привид. Він відчув, що міцна, тверда рука згрібнула його карк. — Ти що? — чує він над своїм вухом. Повернувся. Перед ним Гнатюк, але який... На ньому чорне, нове вбрання, на ньому біла маніжка, на ньому чорна краватка-метелик. У! Таким ще не бачили Гнатюка. Василь отетерів остаточно, але Гнатюк не дав йому часу провалитись крізь землю. Він схопив Василя під руку, і обидва шубовснули в шумливо-пінну залю...

Там вже гремів вальс, і перед їх розгорілими очима пролітали в танцях пари. Попід стінами збитим натовпом стоять люди. Гнатюк і Василь увірвались у той натовп, їм хочеться кудись пробитись, вони роблять такі спроби... Перед їх очима обличчя... Все то своєрідні, гарячі, розчервонілі обличчя... Мужчини і жінки, молоді і старші... Їх тіла розгорячілі і всі випромінюють тепло, майже жар.

— Ти танцюєш? — питає в захваті Гнатюк.

— Ні, — каже Василь. Кидає це слово, сам дивиться туди, де летять пари. Там також Настя. Бачить її. Очі його сліdkують за нею, біжать разом з вируючою блакитною хмариною, що ось відлітає в глибину... Як би кинувся туди і дико закрутився... Ні, ходімо геть! Прориваються крізь натовп, натрапляють на знайомих, попався навіть Козенко — малий, непомітний, мов цвях... Добилися до вихідних дверей і, напштовхуючись на людей, пішли, тупаючи, униз по сходах...

Зупинилися в буфеті. За буфетом стояла сама Варвара Сергіївна. Прекрасна, дорогоцінна, урочиста... Зовсім, зовсім чудо, але вона тримається меж землі і не пнеться до неба. Вона чарівно наливає чарки, чарівно ховає банківки, які сипляться й сипляться, мов справжнє листя восени... Темносиня оксамитова сукня з пишним лисом додає їй королівської недосяжності...

Всі стільці зайняті. Всі столи заставлені. Всі місця заповнені. Треба стати невидним або озброїтись терпінням, поки хтось висмикнеться, залишить свій простір, щоб його негайно заповнити собою. — Авансе! — чує Василь під ногами. Дивиться туди. Під ним на низькому м'якому старомодньому фотелі Круп. — Сідай! Ваша гімназія сьогодні вийшла поза межі... Це вже море... Сідай! Знайомтесь. Син судді з Вишнівця! Плутається в Марксі... Чув ти таке? Достоевський на його думку міщанин... Нерозумно, але хвацько... Фу! Бракує повітря...

Він негайно налив Василеві відразу три чарки... — Всі три! Раз, два, три! Хлоп! — вигукнув він глухим голосом. Василь подивився на нього тупо і зрезигновано. — Пий, — каже він Гнатюкові. Гнатюк протягнув руку, взяв чарку. Василь взяв також. Повільно, мовчки вилили то в себе. — Ти, Василю, п'єш здорово... А вигляд у тебе табак... Втріскався, що? Ні. Ти мені не кажи!... Пий ще! Я ось тут маю запас... — Він показав рукою під стіл, де стоять невинно кілька пляшок... — Ви вже знайомі? — питає Василь байдуже. — Знайомі, — каже Гнатюк. — Ясно! — стверджує Круп. — Море горілки випили в Хмелюка... А де Федір?

— Федір то Федір... Федір є, а де Валя?

— Валя танцює, — каже Фомин — син вишневецького судді. Він встав і проговорив. — Йду! На мазурку! Ех! — і затупав ногами...

— Коти, коті! — вирік Круп. — Звільни чесним людям місце. Сідай тут, а ти... Ну... Посунься, — звернувся він до якогось добродія в смокінгу. Той поглянув на нього червоними очима і посунувся. Василь і Гнатюк сіли. Круп налив ще. Василь випив і почув у голові гойдалку. — Я більш не п'ю, — каже він глухо.

— Не п'єш? — скрививши уста, каже Круп. — Мужик ти, Василю! Репаний. Не розумієш ти атому, з якого

зліплено інтелігентного чоловіка. Ти кнопка... От що ти! Бабця моя, фрейліна двора його імператорського величства Скарягіна вбила б тебе одним поглядом... Підведи голову... Дивись на світ, як диявол... На всіх одверто й згори. На всіх згори... Ти роджений для більшого... А що ви думаєте... Інколи так власне є. Родиться якась непотріб... Плебей, раб, випадок... І дивись — з нього росте бик Апіс... Якесь божество. І наша революція це й є таке... Бичаче діло. Ленін? Хто він? Дворянин? Дуля. Дегенерат. Ти ж тільки глянь на його череп. Лисий, як коліно. А що закрутив з різними бабцями. Моя фрейліна двора казала: власне кажучи, Ленін належить до великих людей... І вона ~~не~~ помилилась.

— Хто казав фрейліна двора? — питає зовсім сп'янілий Гнатюк.

— Я казав, — сіпається до нього Круп.

— Ви но тут не дуже того... — повертається до них добродій у смокінґу. Всі три подивились на нього. Крупові його вигляд не подобався.

— Я вам, добродію, скажу, що ви втручаєтесь не в свої державні інтереси. Хто ви?

— Я? — каже той визивно. — Граф Свистульський...

— Я так і знав. Задоволений. Дякую! — каже Круп і відвертається.

— Ви кидаєте визов? — кричить Свистульський.

— Краще вип'ємо, — каже спокійно Круп. На добродія у смокінґу не звертають уваги.

— Ви кидаєте визов? — повторює той.

— У мене ще під столом, добродію, дві пляшки. Не приневолюйте мене одну з них пожертвувати на ваш череп, — каже йому під саме вухо Круп.

— А! Зрозуміло, зрозуміло... Дякую. Вдоволенний... Пийте на здорове — каже той і посміхається. Круп вдоволенний також. Всі вдоволені. Але Василь відмовляється пити. Рішуче, цілком рішуче... Він бажає піти нагору, поважно і остаточно бажає, і прощу йому тут вже не перечити. Він встає, не прощається і пробивається до виходу.

Неймовірно почуття. Василь мабуть його ніколи не забуде. Здається, він пробивається через хвили, які напливають на нього і заливають. В очах з'являються і

зникають обличчя. Червоні, гарячі, спітнілі, веселі, невеселі... Він їх минає, відгортає на бік, не зупиняється, кудись, сам не знає, куди, рветься. Мигнуло Козенкове обличчя... Здалека кулею пролетіло вражіння від Шпачука. І все це змазує, ніби величезний віхоть, натовп. — Мазурка, мазурка! — чує Василь окремі викрики, які невідомо звідки летять. Юрба шумить, гуде і рухається. Десь там далі бреньять інструменти — окремі уривки звуків. Заля нагадує вируюче суцільне море, і тільки в певному місці навкруги можна помітити круг, по котрому пара за парою йдуть повільно молоді люди... — Мазурка, мазурка! — гукають далі. Над головами літають барвисті бальончики, зі свистом довгими стрічками, ніби блискавки, виринається і падає серпентин. На головах у деякого різнобарвним снігом розсипане конфетті.

Василь когось шукає. Він вже не таїться перед собою. Він рветься далі і нарешті наливається. Він бачить її — блакитну, притрушену конфетті в товаристві пана в прекрасному смокінгу з сніжно-білою маніжкою. Туга, тягуча і в'їдлива, обняла цілу істоту Василеву. Він готовий був зробити все — навіть злочин, а все таки руки опали. Ні! Далі ні... Назад... Не треба... Збоку, а там фойє зі штучними пальмами і старомодними ще з царського часу, фотелями. Там повно людей і там можна знайти печеру, де можна зализувати рани...

Кричать і вимагають мазурки. І от зненацька зчиняється заворушення. У залі, збоку попід стінами, у коридорах, на сходах і в фойє... — Мазурка, мазурка... Оркестра вже готова. Диригент — лисий, худий з великим носом повернувся до публіки й киває головою. Його диригентська паличка говорить, що зараз початок... Син вишневецького судді Фомин з розгону підбігає до Насті. Вона встає, кидає погляд своєму елегантові і дає руку Фомину. Обоє біжать вперед і стають у перші пари...

Пари наростають. Оркестра робить нервові і чітке — тра-та-там! Тра-та-там! Фомин елегантно бочком нахилється наперед, хвицає правою ногою і пориває за собою Настю. Вона легка, неземна, підстрибує на пальцях, притримуючи правою рукою сукню...

Підвертається Хмелюк. Він сміється. Його довгий, тонкий ніс сміється також. — Слухай! — каже він, але

Василь його зовсім не слухає. — Але слухай! — шарпає той Василя за рукав. — Що хоч? — кидає Василь. — Йди геть! — Нашого директора побито, — каже Хмелюк. Василь на нього дивиться, ніби не розуміє... — В буфеті... Урядовець другого відділу. Дифензива... Вдарив його в морду...

Василь нічого не відповів. Він залишає Хмелюка без єдиного слова, йде до фойє, знаходить порожній фотель і, мов підкошений, падає в нього. Йому хочеться ревіти. Лютий, розбитий, роздертий. Очі затуманені, голова напхана димом, невиразністю, через котру доходить до свідомости єдина його невблаганно дошкульна мрія... — Туди, не туди, аби трафно! — чує якісь голоси, далі сміх, який переходить у регіт. Купа молодих людей, а між ними син доктора Валуєва, ріжуться в карти. Їм весело і безтурботно...

До фойє вривається нове товариство. Це Хмелюк, Валентин Гнатюк панна Варвара і панна Надія. Гнатюк несе на таці купу тістечок. — Місця! Давайте місця!.. — Побіч стоїть напівзавалений невеликий стіл, а на ньому дримає чорна мокра голова. Гнатюк ставить тацу на стіл. Мокра голова підводиться, якийсь час дивиться, далі простягається велика червона рука і бере тістечко. Всі на це дивляться. Тістечко негайно зникає у великому роті, а червона рука тягнеться по друге. — Гей, гей! Ви! — гукає Гнатюк. Мокра голова не реагує. Дівчата регочуть. — Василю! Сюди! — кричить Валентин. Він вириває тацу з тістечками, а голова знов лягає на своє місце на столі... Василь встає і виходить знов у залю...

Там вже танцюють якийсь збитий, суцільний танець. Танцюють всі, — малі, старі, по всіх кутах, на кожному місці. Над головами безліч балйончиків, а все разом зветься „джімі“...

Василь знов бачить „її“. Дивиться в ту точку і бачить її з усіх місць, де б не стояв. Коли б хто знав таємницю людських душ! Коли б хто міг підслухати порухи думок, що опікають серце й мозок. На щастя цього ніхто не знає і знати не може. Звуки музики, тютюновий дим, запах людських тіл, парфуми, пудри, пороху з натертих воском помостів — все це творить тло, чад, повітря...

Василь повний по вінця. Він мусить поставити себе десь збоку, щоб не перелити. Він ще дуже молодий —

той дивак, той відламок старечого селян ського роду, — свіжа, чиста, нічим не сплямована первісність. Не займайте його, не нівечте блиску його синіх очей, не відмикайте тасмниць добра і зла, чого не можна ще прикрити позліткою показової цивілізації.

І думає він, і думки ламаються, мов речі, що падають з рук на кам'яну долівку. Мигцем пробігають згадки про батька, про матір, про їхні скорботні погляди та про рілля, мов чорну, довгу хвилю з високим небом над нею... І разом, тут за дверима, красуня, врита у кожную тканину душі, що тлумить спротив, стирає, зневладнює... Він потрапив не в ті двері. Тікати до праотців, назад, до чорної скиби, під небо, кричати й дихати, чути биття здорового серця, звірюкою кинутись на самицю, і на землі з пирієм, з криками жайвороння, любитись.

Василь вернувся знов — третій раз. Кудись треба йти і треба вертатись. Фотель в куті — це єдина пристань. Танець порвав до себе всіх, що тут були, і це порожнє місце має право забрати Василь. Сідає. У другому кінці п'яні товариші сміються, бо вони свободні... Урвалася музика танцю, і в двері ринулись хвилею люди...

Дуже достойно, з піднятою головою увійшла Настя. Під руку з нею йде добродій у смокінгу. Високий, стрункий, чорний метелик, пенсне... Нема для них місця. Настя сідає просто на столику. Вона втомлена танцем. Василь бачить її у профіль. Її кавалір стоїть над нею, він курить.

У залі проголошують гру в пошту. Чути викликають номери. З'являються люди з номерками на грудях. Пробігають дівчата і сміючись читають записочки. Потім похапцем пишуть і при тому сміються... Гурт Валентина Гнатюка заспівує „Ой, у полі вітер віє та жито половіє.“ Між ними нема ні Гриба, ні Біленка, і пісня виходить слабо.

Василь почуває себе пеймовірно самітнім. А стільки навкруги людей. Він чекає. Зараз щось мусить статися. Вона напевно встане, покине отого красуня і прийде до Василя. І тому він чекає. Сидить, дивиться вниз, а бачить все... Думки швидко біжать і одна з них підказує: а що, як я встану і запрошу її до танцю?

Ця думка розростається. Ну і що... Встану і скажу: дозвольте, панно Настусю... О! Вона зіскочила з свого

стола і йде до Василя. Серце б'ється... Він намагається вирівнятись, але мало часу: — Василю, — чує він голос, немов з якогось туману. — Потримайте мені... — кинула свою хустинку просто йому на коліна і зникла. У залі заграла оркестра, і нічого не стало...

Та хустина... Якась дика, безглузда думка. Звідки вона? Василь обережно торкається того, що лежить у нього на колінах. Це щось дуже ніжне. Це павутиння, що злетіло несподівано. Але разом з тим, Василь виразно відчув: так. Цей пматок ніжної матерії, це німий свідок чогось дуже інтимного, захищеного далеко від ока... Він підняв ту річ, стиснув її в кулак і так довго її тримав... Вона, вона, вона, бігла думка, огненна думка, що пекла й залишала тривалий, вічний слід...

У цей момент вривається Гриб. Він побачив Василя. — Шеремето! Ти здурів? — викрикує він так, що всі звертають увагу. — Ходім! — Це був такий порив, що Василь не встиг йому опертись. Він швидко встав і разом з Грибом подався вниз. Проходячи залю, він ще раз помітив Настю. Вона танцювала вальса... Все крутилося, пінилися сукні, гриміла музика...

Опинився знов у буфеті. Там вже всі, а між ними і Семен Іванович. На столі кругла пляшка, а навкруги серія чарок, уже налитих, готових до наступу. — Ти! — каже до Василя Гнатюк. У руці в нього повна чарка, і Василь встиг помітити погляд товариша. Він повний, переповнений, і Василь його, здається, розуміє... Він тісніше стиснув хустинку, що лежала в його кишені...

За буфетом вже порожньо. Роля Варвари Сергіївни скінчена. Поле її бою очищене. Вона переможно порухувала гроші, записала їх до книжки і сховала до японської скриньочки. Вона не йде танцювати. Ні! Вона йде спокійно до роздягальні, одягається, щільно закутується і відходить... Вона втомлена...

А вечір-баль гремить до ранку. На сході родиться зоря світанку. Ніч догоряє чорним полум'ям, за хмарами блукають рештки місяця, інколи рідіє туманна хмаринність і зорі цілою зграєю прориваються та горять, мов ялинкові свічі, окутані шкляною ватою. Свіжий, білий пух прикрив поверхню землі. З дверей комерційної школи вириваються юрби людей. Вони гойдаються, їм тяжко

Йдеться, вони на ходу одягаються, хитаються вправо, чи вліво...

Товариство Миколи Гнатюка також вирвалось з дверей, хоч на горі в поблідлих вікнах все ще гриміла оркестра і без перерви ворушилися у танцях пари. Між ними також і Мединська. Василь хитається поїд крилатими липами, розкидає свавільно руками, ніби керує якоюсь дикою оркестрою... У лівій руці він щось міцно стискає і, струшуючи розпатланою головою, на весь голос співає: „Ой, місяцю, місяченьку“...

ПЕРЕД РОЗПУСКОМ

Бідний Євген... Василь застав його в постелі. Як стратив його від початку вечора, так потім уже і не бачив. Раз тільки помітив його червоного, мов буряк, коли він задеркувато, ніби молодий півник, танцював з якоюсь гладкою міщанкою шімі...

Василь увірвався додому так шумно, що Євген прокинувся. В його очах Василь одразу вичитав усе: і злобу до себе, і розгубленість, а найголовніше, повне розчарування. Василеві треба було його не займати. Але де! Василь зараз на верхах. Йому немає стриму. — Ну? Як? — вирвалось у нього. Як провів вечір?

— У кожному разі не так по-свинячому, як ти! Наджорився, як свиня! — і Євген з серцем одвернувся. Цього було досить. Стільки моралі від Євгена за один раз... Хто б міг сподіватися.

— Ти, ти, ти!... Чого пирхаш? А бачив Мирочку?

— Я бачив Настусечку, — буркнув у відповідь Євген.

Ша! Ні слова більше! Василь зриває з себе одягу і лягає. Заснути не може... Розуміється... Але він уже зацікавився, і з нього не вирвеш тепер жодного звука.

Вечір-баль наробив галасу. Цілу ніч вештались по місті люди, падали, вставали, викрикували, знов падали. Потім цілий день стояв над містом спокій, і тільки під вечір на вулицях знов з'явилися бліді, заспані привиди з вогкими від перевтоми очима. Василь з Євгеном „не говорять“, тому кожний окремо виходить надвечір на Широку. Василь шукає „своїх“. Ось він уже біля Хмелюка, а назустріч йому Шпачук. — Здоров, Шпачук! — викрикнув до нього майже захоплено. — Здоров, здоров! — відповів той холодно. — Знаєш, Василю! Хотів би з тобою погуторити!... —

Що за тон... Скільки в ньому самовпевнення. Василь шарпнув двері і зник у ресторані.

У гімназії всі вдоволені. Вечір удався. Мету досягнуто. Директор ходить спокійніший. Справу з коштами на певний час розв'язано. Семен Іванович має право взяти свою палицю на ліву руку і піти кудись з почуттям вдоволення. „Суєта“ пройшла прекрасно. Коли він з'являється в класі, учні його ґратують. Він посміхається в свої рудуваті вусики... — Ну, добре, добре, панове! А тепер до науки!

Варвара Сергіївна вривається, мов уланський вахмістр! — Мадмуазель! Месьє! Бонжур! Ну! Виспались? Погуляли? А тепер до науки! Маслов! Сіль-ву-пле! — І закрутилося по-старому, тільки пошвавленим темпом. І Річицький, і Іжакевич, і всі решта виступили з небуття. Гімназія мусить підтягнутись. Дисципліна, порядок, кінець року... Темпо, темпо, темпо!...

Вечір вносить багато нового. Василь набуває нових думок. Все те постало там, у фотелі. З Настусею мусить „бути кінець“. Він ще не знає, як це зробити. Вона не для нього. Вона ось кінчає гімназію. До неї залицяються дорослі. Він для неї тільки забавка, а така роля йому рішуче не імponує. Цікаво, що від нього хоче Гнатюк? Він виявляє стільки приязні, що це стає підозріло. Які його стосунки з Настею? Питання, питання, питання. Усі вони висять, а торкнутись їх не можна. Шпачук. Той виразно дивиться на Василя вороже. Дещо невиразно ставиться Козенко. Прихода на вечірці не був. Зустрівши Василя, він тільки промовив: — Ну, добродію? Як там? — В голосі його помітна байдужість, і слово „добродію“ звучить іронічно. Василь його розуміє. І він дечим ображений і має до Василя претенсію... І чому вони всі мають до нього претенсію? І той, і тамтой, і майже кожний? Дивно. Уважають, що Василеві „везе“, що він йде вгору, що має щастя, успіх, „поводження“... Василь тільки посміхається. Успіх, що випив дві чарки коняку і витратив на це всі свої гроші. Успіх, що потримав кілька годин хустину панни? Успіх, що Гнатюк його невідомо для чого напоїв? Гнатюк упився, бо був невдоволений. Йому потрібне товариство. Василь для нього суперник. Він у душі також переконаний, що Настя більше цікавиться Василем. Цікавиться! — думає гірко прегірко Василь. Вже другого дня після вечірки, в понеділок, коли йшли до школи, Василь вийшов, не чекаючи

її у вікні. Вирішив остаточно. Досить тієї комедії! Більше не може. Бачить її, мов діамант у промінні сонця сяючий в переливах, але ж він не фантаст, не маньяк, що потягнеться з сокирою до сонця. Він вийшов сам без Євгена, мовчки, злегка підтягнутий, упевнений. І тут уже справді несподівано натрапив на Мединську. Вона йшла за ним у віддалі двадцяти кроків. Василь чує, що вона намагається його нагнати, але він йде та йде, не оглядаючись і напружено дивлячись. Його тягнуло повернутись! Ноги самовільно липли до землі. І нарешті, за поворотом на Директорську, вона його окликнула: — Пане Василю! Почекайте!... — Голос її дуже лагідний. Нічого не лишається, як тільки зачекати.

Зупинився і почував, що серце знов б'ється швидко й боляче. Обличчя знов заливає червона барва. Зупинився на півзвороті, не дивився їй у вічі, не мав на те ані відваги, ані можливости. Догнала, злегка засапана, розчервоніла, подала і потиснула руку. — Не можу ніяк вас догнати, — сказала вона. Василь мовчить і відчуває, що йому від схвилювання тремтять уста. Ще ніколи такого не відчував. Здається ось-ось вирветься з нього плач чи регіт, щось істеричне. Вона відчула все. — Василечку — ніжно сказала вона. — Ви на мене сердитесь!

— Ні! — майже викрикнув він. — Але... ви... для вас... я забавка!

Фу! Як це виглядає по-дурному. У нього на очах сльози. Василю, соромся, стримайся, не впади! Але легко комусь так казати! На щастя перед самим судом десь вирвався той самий добродій, з яким Мединська танцювала на вечорі. З течкою під рукою він ішов розмашною, твердою ходою. Зрівнявшись з Настею, привітався і затримав її. Настя густо почервоніла, сказала Василеві „вибачте“ і зупинилась. Василь вже нічого не знає, що там було. Він рванувся вперед, мов свіжо ранений у ту саму рану. Швидко, швидко — не йшов, а майже біг хідником. Настя кидає того добродія, Василь ще раз чує за собою її голос, але він не має сили зупинитися. У ньому з раптовою і несподіваною силою вибухає страшно, майже дике почуття... Він збільшує ходу, тікає, серце сильно б'ється, на очі нариваються сльози ще нечуваної люті...

Після того Василь твердо рішає: кінець! Треба з цим покінчити! Треба за щось взятися. Навчання? Цього мало.

Треба чимсь міцно захопитись. На щось себе віддати. Гурток, юнацтво, ідея! Але згадав Шпачука, Москалюка і ця думка зблідла.

Ні. Це не те. Той Шпачук... Василь його бачить. Більше: він його чує, відчуває... Що це за людина і кому вона служить? Шпачук десь зникає з міста. Цілими тижнями його не буває дома... Це триває ще з минулого року. Василь вже тоді не раз був здивований, звідки Шпачук має гроші. Василь його навіть запитував. — Працюю в млині, — з посмішкою відповідав Шпачук...

Ні, ні... Шпачук відпадає... Це ніяка ідея для Василя. Щось там нечисте і хоч Василь не знає, що саме, але ціле його нутро наставлене проти... Інколи Василь пригадує, як то він, Шпачук, їздив „до брата“, що живе десь там в Дедеркалах біля границі. Повертався завжди з настроєм, бував у різних місцях, проявляв багато енергії, шукав людей і проводив з ними багато часу... Що там вони робили? Про що говорили? Невідомо...

Через це саме Василь не хотів більше зі Шпачуком мешкати. Він зійшовся з Євгеном — простим, наївним, але чистим і щирим. Зараз Шпачук перейнявся „Юнацтвом“ і по короткому часі обличчя гуртка змінилось до невпізнання. Там стільки шуму, стільки бучних слів. Хлопці раптом розхристались, появились у них нові розгойдані, чужі по змісту слова.

Але треба щось робити. Треба! Це приказ його юначої душі...

І Василь не знаходить собі товариства. Гнатюк? Зустрів його й одразу бачить: він весь ще у вечірці... Він ще не пережив до кінця її вражінь. Вертаючись вчора з балу, Гнатюк зустрів ще гурт на чолі з Іжакевичом. Разом пішли на дубенську рогачку і там Гнатюк вийшов від Дуса, мов гоголівський писар, що бачив, як чорт украв місяця. Допилися справді до бісиків. Василь подивився на нього допитливо. — Чого так дивився? — вихопилось у того зненацька. — Мединська влізла в голову?!

Василь одразу червоніє. Уперше між ними впало це слово. Гнатюк прикусує нижню губу і відвертається. Упором дурницю. Він це вже розуміє. Василь, щоб затерти враження, питає: — А що там з „Юнацтвом“? Ти ж, здається, в редакційній колегії. Він грубо і нецензурно

вилаявся. — Поки там заправляє таке стерво, як Москалюк... Йому тільки бичкам хвосту крутити, а не керувати гуртком...

— Але ти їх підтримував!... Вибрав...

— Я? В зуби тобі копито! Васька! Ти, бачу, падлюка! Зовсім падлюка!

— Якого ж ти диявола поліз у ту колегію? Вірив ти, що ви щось будете видавати?

— Не вірив. Я не така вже ослятина, як тобі видається. Я тільки не думав, що Прихода і ти вдаватимете таких м'якотілих. Устрицями поробились. Там треба було їм розбити маски і вишпурнути за комір...

— А що ж твій Гриб? Чому ж він не був по твоєму, а по їхньому боці?

— Тому, що він дістав від Шпачука на пляшку горілки...

— І ти ще вештаєшся з такою паскудою... Гриб же в тебе живе?

— У мене. Гриб є хлопець — сорочка! Його тільки треба тримати в жмені... Шкода його Шпачукові віддати.

— А по-моєму не шкода. Погане зілля з поля геть!...

— Всі ми, коли про це ходить, голубе, погане зілля! Паскудне, гірке зілля...

— Я себе за такого не вважаю, — спокійно сказав Василь.

— Зухвальство!

— А ти ж сказав, що я м'якотілий.

— В зуби тоді заїду і баста! Добре ти мене розумієш, а тільки вдаєш дурника...

— Ти б краще не відкривав так часто пащеки на лайку. Слухай, що скажу.

— Ну?

— Давай видавати журнал.

— Ха-ха-ха! З ким?

— Ти та я... Та...

— Та кума твоя! Ха-ха-ха!

— Не гиржи передчасно. Послухай!

— Що ж я тобі напишу? Вплив місяця на баранячий хвіст?

— Можеш і про це... Але на тебе я не розраховую. Ти тільки потягнеш у батька пару мішків муки на папір і цього вистачить. Про решту подумаю я.

Вони ще пройшлися сюди-туди по гімназіальному подвір'ї, і все було рішено. Василь завзято взявся до діла. Завідомив Приходу. Той погодився. Зловив Козенка. Як-не-як, а Козенко писака, критик, соціолог... Василь пристав до нього і запитав: — Думаєш ти, що ваш гурток щось видасть?

— Ні! — рішуче відповів той.

— Ну, то якого дідька ламаєшся, мов засватана дівка.

Рішено. Покликали ще молодого Хмелюка, і на помешканні Козенка при лойовій свічці, в півтемряві, під докіт розбитого годинника біля невиразного портрета імператора Олександра Освободителя, відбулось засідання. При обговоренні матеріялу Шеремета нагадав про Мединську. Козенко знов закусив гнuzдечку. — Я на Мединську не погоджуюсь! Обійдемося без неї! — Василь можливо і здався б, але втрутився Прихода. — Знаєш ти що, Авеніре! Не розумію тебе! Досить твоїх дивацтв... Мединська має добрий матеріял! А це для нас вирішальне...

Ну, от... Ухвалили запросити і Мединську. І за цю справу взявся Прихода. Потім бачили його, як він ішов кудись з Мединською, довго з нею говорив, і на другий день у редакційному портфелі з'явилося кілька її віршів. На засідання редакції вона не прийшла, і це було те, чого Василь так бажав.

Напередодні розпуску, двадцять другого грудня, появився журнал. Називався „Хвиля“. Його поява наробила в гуртку „Юнацтво“ шуму. Всі, а особриво Шпачук та Москалюк, уважали, що це їм наперекір. Шпачук побачив у журналі псевдонім Козенка і одразу побіг до нього. Після того вони довго ходили по Широкій біля кіна „Звізда“, звернули під Бону, ходили попід горою, розмахували руками. Москалюк, як звичайно замурзаний, зустрів у школі Шеремету. — Ти, ш... шеремето, с... ссєвinya! — вигикнув він. Василь подивився на нього й іронічно посміхнувся. — Ти-ти-ти міг б-б-бути з нами...

— Нічого, — відповів йому Василь. — Ви також видасте на весну „Проліски“. — Це був натяк на їх молодість. Вони колись у вищепочатковій видавали такий журнал. Але Москалюк цього не зрозумів...

По обіді того самого дня Прихода і Шеремета розносять і продають свій журнал. Частину продав Гнатюк, частину Хмелюк. Прихода і Шеремета вирішили також „припод-

нести" свою трорчість з власним підписом професорові емігрантові з колишнього університету в Кам'янці. Професор мешкає в монастирі. Вони вибрали найкращий примірник, перев'язали його жовто-синьою стрічкою, Прихода своїм каліграфічним письмом старанно вивів: „Вельмишановному Добродієві і Панові Професорові В. Михайлову, від вдячних юнаків української гімназії в Крем'янці“.

Зустріч з університетським професором видавалась для них не такою вже звичайною. Всі знають, який він вчений, який знаний на цілу Україну. Він має видані свої книжки... Він сам пише. Ось тепер, кажуть, він пише якусь велику наукову працю. Тому хлопці старанно готувалися до цих відвідин. Їм здавалось, що професор не так то одразу їх прийме, що він напевно чимсь поважно зайнятий, що йому зовсім не до якихось там непомітних учнів крем'янецької гімназії.

І справді бачити професора цього вечора їм не вдалося. Кудись він пішов. Але хлопцям сказали, що завтра можуть вони прийти коли їм вигідніше. Умовились на ранок. Професор прийняв їх одразу у невеличкій, порожній кімнатці із склепінням замість стелі. Одно високе в товстому мурі вікно виходило в завіяний снігом сад. Над скромним залізним ліжком висить іконка Матері Божої Почаївської. Сам професор невеличкий на зріст, товстенький з округлою головою, віспуватим обличчям та великою прорізаною пасмами сивини бородою. Його добрячі маленькі очі жваво поблискують за великими окулярами.

Прихода у своїй товстій, перешитій з вояцької, шинелі напустив на себе дуже поважного офіційного вигляду і, тримаючи обережно в руках зшиток, почав промову: — Високодостойний Пане Професоре! Ми, учні українських шкіл своїми силами розпочали видавати оцей журнал. Уважаючи, що навчання у школі не в стані задовольнити всіх вимог культурного виховання нашої молоді, ми вирішили власними силами допомогти собі і надолужити те, чого нам не в стані дати школа. І т. д. і т. д. . .

Промова вийшла непогана. Взагалі Прихода навчився промовляти. Василь ніколи б так не потрапив. Він вже напевно хвилювався б і стратив би всілякий глузд, як це з ним не раз траплялося.

Професор був також поважний, уважно слухав, добряче дивився на юнаків. Він взяв зшиток, щиро їм подя-

кував. — Ви, казав він, — належите до тих, що продовжують славу традицію борців за визволення нашого народу. Журнал нібито не велика річ, але вона привчає вас любити справу видавничу, літературну, навчає громадськості та товариської солідарності. Вам тепер це легше робити, ніж у свій час було нам. Ми з такими журналами мусіли ховатися від поліції, бо кожне наше слово, особливо між учнями шкіл, було заборонене, за нього переслідували нас...

Хлопці вийшли від професора вдоволені і окрилені. Аж на дорозі згадав Василь, що о десятій сьогодні Варвара Сергіївна роздає триместрові свідоцтва. Глянув на годинника і заметушився...

Попрощавшись нашвидку з Приходою, він помчав стрімголов вгору по Директорській.

Варвара Сергіївна роздала вже всі свідоцтва. Червоний, засапаний, спітнілий увірвався до кляси Василь. — Шеремето! — викрикнула Варвара Сергіївна. — Що, по вас треба герольдів посилати?

— Я не мав часу, — вирвалось у Василя.

— Як! Не мали часу? Ви може не учень, а незалежний пан? Бач! Не мав він часу! Мухи ловив! Ось ваше свідоцтво! Соромтесь! Дві одиниці!... Латинь і французька!... Як звичайно... Як будете так старатись, то я не певна, чи допоможуть вам наступні триместри...

Ціла кряса дивилася на нього. Всі очі звернені в його бік. Всі вуха слухають слова Варвари Сергіївни. Василь стояв перед столом і видавалось йому, що він стоїть на розгойданій крижині.

Розпуск це великий для учня день. Юрби молоді виходять з дверей школи, йдуть гуторячи про свої свідоцтва. Розуміється, що учителі були до них несправедливі. Як міг Річицький нагородити когось там одиницею. Ні! Він мав викликати його ще раз, він не дав йому виправитись, він був до нього упереджений. Варвара Сергіївна просто жорстока. Він же так добре відповідав по французькому. Ні? Хіба він погано останній раз відповідав? Не відповів всього на три питання, але вона могла задати йому ще пару питань. Розуміється. Полька була страшна. Вона жадає неможливого. Цілі поеми Словацького і то на пам'ять. Хіба я кепсько відповідав з „Дзядів“? Чого їй ще треба. Менше згадується Семена Івановича

та Іжакевича. Ті є порядні, вони розуміють учнів. Василь, наприклад, у Семена Івановича має самі чотирки. Чого вимагати більше, а хемія, як-не-як наука не легка. А фізика? Скажете легка, особливо про світло? Закони світла, формули, скажете, що це забавка? Але все таки Василь вишкрябався, дав собі раду. Розуміється, минули вже ті часи, коли він ішов на розпуск стрибаючи, несучи самі пятки. Сьогодні вже не те. Але хіба мав він колись стільки турбот, бажань, прагнень? Хіба можна зрівняти його тепер і його колись? Чим він цікавився ще зовсім не так давно? Майн Рідом, Вальтером Скотом. Сьогодні він пише вірші. Сьогодні він редагує журнал. Сьогодні він читає газету. Польський сойм, повстання в Мароко, заворушення китайських генералів... І своє, і чуже, а потім справи серця, вечірки, розгоряється людина, мов сонце, що виходить з-за обрію на височинь небесну. І як, скажіть, після того знизитися до пятко, до шкільної лави, до приписів Річицького?

Гурти молоді пливають, спливають по сходах, потискують руки, обіймаються і розливаються по вулицях та вуличках. Завтра вони вже не підуть до школи. Завтра вони вже підуть у простори, туди, звідки прийшли сюди...

Василь розпрощався з усіма, кого зустрів з товаришів. Обійми і цілунки. Якось не хочеться розходитись і навіть не вабить вільний час і домівка... Не прощався тільки з Мединською. Не зустрічався з нею зовсім. Оминав, утікав, але думав про неї і хотілося йому бодай краєчком ока поглянути на неї. Хотілося, щоб зустрів її проти своєї волі, несподівано, щоб сталось чудо!

Але чуда не було. Прийшов на помешкання. По Євгена приїхала підвода з кожухами, бараницями. Він також прощається, просить Василя приїхати до нього на Різдво, просить писати, кидається на шию і довго, довго прощається...

ДО ДОМУ.

Василь збирається також додому. Коней по нього не прислали. Старий Федір взагалі не має звички у такий час ганяти худобу. Інше діло возити дрова, гній, тягнути молотарку, робити щось корисне, господарське. А сина Бог обдарував добрими, молодими, здоровими ногами, і нащо вони йому інакше здалися, коли він буде їздити. Сам Федір замолоду також не виїжджав у каретах, а ходив... І туди ходив, і назад ходив. До Рівного ходив, до Здолбунова. А хіба це не далі, як до Крем'янця? А син чим від нього кращий? Може також своє відходити.

Але Василь вже вкрай зіпсутий. Він уже хоче вигоди. Не хоче ходити. Він іде на базар. Сьогодні там напевно досить дядьків, що привезли дрова на торг, що хочуть купити на свято якусь „фантину“ для дитини, що потрібують соли, чи нафти, чи навіть грудочки того цукру, щоб поласувати у свято Боже. Хто не любить, скажіть, солодкого?

Василь не помиляється. Знаходить дядька Павла з Підгір'я. Привозив дрова, чи пашню, ось ще тільки коні напоїти і гайда... — Візьмете мене, дядьку? Який дядько відповість вам одразу. Спішається тільки дурні. Він подивився, виміряв Василя поглядом з ніг до голови, потупцяв загорнутими в суконні онучі чобітьми, а тоді вимовив: — Хорошо! Как нібудь доєдім! Але у вас плохії сапожки. У полі мете...

Рудуватий дядько Павло знає, з ким розмовляє. Має перед собою людину „вчоную“. Тому і розмова його не проста. Василь домовляється. Ось він тільки скочить на свою квартиру. Щось візьме, щоб огорнутися і зараз повертається. — Харашо! Пожалуста... Я ось ще викурю тим часом.

На мешканні господиня подає Василеві записку. Здрігнулась рука, беручи її. — Заходила тая баришня,

що живе далі, — заявила господиня. Даремно. Василь ще нічого не бачив, ще не мав в руках записки, а вже відчув усе. „Пане Василю! — писала йому Мединська. — Хотіла б перед роз'їздом з Вами бачитись. Зайдіть. Н.“

Це не записка, а крик, що вривається в душу Василя. Зупинився серед кімнати, а руки все таки стягають ліжкове прикривало, збирає „Дитинство та Юнацтво“ Толстого, збирає підручник французької мови, збирає латинську граматику... Якось руки роблять це самі, бо Василь тримає записку і дивиться у неї, ніби це невидане чудо. А руки тремтять і ноги підгинаються, ніби він насправду п'яний...

— Будьте здорові, Анно Василівно! Щасливих вам свят!

— Будьте здорові! І вам щасливих свят... Та скорше приїжджайте! — гуторить господиня. Василь йде в коридор, ступає сходами униз, рипнула фіртка, хвилинку постояв... Вправо, чи вліво? Вправо! Вирвався і побіг хідником, ніби за ним хто гнався. По короткому часі він вже на ринку. Дядько Павло гнуздає коні. Василь моститься, як може, бо соломи мало. Стягає на вуха шапку, закутує ноги, сідає до дядька плечима, бо вітер зі сходу. Дядько не робить довгих церемоній. Загнуздавши своїх буланых, бере в руки віжки, стає на саях навколішки, підібгує під себе ноги, і вони їдуть. Містом сани їдуть взатоки. Погано ковані конята сковзаються. — Но! Вйо! От халера проклята! Куди ти, чортова капиця, тягнеш? Гаття! — не хватає йому батога, тоді обертає пужално і мастить булану по ребрах.

У полі стає холодніше. Вітер підбирає з полів сніг, і дрібний, мов пудра, порошок сіється назустріч коням. Вони вперто біжать, сани човгаються з вибоя до вибоя, дишель то підіймається, то опускається і шарпає нашільником тонкі шиї конят. Скоро коні і люди покриті тонким шаром брудноватого снігу.

Їдуть мовчки. Василь сидить обличчям назад і не хочеться йому обертатись до дядька. Холод і так починає добиратись до нього. Дядько лається з кіньми, мастить їх і батогом і пужалном, коні шарпаються і пробиваються вперед.

Біля Чугалів, коли їхали під гору і стало трохизатишніше, дядько все таки не витерпів і повернувся злегка до Василя.

— Ну, а... того. Как там по газетах нащот войны? Нічого не пишуть?

— Ні. — Коротко відповідає Василь. Не хочеться йому розводити розмову. Не те у нього на думці. У кишені лежить записка.

Але не такий цей дядько. — А он кажуть — буде война. Нібито Франція того... Якийсь Абдукарім на неї йде... — просторікує далі дядько.

— Аа! То ніяка війна. То десь повстання в Мароко, — відповідає спокійно Василь.

— Жаль! — стверджує дядько і одвертається до ко-ней. — Вьйо! Ксоб! Куди ти лізеш, щоб тобі Бог дав, очі злегенька повилазили. Халера чортова, не коняка...

Потягнувши пужалном норовисту коняку, дядько знов повертається і переходить на іншу тему. Тимчасом видобуває з кишені кісета з тютюном. — А от інтіресно... Примером сказать... Какіі такіі науки сществують, що їх так довго виучують?

— Ну, — каже Василь. — Всілякі науки. Є їх багато, географія, фізика, є їх досить...

— Да! — стверджує дядько. — Я от слихав... Не знаю тільки, чи правда... Нібито сществують такі математики, що можна всі звьозди полічить. Када я ще солдатом був, один мені казав. Каже є така звізда, що коли б впала на землю, усьо б зничтожила. Така, ніби, сильна вона. Не знаю только, чи можна вірити. Солдат то говорив.

— Певно. Зорі є дуже великі. Більші за землю, — підтримує Василь розмову.

— От, як только їх зміряють. На землі все можна зміряти, а на небі... От, примером, Марків Михаль до Аргентини виїхав. Так він пише: у вас, пише, тепер зима, а тут квіти цвітуть. Вот інтіресно, як воно строено. Але це на землі. Поїхав — побачив, але поїдь на небо...

— На те, — каже Василь, — і є наука. Є такі апарати, що все зміряють.

— Даа! Ето верно. Єсть апарати. Када я був на позиції... От сидимо в окопах... Тут ми, а там немец!... Од нас до нього не видать, а від нього до нас не видать. А от посмотриш в бінокль і все, як на ладошкі... Всьо, як єсть тут. І навіть де стоять пулемьоти. Потом ми били! А!...

— Ех, Павле, Павле! — почав також Василь. — І що це у вас за язик такий покручений?

Дядько не сподівався такого питання. Хвилинку подумав і відповів: — Да!

— Що ж це ви завжди так говорите? І з жінкою?

— Як вам сказати? І да, і нет! Привичка, знаєте.

І після цього дядько замовкає. Щось він роздумує. Можливо йому ще ніхто не ставив такого питання. Він повернувся до коней, ті видряпались на рівну дорогу, дядько ще раз замахнувся пужалном, і вони побігли дрібним трусячком.

Швидко темніє. Вітер збільшується і проривається крізь дубину діброви. У хуторських хатах загораються віконечка помаранчевим світлом. Собака брехня несеться з вітром у бік Чугалів і десь там, по під державним лісом, глухо замирає. І що ближчає село, то збільшується вітер. А коли кінчилась діброва і почалось знов поле, знов вітер гнав цілу хмару снігу, що засипала конятам очі і замітала дорогу.

Крізь бурю, сніг і темряву вриваються в село. Низькі під соломою, ніби обложені ватою хатки. Червонаві віконця нагадують малюнки дешевих видань. Запах свіжого гною і диму. Заморожена, облита льодом криниця і журавель, що безперервно скрипить та черпає відро за відром.

Василь не доїжджає аж до дому. Дядько звертає на свій куток, а Василь далі йде пішки. Він промерз. Ноги, мов дерев'яні. Біжить під гору і швидко розігрівається. Чує голод, здоровий, приемний голод. Ще трохи, ще кілька хвилин і Василь Шеремета на подвір'ю своїх батьків, дідів, на тому місці, звідки він пішов у світ і куди завжди, хоче він того, чи не хоче, буде вертатися.

У хаті мати, сестра, брат. На комінку світиться та знайома нафтова лампка третій номер, біля котрої Василь провів стільки вечорів. У хатині півтемно, сірувато і, як видається Василеві, непривітно. Все видається йому малим, низьким. І стіл, і плита, і ліжка... Можливо він виріс, можливо при звичаївся до більших, кращих речей. Під плитою яскраво горить вогонь, той свій вогонь, що горів там і горить завжди. Тепер на ньому, як і завжди, варяться в баняку картопля.

— О! — каже хтось — Василь прийшов.

Ніхто не дивується, ніякого захоплення, ніяких вигуків радості, ніякого кидання на шию, обійм, поцілунків. Дуже все „по простому“. Мати видно зраділа, але її радість десь там у ній, далеко, і тільки очі одні зраджують її тихою, скритою зрадою. Василеві іноді так хочеться обняти ті кістляві, опалі плечі, притиснути до юначих грудей її миле, темне, мов на візантійському образі, обличчя, але він нізащо того не зробить. Мужики цього не роблять. Що за телячі вибрики, сказав би батько. Як візьму запруту, то з вас ті сльози вискочать!...

Ось і сам батько ввалився до хати. Він весь, від шапки до чобіт, запорошений. На бровах, на довгих вусах, на бороді, на плечах цілі ковтуни куряви. Він щось робив у клуні, вияв, чи пускав до машини снопи. Руки його чорні, але Василь все таки поцілував одну з них, зовсім не думаючи, чисті вони, чи не чисті. — Ну, от! — сказав батько. — Добре, що прийшов. Треба ще нарізати січки.

— Хлопчисько он ледве на ногах стоїть, а ти вже тягнеш його до січкарні, — пробує втрутитись мати.

— Ну, коли тобі шкода хлопчиська, то йди сама туди...

— Ходім, ходім, — каже Василь. — Я їхав, змерз, хоч нагріюсь...

— А з ким їхав? — питає вже на ходу батько.

— Павло з Підгір'я підвіз.

— Щось возив продавати? Не знаєш, по чому тепер пшениця? Багато там набрав у Фройка?

Василь сказав. — Ну, от, — каже батько. — Два пуди пшениці...

У клуні висить гранчастий, закопчений ліхтар. Василь одразу береться за корбу січкарні, батько пускає околіт, і з під ножів на всі боки сиплеться січка. Але Василь дуже скоро засапується. На чолі у нього виступає піт. Він все таки крутить, бо ніяково йому перед батьком. Одначе серце його починає так битися, що він мусить зупинитися. — Еге! Слаба в тебе кишка. Ставай на моє місце.

Василь стає на батькове місце, пускає солону в барабан січкарні. Руки його зніжнілі, солома змерзла, суха, колюча. До носа, до рота набивається курява. Нічого. Він стоїть твердо на своєму місці. І аж коли скінчили, батько сказав: — То знаєш... Поки вилізеш на пана, треба бути мужиком!

Василеві дуже смакує вечеря. Мати подбала, щоб якось цю вечерю відзначити. Всі посять, але Василь дістав яєшню. Йому ніяково. Він пропонує, щоб їли всі. — Їж, їж! Скоро Різдво. Ми вже видержимо! — сказав батько і його слово — закон.

Ще не скінчилася вечеря, а дядьки вже сходяться. Першим, розуміється, Миколай. Подає всім руку і одразу виймає кисет з махоркою. Потім приходять інші. Никифор, Данило... Сідають, крутять цигарки, дим валить копицями. Василь оповідає про Англію, про повстання в Мароко. Дядьки висловлюють свої погляди. І на що та війна? От поділили б світ порівну, по справедливому... То твоє, а це моє, — і добре. Переходять на інші теми, згадують життя перед війною. А все таки цар був цар. Як не кажи. Всі погоджуються. Їм невідомо, чому „ту жизню“ треба було комусь руйнувати. Згадують старі часи, скільки то було кругом лісу, які були пасовиська, які були болота, стависька. Потім переходять на злодіїв, пригадують, як то за ними село полювало і як злодійського головаря „по приговору“ на Сибір виселяли.

А вечір іде. У хаті стільки диму, що немає чим дихати. Василя вже морить сон. Він намерзся і тепер у теплі хотілося б заснути. Але на це ніхто не зважає. Ще не все договорено... І аж коли Маринка в куточку починає молитись Богу, коли стара Оксана стелить постіль, щойно тоді дядьки встають. При відході діляться останніми вістями: — Треба йти! А на дворі віє...

— А! Може навіє одлиги...

— А мені ще треба вивезти на придаток гній.

— А вже помолотили?

— Та ніби вже... Пару кіп околоту перетрясу і готово.

— А я все на машину пустив.

— Коли б не треба було сніпків... А з під машини, які там сніпки.

У постелі Василь довго не може заснути. У думці перебирає вражіння минулого дня. Згадує Крем'янець, приятелів, професора, Варвару Сергіївну і... Настю. Вона проти його волі вривається в його думку. Вона приходить некликана і одразу заволодіває ним. Він ось мріє, мов хлопчик. Все те кудись далеко лине, пориває його від дійсності... І поволі зникає почуття реального,

приходить туманність з проблисками фантастичних видив, а далі твердий, молодий сон.

Метелиця за ніч ущухла, небо прочистилось, і яскраве, по-зимовому сліпуче сонце зійшло велично над білою, чистою землею. Як приємно бачити обрії, далечінь, срібlistий простір з початком березового гаю. Як приємно дивитися в розріз хвилястого непорушного океану, на котрому то там, то там здіймаються замети, пригірки, несподівані закрути, одиноке дерево, випростане і мрійливо заспокоєне, старанно очищене від усіх листочків.

Василь ані трошки не сумує за містом. Це було тільки там, поки не відіхав. Тут у ньому знов прокидається те, вічне, його. Той білий океан. Всі предки ходили в його далі, краями його поверхню, давали плід землі. І він тут обрив своє єство. І він з тієї ж скиби повстав, щоб бути. І він є!... І буде, так само, як були ті перед ним.

Вусатий, дужий з міцною, простою душею Федір Шеремета не дозволяє синові марнувати час. Він родився не на те, щоб ганьбити заповіді землі. В поті чола здобудеш хліб свій. Так. Іншого Федір не знає, та й знати не хоче.

Вже зранку Василь при роботі. Вилами накидає на сани гній. Потім іде з батьком до лісу, щоб зрізати кілька деревин на дрова. Прекрасний ліс! Яка величність! При першій нагоді Василь мусить прийти сюди, бо зараз не має часу гав ловити. Над вечір іде з бочкою по воду... І тільки ввечері сідає за привезену книжку.

Це пише граф Толстой. Про себе, про своє дитинство, хлоп'яцтво, юнацтво. Про всіх, що були біля нього. Василь не може відірватися від цієї книжки. Дуже воно все для нього нове. Ні. Воно не нове, а інакше, не те, що бачить він. І дивна річ... Хай там Шпачук каже, що хоче. Василь наперед знає його думки. Але Василеві життя, описане графом, чомусь не чуже. Здається йому, що Ніколенька і він не далеко один від одного відійшли. Є у них щось спільне в думках, у нахилах, у поглядах на світ і на речі. От, можливо, той трохи довше зупинявся над питанням про Бога. Є, чи немає! Ще не так давно Василь також думав над цим чимало. Сьогодні він покинув ці справи, відклав їх надалі. Не можна йому в сімнадцять років торкатись такого.

Другий і третій, і всі інші дні-такі самі. Тільки Василеві руки дуже скоро знов вкриваються мозолями. Блідість також зникає і вилазить назовні знову той самий міцний, присадкуватий Василь, що його тут всі знають. Данилова Федорка біля криниці подивилась на нього таким поглядом, що можна було розтопитися. Вона вже не каже йому ти, як бувало. Трохи соромиться. Вона тільки дає йому зрозуміти, що то вони колись разом пасли у лісі корови, і гаєали по запусті, і ловилися, щоб обнявшись падати і качатись по росяній траві. — Вже приїхали? — питає. — Приїхали... А як же ти, Федоро? Ще не засватана? — Вона і не думає ображатися за „ти“. — Чекаю на вас!... — не лізучи в кишеню за відповіддю, каже вона.

Вони тут не самі, і всі, що чують, сміються. — Е Чекай, чекай! Він уже в місті панянку має, — підкидає своє стара Мартиниха, підіймаючи коромисло на плечі. Василь наливає в бочку воду, як справжній парубок. Він підтягнувся, вирівнявся, чоботи в нього чищені, і видно, що біля гною він тільки недавно.

У неділю Василь іде до церкви. Як би то виглядало, коли б він, чи хтось інший з села, приїхавши по довшому часі додому, не пішов до церкви? Де, як не тут, показати себе і побачити людей? А Василь може себе показати. Він, правда, не пнеться наперед, але і так всі очі до нього звертаються. Кому не хочеться поглянути, що то з нього зробилося. Пан він уже, чи не пан? Чи такий, як і був?

Ні! Він уже не такий, як був. Трохи змінився. Інколи набундючений, але варто йому задивитися на старі, незграбно мальовані образи, як вся та пиха зникає. Він одразу знову стає таким, як був колись, малим хлопцем, що не раз тут стояв і дивився на ті самі образи.

Він любить свою стару церкву. Які б не читав книги, а тут він чує Бога. Тут рішав свої настирливі питання, яких де інде не міг рішити.

У неділю пополудні перед Федоровим хутором пройшлися сюди й туди Данилкова Федора і Іванова Христа. Перед самим хутором їм щось стає дуже смішно і вони регочуться, аж луна йде. Потім одна другу попихають, падають у сніг, верещать на ціле довкілля. Чого це вони саме тут знайшли місце для таких криків? Стара Оксана

дуже добре знає. І хто не знає дівочої натури? Василь також чує той регіт, що звучить, як виклик чи обіцянка. Він вийшов на двір, але щось не дозволяє йому вийти за браму. Дівчата обкидали себе снігом, витоптали чимале місце і пішли до старшого Василевого брата, що мешкає окремо. Бувало Василь туди також заходив, але то було колись. Сьогодні він також йде, але не туди. Він йде в ліс, просто через сліпучо біле поле, снігом, залишає сліди, звертає то сюди то туди!..

І от він у лісі. Сам. Тиша. Мовчазні, засипані снігом галявини. Непорушні, спокійні дерева. Запах моху і брости. Могутні стовбури вперемішку, без ладу, без числа тримають на собі гіллясті корони, що обнявшись і сплвншихсь безліччю тонких галузок, творять фантастичне склепіння живого організму. Воно хитається інколи і по-своєму шумить, нагадуючи шум моря. Чуєш тут стихію, силу, поклик в далечінь і глибину. Іноді чуєш гордий, уривний, лункий звук. Це крук. Міцний, суворий птах, вільний і гордий. Луна його окрику далеко розноситься по лісі...

Василь йде все далі і далі. Йому подобається ця сувора мовчанка, монументальний спокій найбільших рослин планети. Тут, а не де інде, може він віддатися своєму поривному коханню. Ніхто, ніхто не буде знати, не відкриє його тайни-тайн, не посміється.

А вечором удома... Неділя. Майже нікого. Тільки мати і Василь. Під плитою розжарені, сухі, грабові дрова. Тепло. Щоки Василеві розігріваються і пахнуть. На колінах розгорнута книжка графа Толстого...

М У Р

Ціна 12:50